

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ
ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ НАН УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ФОНД ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**Роль експертних товариств
у сфері політики, охорони
довкілля, культури
та релігійного життя
в Україні та Білорусі**

Київ – 2014

УДК 304.4
ББК 60.52

Роль експертних товариств в сфері політики, охорони довкілля, культури та релігійного життя в Україні та Білорусі. Матеріали спільного проекту НАН України та Білорусі «Експертні товариства України та Білорусі в системі соціального менеджменту: теоретико-методологічний та інституційний аспекти», підтриманого Державним фондом фундаментальних досліджень / Національна академія наук України, Інститут філософії імені Г.С. Сковороди, Державний фонд фундаментальних досліджень / За загальною редакцією д.філос.н., проф. Филипович Л.О. – Київ, 2014. – 152 с.

Збірник є етапним підсумком виконання спільного проекту НАН України та НАН Білорусі «Експертні співтовариства України та Білорусі в системі соціального менеджменту: теоретико-методологічний та інституційний аспекти», підтриманого ДФФД, і містить тексти доповідей і статей виконавців проекту, які досліджують роль експертних товариств, окремих експертів у сфері політики, охорони довкілля і релігійного життя. Як додаток до книги увійшов перелік державних і громадських інституцій, що займаються інформаційно-аналітичною та експертною діяльністю. Цей перелік є результатом польових досліджень групи виконавців проекту і може уточнюватися та розширюватися.

Рекомендовано для науковців, державних службовців, викладачів менеджменту, політології, екології та релігієзнавства, студентів – усіх, хто цікавиться проблемами, що виникають в експертному середовищі українського і білоруського суспільств.

Редколегія: д.філос.н., проф. Л.Филипович (відп. редактор)
д.філос.н., проф. Т.Гардашук
к.філос.н. О.Титаренко
к.філос.н. Н.Кутузова
к.філос.н. І.Міхеєва

Рецензенти: д.філос.н., проф. А.Колодний
д.філос.н., проф. М.Кисельов
д.н. з держ. управління, проф. О.Пухкал

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України (протокол №9 від 10.12.2013 р.)

Матеріали проекту надруковані коштом ДФФД

ISBN 978-966-02-7160-9

© Редколегія, 2014

© Автори статей і матеріалів

ЗМІСТ

▪ Вступ.	4
▪ Соціально-політичний і духовний розвиток України: наукова експертиза та її законодавче закріплення (Л.Филипович).	8
▪ Роль аналітичного середовища в політико-управлінських процесах України (О.Титаренко).	19
▪ Роль комплексної експертизи та консолідованого оцінювання в системі ухвалення екологічних рішень (приклад поводження з відходами) (Т.Гардашук).	32
▪ Експертування діалогу науки та релігії в умовах екологічної кризи (Т.Гардашук).	61
▪ Методологічні засади експертної діяльності українських релігієзнавців (Л.Филипович).	69
▪ Експертні співтовариства Білорусі у сфері культури та етнорелігійного багатоманіття (рос.м.) (Н.Кутузова, І.Міхеєва, М.Борозна, М.Рибаков).	78
▪ Висновки.	127
▪ Список використаних джерел.	129

▪ Додатки. Перелік державних і громадських інституцій, що здійснюють інформаційно-аналітичну та експертну діяльність у сфері політики, охорони довкілля та релігійного життя в Україні та Білорусі...	135
---	-----

ВСТУП

Проблема експертної участі в соціальному менеджменті у вигляді експертних рад, здатних виробляти консолідовані рекомендації щодо ухвалення рішень і їх аналогів, є новою для вітчизняної науки. В Україні, як і в Білорусі, фактично відсутня традиція дослідження експертних середовищ, незважаючи на існування експертів у сфері економіки, політики, соціальних проблем, релігії, екології світового масштабу. Експертологія – наука про експертизу та експертизування – перебуває в стані конституювання як окрема галузь гуманітарного знання. Актуальність експертології зумовлена складністю сучасних суспільно-політичних процесів та процедури ухвалення рішень, а це потребує розробки загальної теорії експертизи, з'ясування особливостей формування експертних знань різного рівня та їх співвідношення з суспільно-політичною практикою як основи якісних управлінських рішень. Теорія експертиз сприяє адекватному оцінюванню складних ситуацій, активному залученню фахових експертних груп до вироблення оптимальних рішень. В реальному житті все ще бракує таких теоретичних знань про особливості формування експертних висновків, форми та рівні їх інтеграції, які б сприяли виробленню ефективних консолідованих соціально-політичних та економічних рішень. Дане дослідження спрямоване на заповнення наявних прогалів у функціонуванні експертних товариств.

У досліджуваній галузі відомі такі **провідні інституції**, де працюють знані вчені і фахівці: 1) Україна - Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, Інститут соціології НАН України, Центр імені О.Разумкова, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України, Національний інститут стратегічних досліджень, Національна академія державного управління при Президентові України, Центр прикладних політичних досліджень “Пента” та ін.; 2) Білорусь – Інститут філософії НАНБ, Белорусская

государственная академия искусств, Центр национальных культур и др. В своїй діяльності вони спираються як на світовий та європейський досвід аналізу та розв'язання складних суспільно-політичних, соціально-економічних, гуманітарних та екологічних проблем, так і на напрацювання вітчизняних дослідників. Та перебування України та Білорусі в складній системі міжнародних координат потребує активніше залучати відповідні теоретичні напрацювання зарубіжних дослідників та враховувати досвід практичного втілення в життя актуальних соціальних завдань. У цьому розумінні особливо цікавими можуть бути досягнення в названій галузі найближчих сусідів України та Білорусі (країн Центральної та Східної Європи), з'ясування можливостей їх трансформування до українських та білоруських реалій.

Помилковість або недосконалість прийнятих управлінських рішень у соціальному менеджменті несе в собі небезпеку зниження довіри до державних інститутів, призводить до неефективного використання суспільних ресурсів (інтелектуальних, матеріальних, природних), до порушення принципу соціальної справедливості, загострення соціальних конфліктів та до соціальної непокори. Тому об'єктивне, фахове та різнобічне оцінювання ситуації, як результат консолідованої діяльності експертів та експертних середовищ, є попереджувальним заходом щодо соціальних конфліктів. Крім того, суспільство потребує координації зусиль експертів, а також економії зусиль експертів оцінювання тих чи інших явищ і процесів, адже це завжди пов'язано як з оптимізацією фінансування експертної діяльності, так і з оптимізацією використання всіх суспільних ресурсів, що можливо за умови запобігання неправильним (нефаховим, однобічним) рішенням.

Доведення суспільству важливості існування висококваліфікованого товариства експертів, формування довіри до них як з боку інститутів державного управління, так і широкого загалу є важливою передумовою оптимізації всіх сфер суспільного життя та консолідації суспільства. Необхідно визначити загальні правила та спеціальні процедури звернення з

боку держслужбовців різного рівня та ЗМІ до експертних груп перед ухваленням тих чи інших рішень та поширенням інформації як основи соціального менеджменту. Для цього слід розробити методологічну схему оптимальної взаємодії органів державного управління та експертних товариств з різних сфер суспільного життя. З метою сприяння розв'язанню зазначеної проблеми пропонуємо теоретико-методологічну модель партнерства експертних товариств, громадських інституцій та органів управління, що дає змогу сформулювати програму консолідованої діяльності експертів, держави і громадських інститутів.

Виконавці проекту вбачають його мету в здійсненні комплексного дослідження процесів формування та функціонування експертних товариств України та Білорусі в різних сферах суспільного життя з подальшою побудовою теоретико-методологічної моделі партнерства цих товариств, а також громадських інститутів і органів управління, для розроблення програми їхньої спільної діяльності і організації ефективних стратегій соціального менеджменту в сучасних умовах. Перед дослідниками постає проблема вдосконалення принципів і механізмів соціального менеджменту шляхом вивчення діяльності експертних українських і білоруських товариств у різних сферах суспільного життя, щоб надалі побудувати схему взаємодії цих товариств з органами державного управління

Цілі і завдання проекту полягають у тому, щоб, виходячи з актуальності проблеми та базуючись на сучасних методологічних підходах до вивчення діяльності експертних товариств України і Білорусі в сучасних умовах, проаналізувати правовий простір їх функціонування, сформулювати спільні методологічні підходи до вивчення цих товариств, збирати емпіричний матеріал про існуючі експертні спільноти та з'ясувати їхні повноваження, аналізувати результат їх експертної діяльності, поступово формувати зручний для користування ресурс експертних товариств.

Запропонований проект провадиться вперше як в Україні, так і в Білорусі. Тому дослідження багатоаспектних процесів генезису та складної специфіки експертних товариств на пострадянському просторі, який є важливим фактором соціального менеджменту в сучасних умовах, має неабияку наукову новизну. **Ця новизна** зумовлюється також тим, що розробка теоретико-методологічної моделі партнерства експертних товариств, громадських інституцій та органів управління дозволяє сформулювати програму спільної діяльності експертів, держави і громадських інститутів, в основу якої покладено алгоритми виявлення ефективності системи партнерства.

До його виконання долучилися знані в різних галузях життєдіяльності суспільства експерти. Так, загальнотеоретичні засади наукової експертизи суспільних процесів та особливості релігієзнавчого експертизування визначила докт. філос. н., проф. Людмила Филипович. Роль аналітичного середовища в політико-управлінських процесах України дослідив канд. філос. н., доц. Олексій Титаренко. Глибокий аналіз проблем екологічного оцінювання дала докт. філос. н., проф. Тетяна Гардашук. Матеріал з Білорусі підготували канд. філос. наук, ст. наук. співробітники НАН Білорусі Н.Кутузова, І.Міхеєва, М.Борозна, М.Рибаков. Доречним, на думку виконавців проекту, є запропоновані додатки (Перелік державних і громадських інституцій, що здійснюють інформаційно-аналітичну та експертну діяльність у сфері політики, охорони довкілля, культури та релігійного життя в Україні й Білорусі), які планується доопрацювати, щоб видати окремим довідником; список використаних джерел, який істотно допоможе тим, хто серйозно і відповідально ставиться до соціального менеджменту.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ: НАУКОВА ЕКСПЕРТИЗА ТА ЇЇ ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ

Відомо, що ефективність прийнятих управлінських рішень в різних сферах життєдіяльності суспільства залежить від експертної оцінки ситуації та рекомендацій фахівців. Постає питання про існування в Україні експертного середовища, яке може сприяти підвищенню якості управлінських рішень і їх впливу на сучасне соціально-економічне та духовно-культурне життя. Важливо знати, чи здатне функціонування експертних товариств полегшити існування звичайних українців в ситуації екологічної кризи, політичного маніпулювання свідомістю громадян, мультикультуральності та поліконфесійності, які характеризують нинішню Україну. Відповіді на поставлені питання актуалізують значення фахових товариств і діяльності експертів у різних сферах.

Загальними питаннями соціальної експертизи займалися фахівці з Інституту соціології НАНУ, які визначились із методологією, методикою та досвідом впровадження такого роду діяльності. Про необхідність політичної аналітики в державному управлінні пишуть співробітники Національної академії державного управління С.О. Телешун, Ю.Г. Кальниш, І.В. Рейтерович, С.В. Ситник, С.І. Вировий, О.Р. Титаренко¹. На роль комплексної експертизи та інтегрованого оцінювання екологічних проблем звертає увагу Т. Гардашук.

¹ Основи інформаційно-аналітичної діяльності в публічному управлінні / С.О. Телешун, О.Р. Титаренко, І.В. Рейтерович. — К.: НАДУ, 2009. — 168 с.; Основи публічної політики та управління / Авт. кол.: С.О. Телешун, С.В. Ситник, І.В. Рейтерович, О.Р. Титаренко, С.І. Вировий. — К.: НАДУ, 2011. — 312 с.; Політична аналітика в державному управлінні / С.О. Телешун, Ю.Г. Кальниш, І.В. Рейтерович, О.Р. Титаренко. — К.: НАДУ, 2012. — 228 с.

Доцільність релігієзнавчої експертизи в сфері релігійних відносин доводять А. Колодний, М. Бабій, С. Качурова, Л. Майданевич, В. Титаренко, К. Елбакян, А. Пчелінцев, Л. Филипович та ін.².

Базуючись на теоретичних доробках зарубіжних та вітчизняних дослідників, аналізуючи Закон про наукову експертизу, враховуючи власний досвід експертування,

² Загребина І. Этические аспекты государственной религиоведческой экспертизы // Религия и право. — 2010. — № 3; Качурова С.В. Етичні проблеми релігієзнавчої експертизи і нові релігійні течії // Українське релігієзнавство. — 2000. — № 14. — С. 78-89; Колодний А. Практичне релігієзнавство як нова дисциплінарна складова фаху // Дисциплінарне релігієзнавство. Колективна монографія. — К., 2009. — С. 212-214; Майданевич Л.О. Релігієзнавча експертиза: сутність і її особливості // Українське релігієзнавство. — 2011. — № 59. — С. 155-163; Основы религиоведческой экспертизы. Сб. науч. ст. — М.: Ин-т религии и права, 2002; Пчелинцев А. В. Образование и мировоззрение эксперта как факторы государственной религиоведческой экспертизы // Право и образование. — 2011. — № 2. — С. 102-110; Титаренко В. Сущностные и методологические проблемы религиоведческой экспертизы в практическом религиоведении // NOMOS. — 2013. — № 79 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nomos-kwartalnikreligioznawczy.blogspot.com/>, вільний. — Мова рос.; Титаренко В. В. Методологічні особливості релігієзнавчої експертизи як механізму регулювання відносин у суспільстві // Релігія та соціум. Міжнародний часопис. — Чернівці: ЧНУ, 2013. — С. 78-85; Томаева Т. В. Методологические принципы религиоведческой экспертизы // Религия, политика и права человека. Материалы конф. — М.: Институт религии и права, 2002; Хаварівський У. Б. Державна релігієзнавча експертиза в Україні: досвід та перспективи // Історія релігій в Україні: науковий щорічник — 2012 рік. — Львів: Логос, 2012. — Кн. 2. — С. 432—444; Элбакян Е. С. Научность религиоведческой экспертизы: возможность и необходимость // Новые вызовы свободе совести в современной России. Материалы Межд. науч.-практ. конференции. Москва, Центральный Дом журналиста, 26 июня 2012 г. — М., 2012.

автори намірені вивчити стан експертного середовища України і запропонувати шляхи його активізації, спрямованої на прийняття адекватних управлінських рішень в сфері політики, екології та релігії.

Треба визнати, що структуроване, цілісне, розвинуте експертне середовище в Україні відсутнє. Це має свої об'єктивні і суб'єктивні причини. Воно тільки-но починає формуватися, але цей процес відбувається стихійно, в гострій конкуренції, без знання закономірностей і правил створення таких товариств³. У нас на слуху, і то завдяки мас-медіа, які «розкручують» їх популярність постійним звертанням за коментарями, деякі аналітики, які представляють певні центри, наукові установи, експертні підрозділи державних і громадських організацій. Саме вони фактично здійснюють експертизу. Їхня функціональність може бути навіть визначена як уставна у відповідних документах, але існування експертного середовища як сукупності певних спільнот, товариств чи асоціацій законодавчо ніяк не закріплено.

В Україні з 1995 року діє Закон про наукову і науково-технічну експертизу (з додатками 1999, 2006 і 2012 рр.)⁴, яким визначаються правові, організаційні і фінансові основи експертної діяльності в науково-технічній сфері, а також загальні основи і принципи регулювання суспільних відносин у галузі організації та проведення наукової та науково-технічної експертизи з метою забезпечення наукового обґрунтування структури і змісту пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, наукових, науково-технічних, соціально-економічних, екологічних програм та проектів, визначення напрямів науково-технічної діяльності, аналізу та

³ Соціальна експертиза в Україні: методологія, методика, досвід впровадження. — К: ІС НАНУ, 2000. — 194 с.

⁴ Закон про наукову і науково-технічну експертизу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80>, вільний. — Мова укр.

оцінювання ефективності використання науково-технічного потенціалу, результатів досліджень. Стаття 1 Закону визначає, що таке наукова і науково-технічна експертиза, фіксуючи, що це - діяльність, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінювання науково-технічного рівня об'єктів експертизи і підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо таких об'єктів.

У Законі практично не йдеться про експертні товариства. Але, визначаючи суб'єктів експертизи (це - замовники, організатори експертизи, а також експерти), Закон називає потенційних експертів, якими можуть бути органи виконавчої влади у межах своєї компетенції; підприємства, установи та організації всіх форм власності; тимчасові творчі колективи, що здійснюють наукову і науково-технічну діяльність; спеціалізовані експертні організації, а також окремі експерти, групи експертів та експертні ради. Під експертами Закон розуміє фізичних осіб, які мають високу кваліфікацію, спеціальні знання і безпосередньо здійснюють наукову чи науково-технічну експертизу та несуть персональну відповідальність за достовірність і повноту аналізу, обґрунтованість рекомендацій відповідно до вимог завдання на проведення експертизи. Проголошується обов'язковість створення експертних рад для проведення наукової і науково-технічної експертизи проектів міждержавних, державних цільових програм.

Закон визначає, хто може здійснювати наукову і науково-технічну експертизу у сфері науково-технічних та дослідно-конструкторських розробок, фундаментальних і прикладних досліджень, у тому числі на стадії їх практичного застосування, а саме: науково-дослідні організації та установи, вищі навчальні заклади, інші організації та окремі юридичні та фізичні особи, які акредитовані на цей вид діяльності.

Виходячи з таких загальних положень Закону, маємо визнати, що ні він, ні якийсь інший правовий документ, який регулює експертну діяльність, прямо не говорить про аналіз і

оцінювання соціально-економічної, політичної, екологічної чи релігійної ситуації з боку експертів. У Закон прямо не названо жодної сфери, яка нас цікавить з погляду її експертизування, але робиться спроба максимально широко визначити конкретні об'єкти для експертизи: діючі об'єкти техніки (в тому числі військової) та промисловості, споруди, природні об'єкти тощо, щодо яких виникає потреба здобути науково обґрунтовані експертні висновки. Крім того, експертизуванню підлягають проекти, програми, пропозиції різного рівня, щодо яких слід провести науково обґрунтований аналіз і дати висновок про доцільність їх схвалення, впровадження, подальшого використання тощо.

Якщо взяти цей закон (оскільки іншого немає) за основу діяльності експертних середовищ і використати для проведення соціально-політичної експертизи, то стає зрозуміло, що жодний суб'єкт такого експертизування не має акредитації на проведення експертизи. Хоча, згідно зі ст. 7, державна акредитація фізичних та юридичних осіб на право проведення наукової і науково-технічної експертизи вважається обов'язковою.

Фізичні особи, які на постійній або професійній основі здійснюють діяльність, пов'язану з наданням експертних послуг, та юридичні особи, статутом яких передбачено таку діяльність, повинні пройти державну акредитацію і отримати свідоцтво, що підтверджує кваліфікацію його отримувача з питання організації та проведення наукової і науково-технічної експертизи.

Роз'яснюючи порядок державного акредитування фізичних і юридичних осіб, котрі мають право проводити наукову і науково-технічну експертизу, Закон зауважує, що форму свідоцтва на це право та перелік документів державного зразка, що дають фізичним особам право на здійснення експертної діяльності і надання експертних послуг без отримання свідоцтва, визначає центральний орган виконавчої влади, який здійснює державну політику у сфері науки (тобто Міністерство освіти і науки України). Цей же

орган проводить і державну акредитацію фізичних і юридичних осіб на право провадження наукової і науково-технічної експертизи.

Виходячи з таких норм Закону, можна констатувати, що діяльність більшості експертів та експертних спільнот щодо аналізу суспільних подій і явищ, що завершувалася підготовкою і друком відповідної експертизи, була нелегітимною, оскільки чітко не визначала об'єкт і суб'єктів експертизи, не провадилася у відповідності до утверджених методик експертизування; експертні послуги не були акредитовані державою за відповідним свідоцтвом.

Не завжди були й підстави для проведення експертиз, ними мали бути, зокрема, рішення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, прийняті в межах повноважень останніх, а також договори на проведення наукової та науково-технічної експертизи, укладені підприємствами, установами та організаціями, фізичними особами.

Практика експертизування засвідчує, що експертиза часто провадилася з порушеннями, оскільки ніхто не перевіряв, чи вдержуються експерти принципів такої діяльності, про які пише Закон. Ними є:

- компетентність і об'єктивність осіб, установ та організацій, що провадять експертизу;
- врахування світового рівня науково-технічного прогресу, норм і правил технічної та екологічної безпеки, вимог стандартів, міжнародних угод;
- експертизування громадської думки щодо предмету експертизи, її об'єктивне оцінювання;
- відповідальність за достовірність і повноту аналізу, обґрунтованість рекомендацій експертизи.
- Тут логічно виникає запитання: навіщо потрібні експерти та експертні товариства? Відповідь очевидна: для провадження і написання ними експертизи.

- Про це в Законі написано багато й докладно. Серед основних завдань, які ставляться перед науковою експертизою, а відтак і перед усіма іншими галузевими експертизами, Закон називає:
- об'єктивне, комплексне дослідження об'єктів експертизи;
- перевіряння відповідності об'єктів експертизи вимогам і нормам чинного законодавства;
- оцінювання відповідності об'єктів експертизи сучасному рівню наукових і технічних знань, тенденціям науково-технічного прогресу, принципам державної науково-технічної політики, вимогам екологічної безпеки, економічної доцільності (це потребує адаптації, зокрема, до політики, екології та релігії як об'єктів експертизи);
- аналіз рівня використання науково-технічного потенціалу, оцінювання результативності науково-дослідних робіт і дослідно-конструкторських розробок (так само);
- прогнозування науково-технічних, соціально-економічних і екологічних наслідків реалізації чи діяльності об'єкта експертизи;
- підготовка науково обґрунтованих експертних висновків.

Закон розрізняє форми і види експертизи (Розділ II). Так, стаття 9 визначає, що «наукова і науково-технічна експертиза проводиться у формі державної, громадської та іншої експертизи»⁵. Далі йдеться про тих, хто здійснює *державну* експертизу (це – органи виконавчої влади; державні підприємства, установи та організації); визначається, що підлягає обов'язковому державному експертизуванню

⁵ Закон про наукову і науково-технічну експертизу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80>, вільний. — Мова укр.

(державні цільові і міждержавні науково-технічних програми).

Стаття 11 дозволяє провадити *громадські* наукові і науково-технічні експертизи в будь-якій сфері наукової та науково-технічної діяльності, а це потребує ініціативи громадськості і врахування громадської думки.

Інші наукові і науково-технічні експертизи регулюються статтею 12, згідно з якою це право надається науковим і науково-технічним установам, підприємствам та організаціям різних форм власності і підпорядкування, а також спеціально створеним експертним організаціям, статутна діяльність яких передбачає проведення таких експертиз (з ініціативи фізичних та юридичних осіб, зацікавлених в отриманні експертних висновків).

Далі визначаються *види* експертизи: попередня (ст. 14), первинна (ст. 15), повторна (ст. 16), додаткова (ст. 17), контрольна (ст. 18).

Важливою частиною Закону є те, що в ньому статтею 21 визначаються права та обов'язки експерта. Він має право вільно викладати особисту думку з питань експертного аналізу, наукової і науково-технічної експертизи; брати участь у експертному аналізі і оцінюванні об'єктів на всіх стадіях наукової і науково-технічної експертизи; брати участь у проведенні експертизи або відмовитися від участі в ній, якщо це не пов'язано з прямим виконанням службових обов'язків; вимагати надання додаткових матеріалів, розрахунків і обґрунтувань, потрібних для підготовки об'єктивних висновків; здобувати щодо об'єкта експертизи достовірні відомості, довідкові та інформаційні матеріали, в тому числі й такі, що не підлягають розголошенню; обнародувати у засобах масової інформації підготовлені висновки наукової і науково-технічної експертизи, якщо це передбачено дорученням або договором на провадження експертизи. У договорі можуть бути визначені й інші права експерта, якщо вони не суперечать цьому Закону. Особисті немайнові права на результати, матеріали та висновки

експертизи належать експерту, творчою працею якого їх створено. Права експерта виникають на основі укладеного з ним договору, доручення на експертизування або на основі його службових обов'язків, якщо експертиза здійснюється як службове завдання. Експертам надають права на вільний доступ до державних баз даних, інших джерел науково-технічної інформації з питань, пов'язаних з об'єктом експертизи. Держава гарантує реалізацію цих прав експерта.

Водночас експерт, зі свого боку, зобов'язаний: пред'являти на вимогу замовника або організатора експертизи свідоцтво або документи, що його замінюють та підтверджують його досвід та рівень кваліфікації; не допускати розголошення інформації, що міститься у матеріалах експертизи, якщо інше не передбачено договором або дорученням на провадження експертизи.

Експерт не має права приймати від фізичних та юридичних осіб, зацікавлених у певних висновках експертизи, коштовні подарунки, грошову винагороду тощо. Він несе відповідальність за несвоєчасне, неякісне наукове і науково-технічне експертизування, невиконання умов договору.

У IV розділі (ст. 22-25) Закон визначає порядок здійснення експертизи, першою і обов'язковою умовою якого є договір, який регламентує відносини між замовником і організатором у сфері наукового і науково-технічного експертизування. У ньому визначаються: сторони договору; предмет і об'єкти експертизи; умови проведення експертизи; права та обов'язки сторін; термін проведення експертизи; термін, протягом якого висновки експертизи зберігають чинність залежно від характеру об'єкта експертизи; порядок розрахунків; умови, що впливають на зміну або припинення договірних відносин; відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору; відповідальність за достовірність висновку експертизи, термін дії такої відповідальності та конкретні особи, на яких вона покладається стосовно окремих розділів

або за експертизу в цілому, інші суттєві умови, які впливають із специфіки об'єкта експертизи.

Висновок державної експертизи є обов'язковим для прийняття його фізичними і юридичними особами до розгляду та врахування (ст. 24). На відміну від державної, висновки громадської та інших наукових і науково-технічних експертиз мають, як правило, рекомендаційний характер: їх беруть до уваги державні органи поряд з висновками державної експертизи, коли ухвалюють рішення (ст. 25).

Розділ V визначає повноваження різних рівнів органів влади в управлінні у сфері експертизи. Розмежовує компетенції центральних і місцевих органів влади.

Закон вирішує й питання фінансування державної експертизи (ст. 31), провадження якої здійснюється за рахунок державного бюджету, позабюджетних фондів або коштом замовника.

Експертизу, яку за дорученням державних органів робить державна установа (організація), що перебуває на державному бюджеті, можна фінансувати за бюджетні кошти, передбачені на утримання цієї організації. Діяльність спеціалізованих державних експертних організацій, що здійснюють наукову і науково-технічну експертизу на замовлення фізичних та юридичних осіб на платних засадах, *підлягає обов'язковій державній акредитації*. Наукові організації академій наук України, основані на державній власності і атестовані Міністерством освіти і науки, вищі навчальні заклади, провідні науково-технічні установи галузевих міністерств й інших центральних органів виконавчої влади можуть здійснювати спеціалізовану експертну діяльність без додаткової державної акредитації, на основі статутних положень, якими така діяльність передбачається.

Фінансування громадської експертизи здійснюється за кошти замовників — об'єднань громадян, фондів, науково-технічних товариств, з ініціативи яких вона провадиться, а також за рахунок цільових добровільних внесків громадян, підприємств, установ та організацій. Фінансування *інших*

наукових і науково-технічних експертиз здійснюється згідно з договором на їх проведення і коштом замовника експертизи, інших зацікавлених фізичних і юридичних осіб. Надання експертних послуг підприємницькими структурами на платній основі має бути передбачено статутами цих структур. Статтею 34 визначено, що держава матеріально стимулює експертів у сфері наукової і науково-технічної експертизи. Там так і сказано: фінансову підтримку діяльності експертів забезпечує держава.

Як бачимо, наукова і науково-технічна експертизи докладно прописані в спеціальному Законі, що спонукає поцікавитися, чи законодавчо закріплені експертизи інших сфер нашого життя. Нещодавно з'явилося дослідження про експертизи в соціальному полі⁶. Особливу увагу суспільство приділяє екологічним експертизам.

Висновок. Процеси формування та функціонування експертних товариств України в різних сферах суспільного життя демонструють стійке посилення впливу та зростання рівня інституалізації цих товариств, а їх вивчення здатне істотно вплинути на оптимізацію соціального менеджменту завдяки формуванню адекватної стратегії взаємодії органів державного управління та експертних спільнот.

⁶ Соціальна експертиза в Україні: методологія, методика, досвід впровадження. — К: ІС НАНУ, 2000. — 194 с.

РОЛЬ АНАЛІТИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА В ПОЛІТИКО-УПРАВЛІНСЬКИХ ПРОЦЕСАХ УКРАЇНИ

Факти засвідчують, що наявні в Україні євроінтеграційні тенденції охоплюють політичний процес та спричинюють формування нових трендів, внаслідок чого відбувається підвищення попиту на якісну аналітику, зростає кількість пропозицій з боку аналітичних структур. Достатньо швидко формується і структурується конкурентне середовище боротьби аналітиків за замовника. Це актуалізує посилення ролі аналітичного середовища, сприяє зростанню кількості аналітичних центрів, насамперед тих, що займаються ситуативним аналізом і короткостроковими прогнозами.

Разом з переходом на новий, відмінний за змістом та якістю етап розвитку політичної системи Україна дістала можливість створити умови для більш відкритої діяльності як владних, так і соціальних інституцій. Частиною цього процесу є зростання попиту на якісні інформаційно-аналітичні та експертні послуги, замовниками яких виступають майже всі суб'єкти політичного процесу. Діяльність органів державної влади, політичних партій, окремих політичних акторів уже давно перетворилася на інформаційно-політичну боротьбу, результат якої напряду залежить від інформаційно-аналітичних та експертних послуг та матеріалів, які визначають зміст рішень, що їх приймають учасники цього процесу.

Останні дослідження і публікації з названої проблеми (зокрема Дж.Андерсона, Р.Даля, П.Дюрана, Т.Парсонса, І.Рейтеровича, В.Римського, Дж.Ріячардсона, С.Ситник, В.Скуратівського, С.Телешуна, В.Трощинського та ін.) показали, що нині в контексті євроінтеграційних процесів відбуваються зміни в політичній сфері, які охоплюють як сам політичний процес, так і характер політичної діяльності, що врешті-решт породжує формування нових трендів. Одним із таких трендів стали зміни у відкритості та публічності в діяльності органів державної влади передусім щодо інформування про свою діяльність, надання адміністративних

послуг, фінансування, державні закупівлі тощо⁷. У 2011 році було, нарешті, прийнято Закон України “Про доступ до публічної інформації”, що сприяло суттєвим змінам у рівні публічності майже всіх учасників політичного процесу⁸. З боку політичних партій, фінансово-політичних груп, інших груп інтересів відбувається підвищення попиту на якісну аналітику, відповідно зростають пропозиції з боку аналітичних структур, а це особливо виявляється в політичній сфері. Достатньо швидко формується і структурується конкурентне середовище боротьби аналітиків за замовника.

Щоб витримувати конкуренцію, аналітичні центри змушені теж ставати публічними – більшість інформаційно-аналітичних та експертно-консультативних центрів очолюють публічні і відомі “експерти”, як їх називають у ЗМІ. Наприклад, В.Фесенко очолює центр прикладних політичних досліджень “Пента”, В.Карасьов – Інститут глобальних стратегій (ІГЛС), Т.Березовець – Berta Communications. Застосовувати в своїй діяльності передові аналітичні методики, програмне забезпечення, технології збирання й аналізу даних, вміти швидко реагувати на нові виклики вже не достатньо. Провідний політичний аналітик в українському інформаційному просторі – це публічний діяч, якій в ЗМІ намагається обстоювати свою позицію. То ж, провідні політики, державні службовці на керівних посадах і навіть представники бізнесу змушені в нових реаліях працювати над своєю публічністю, що своєю чергою,

⁷ Про першочергові заходи щодо забезпечення доступу до публічної інформації в допоміжних органах, створених Президентом України [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 5 травня 2011 р. № 548/201. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/13542.html/>

⁸ Про доступ до публічної інформації [Електронний ресурс]: Закон України від 13 січ. 2011 р. N 2939-VI. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=244273463&cat_id=244268916

зумовлює необхідність мати доступ до неупередженої, якісної аналітичної інформації.

Метою даного дослідження є з'ясування ролі аналітичного середовища в політико-управлінських процесах України, а також виявлення особливостей становлення системи інформаційно-аналітичного забезпечення та тих проблем, з якими стикається політичний аналітик під час своєї роботи.

Розвиток демократичних перетворень у сучасному суспільстві спричинює зростання кількості аналітичних центрів, передусім тих, що займаються ситуативним аналізом і короткостроковими прогнозами. Це пов'язано з тим, що на актуальні та “гарячі” новини й факти завжди є попит, а отже, і потреба в експертному оцінюванні цих подій. На жаль, як бачимо з матеріалів ТВ та інших ЗМІ, далеко не завжди ця інформація може називатись “експертним оцінюванням” або “думкою експерта”. Дуже часто ця “думка” має ознаки упередженості, маніпуляції, “джинси”, але водночас вона є свідченням демократичності, певної відкритості публічного політичного простору, в якому точиться ненасильницька боротьба за переконання електорату. Але аналіз якості та характеру надання інформаційно-аналітичних та експертних послуг не є метою нашої статті. Актуальним на даному етапі аналізу ринку інформаційно-аналітичних послуг є визначення ключових понять та підходів до класифікації суб'єктів, які надають інформаційно-аналітичні та експертні послуги, саме як органів державної влади, а також інших акторів, котрі є суб'єктами публічної політики.

Сьогодні в Україні вкрай актуальною є проблема ефективного інформаційного, аналітичного та експертного забезпечення діяльності органів державного управління. Інформаційне та аналітичне забезпечення – це сукупність технологій, методів збирання та обробки інформації, які дають змогу здійснювати управлінський вплив на соціальні, політичні, економічні й інші процеси, сукупність методів їх діагностики, аналізу й синтезу, а також оцінювання різних варіантів політичних та управлінських рішень.

Систему інформаційного-аналітичного забезпечення державного управління можна визначити як взаємозалежну та відповідним чином сформовану сукупність організаційних, організаційно-правових, інформаційних, методичних, програмно-технологічних компонентів, що забезпечує потрібну якість прийнятих управлінських рішень завдяки раціональному використанню інформаційних ресурсів та інформаційних технологій. Поєднання принципів проблемної орієнтації та програмно-цільової установки як щодо тематики інформаційного забезпечення, так і щодо вибірковості підготовки інформації та доведення її до керівників відповідно до їхнього місця в системі управління та основних функціональних обов'язків є умовою функціонування цієї системи.

Зазначимо, що управлінські структури, як суб'єкти системи інформаційного забезпечення, постійно взаємодіють з інформаційним середовищем, регулюють рух інформації, аналізують тенденції, що виникають у ньому, та розробляють рекомендації для прийняття управлінських рішень. Тому система інформаційного забезпечення органів державного управління повинна враховувати неоднорідність процесу прийняття управлінських рішень, специфіку діяльності посадових осіб управлінських структур всіх категорій на різних етапах цього процесу. Адже під час інформаційно-аналітичної роботи фахівець стикається з низкою проблем. По-перше, однею з головних для нього в структурах державної служби є традиційний уклад апаратного життя та система специфічних “звичаєвих” табу. Це пов'язано з тим, що державний апарат у нинішньому вигляді фактично не пристосований до швидкого прийняття рішень, оперативного реагування на актуальні проблеми тощо. По-друге, спеціаліст з інформаційно-аналітичної роботи часто дістає неточну та неповну інформацію через брак ресурсів для її одержання. По-третє, відсутня належна культура виконання та використання інформаційно-

аналітичних матеріалів в діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування⁹.

З інформаційним та аналітичним забезпеченням тісно пов'язана інформаційно-аналітична робота, яка в державному управлінні становить собою сукупність дій, що відбуваються в інтересах підвищення ефективності управлінської діяльності і мають на меті пізнання сутності, причин, тенденцій розвитку подій і явищ у політиці, розгляд і оцінювання певних ситуацій, вироблення на основі аналізу та обробки інформації висновків, рекомендацій, коментарів. Кінцевим продуктом інформаційно-аналітичної роботи в державному управлінні є аналітичний документ¹⁰. Зазначимо, що у більшості країн така робота – це розвинена сфера бізнесу, що дає значні прибутки. Відстеження кон'юнктури ринку, виявлення нових продуктів або послуг, стратегії та планів реальних і потенційних конкурентів – неодмінний атрибут діяльності великих приватних та державних компаній.

Основними принципами інформаційно-аналітичної роботи в державному управлінні є:

- формування мети досліджень (це – основа підходу до з'ясування того, «для чого» відбувається дослідження);
- створення понятійного апарату (це дає змогу формувати судження в певних категоріях);
- забезпечення достатньої інформованості безпосереднього замовника (керівництва);
- розкриття значення наданих фактів;
- встановлення причин та наслідків певних подій;
- врахування історичного розвитку та національного характеру подій, що відбуваються;
- визначення тенденцій розвитку тієї чи іншої ситуації;
- забезпечення високого рівня достовірності інформації;

⁹ Основи інформаційно-аналітичної діяльності в публічному управлінні: навч. посіб. / С.О. Телешун, О.Р. Титаренко, І.В. Рейтерович. – К.: НАДУ, 2009. – С. 27.

¹⁰ Там само. – С. 28.

- формування висновків і рекомендацій;
- наявність зворотного зв'язку (аналітик повинен знати, як використовуються результати досліджень і як оцінює їх замовник).

Інформаційно-аналітична робота здійснюється сукупністю інтелектуальних та технологічних засобів, які забезпечують виконання поставленого завдання. Під технологічними засобами інформаційно-аналітичної роботи маються на увазі різноманітні каталоги, інформаційні картки, за допомогою яких формують каталоги (тематичні або алфавітні), інформаційні системи (у тому числі - автоматизовані), щоденники (головне завдання – регулярна реєстрація інформації про ті чи інші події), системи інформаційного обслуговування, експертні системи, штучного інтелекту тощо. Інтелектуальні засоби інформаційно-аналітичної роботи - різноманітні відомості (характеристики властивостей об'єкта), дані (факти або відомості, представлені в формалізованому вигляді) та повідомлення. По суті, маємо справу з інформацією, тобто з фактами, які є основою для прийняття рішень щодо проведення адміністративно-організаційних, політичних та інших заходів, а також для підготовки різноманітних пропозицій і рекомендацій стратегічного та тактичного характеру.

Сучасний стан науково-аналітичної діяльності показує, що вона є важливою ланкою інформаційної роботи. Але аналітичні служби, які функціонують в Україні в системі державної служби, досить розпорошені. Вони працюють автономно, за конкретними оперативними чи постійно діючими запитами абонентів. При цьому між ними відсутня координація, зокрема така, яка б сприяла спільному формуванню та використанню джерельної бази. Специфіка проблеми науково-аналітичної діяльності в Україні полягає в тому, що всі досліджувані інституції мають задовольняти інформаційні потреби вищих державних, урядових, законодавчих гілок влади. Проте наукова аналітика потрібна також для прийняття управлінських рішень у регіональних і місцевих органах влади, для обґрунтування значних наукових і господарських проектів. Адже управління

політичним, економічним та соціально-культурним розвитком суспільства може бути ефективним лише в разі наявності достовірної та систематичної інформації про його поточний стан. На даному етапі органи державної влади, політичні партії, фінансово-політичні групи в Україні не мають чітко налагоджених механізмів збирання інформації для власних потреб. Окрім того, існує проблема достовірності та доступу до інформації. На жаль, Закон про “Про доступ до публічної інформації” не завжди виконується. Достатньо часто відповідні служби, які функціонують у структурі органів державної влади, політичних партій та ін. зацікавлені у замовчуванні або ігноруванні певних фактів, паралельно з цим займаючись підготовкою та розміщенням дезінформації. Виходячи з цього, оцінка політико-економічних та соціально-культурних процесів часто є необ’єктивною, що призводить до загального погіршення ситуації в країні. Тож, для вирішення практичних проблем управління соціально-політичними процесами особливе значення має якість інформаційно-аналітичної та експертної роботи, яка стає своєрідним інструментом управління, у тому числі - державного.

Проаналізуємо особливості експертних досліджень. У визначенні поняття «експертиза» думки спеціалістів в основному збігаються.

Зокрема російський юрист О.Разуваєв стверджує, що “експертиза – це ґрунтоване на застосуванні спеціальних знань дослідження, здійснюване обізнаними в цій сфері особами (експертами), виконуване за дорученням зацікавлених осіб, з метою встановлення обставин, сутєвих для прийняття правильних і ґрунтованих рішень, а також висновків по такому дослідженню”¹¹. Експертизи проводяться практично в усіх сферах людської діяльності.

¹¹ Разуваев А. А. Экспертиза как средство повышения эффективности процесса правореализации (вопросы теории и практики): автореф. дисс. на соиск. научн. степени канд. юрид. наук / А.А. Разуваев. – Саратов., 2006. – С. 9.

На думку К.Плетньова, експертиза – це вивчення якихось питань, здійснюване на використанні людських знань і досвіду, за певними правилами спеціально відібраними висококваліфікованими спеціалістами з метою забезпечення прийняття рішення з певного питання з залученням найповнішого обсягу необхідної і достатньої для цього інформації¹². Однак рівень методологічного забезпечення експертології на сьогодні лишається недостатнім. Тільки зараз починають формуватися відповідні парадигми, створюється понятійний апарат, відбувається систематизація методів, застосовуваних для отримання оцінок експертів. Експертологія є історично усталеною й динамічною системою знань про експертизу, базованою на основі суспільної практики. Як міждисциплінарний науковий напрям, експертологія входить до комплексу наук про прийняття рішень, має свій понятійно-категоріальний апарат, загальні принципи й свою основу. Вона пропонує розв'язання складних питань, не можливе в рамках інших дисциплін.

За словами Ю.Сидельникова, “незважаючи на безперечні успіхи в галузі прогностики в Росії й дослідження майбуття за рубежом, дотепер відсутня система визначень ключових понять на стику прогностики й експертології, тобто там, де основним суб'єктом є експерт”¹³. Для нас актуальною є акцентування уваги на методології здійснення експертизи як складової прогнозування та механізму регулювання відносин у суспільстві. Суб'єктами експертології виступають юридичні й фізичні особи, які цілеспрямовано реалізують функції:

- замовника експертизи або особи, що приймає рішення, на основі експертного висновку;

¹² Плетнев К. И. Экспертиза в развитии экономики по инновационному пути: учебное пособие / К.И. Плетнев. – М.: Изд-во РАГС, 2006. – С. 10.

¹³ Сидельников Ю.В. Системный анализ экспертного прогнозирования / Ю.В. Сидельников. – М.: Изд-во РАГС, 2007. – С. 25.

- організатора експертизи;
- технолога з експертизи (експертолога);
- носія спеціальних знань і практичного досвіду (експерта);
- розроблювача або творця об'єкта, представленого на експертизу.

Експертною діяльністю є сукупність узгоджених дій усіх суб'єктів експертології з аналізу й оцінювання об'єктів або процесів, що реалізують основні, названі нами, цілі експертизи. Але чи завжди в практиці здійснення експертизи цілеспрямовано реалізуються означені функції – питання відкрите. Як показує прикладний аналіз експертиз, не завжди реалізується функція технолога з експертизи або експертолога, оскільки ним має бути фахівець, завданням якого є пошук закономірностей в одержанні, аналізі й обробленні експертних оцінок, визначення принципів і правил організації експертизи, методик і технологій. Саме таких фахівців насправді бракує.

Розглянувши саме поняття “експертиза”, спинимося на суб'єкті експертизи, яким виступає “експерт”. Маємо на увазі носія спеціальних знань і практичного досвіду, а також представника груп інтересів або організацій, який:

- має об'єктивні й повні (у його розумінні) відомості про особливості й властивості зовнішнього об'єкта та здатен дати рекомендації щодо кращих варіантів управлінських рішень, які стосуються певного об'єкта;
- незалежно від зовнішніх впливів і власної вигоди висловлює судження зі сфери його спеціальних знань і практичного досвіду, виходячи з поставлених перед ним завдань;
- відповідає за свій експертний висновок, має права й обов'язки, які визначені відповідними нормативними документами;

- виконуючи спеціальну рольову функцію, залучений до процесу прийняття рішень для того, щоб науково обґрунтувати їх¹⁴.

Ще однією світовою тенденцією, яка все більше є властивою і українській політичній політиці, є експансія аналітичних центрів у розробку й оцінювання публічної політики¹⁵. Регіональні й глобальні міжнародні організації, такі як ООН, Всесвітній банк, Азіатський банк розвитку й НАТО, останнім часом констатують важливу й значну роль аналітичних центрів у виробленні, прийнятті, реалізації й оцінюванні політичних зв'язків (policy making process). Аналітичні товариства також виступають посередниками між політиками-професіоналами й групами громадянського суспільства у розробці політики на національному, регіональному й глобальному рівнях. У російській практиці поширено думку про необхідність вивчення таких явищ, як “політичний трансфер” (policy transfer) або запозичення успішних політичних практик вирішення проблем публічної політики однієї країни іншими країнами¹⁶. Зрозуміло, що ігнорувати досвід політичних реформ і змін, які довели свою ефективність у суспільно-політичній практиці західних країн, було б нелогічно. Тому важливо критично аналізувати успішні політичні практики, які застосовуються в публічній політиці інших країн. Саме на такому порівняльному аналізі, зі застосуванням спеціальних дослідницьких процедур і аналітичних технологій, можуть і спеціалізуватися аналітики,

¹⁴ Аналитические сообщества в публичной политике: глобальный феномен и российские практики / редкол.: Н. Ю. Беляева (отв. ред.), Ш. Ш. Какабадзе, Д. Г. Зайцев. – М.: Российская ассоциация политической науки (РАПН); Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – С. 113-114.

¹⁵ Ladi S. Globalisation, policy transfer and policy research institutes / S. Ladi. – N.Y.: Chatto and Windus, 2005. – P. 16.

¹⁶ Туронок С. Политический анализ: курс лекций / С. Туронок. – М.: Унив. гуманит. лицей, 2003. – С. 18.

аналітичні центри. В сучасних умовах відбувається поширення інформації про досвід інших країн і суб'єктів політики у вирішенні аналогічних політичних проблем, зростає попит на аналітичні компетенції й послуги аналітичних центрів. Аналітичні центри є ключовими акторами поширення політичних ідей і практик, тим самим сприяючи політичному трансферу останніх у глобальному контексті. Вони стають впливовими акторами, що просувають політичний трансфер, переконуючи осіб, котрі ухвалюють рішення, виходячи зі знань та аналітичної здатності здійснювати аналіз, згідно з політичним контекстом¹⁷.

Науковці зазначають, що стосовно державного управління політичні аналітики почали багато в чому займатися не стільки аналізом, скільки формуванням та застосуванням політичних технологій. Це пов'язано з тим, що й органи державного управління замість управлінського забезпечення політичного процесу часто працюють над його PR-забезпеченням. Замість вирішення й подолання проблеми все більше застосовується спеціальна політтехнологія, яку в професійній літературі називають “відпіарюванням”, що призводить до певної віртуалізації проблеми.

При цьому політична експертиза стає непотрібною, її місце посідає інша політтехнологія. Замість забезпечення ефективного управління державою увага надається переважно забезпеченню медіа-кампаніям з демонстрації його віртуальних успіхів, і на перше місце виходить політичний маркетинг як інструмент маніпулятивних технологій тощо. Зазначимо, що в усьому світі наукова аналітика перебуває в складних відносинах з владою. Зокрема, американці у своїх виступах, статтях і підручниках часто скаржаться на те, що політики слухають їх надто мало, а то й зовсім ігнорують. Для України не є унікальною та обставина, що особи, які приймають рішення, часто не враховують напрацювання аналітиків, навіть якщо цікавляться

¹⁷ Lindblom C. E. *Analysis versus Politics* / C. E. Lindblom. – N-Y.: PrenticeHallInc., 1968. – P. 164.

їхньою думкою. Зрештою, дуже часто політична аналітика змушена обґрунтовувати рішення, вже схвалені політиками й державними діячами, а не розробляти їх для останніх. Часом таке обґрунтування здійснюється з позицій ідеології замовників, а не наукових теорій та об'єктивного розуміння політичного процесу. У підсумку спотворюється наукова й практична значущість висновків і рекомендацій політичної аналітики.

Наші висновки і перспективи подальших розвідок. Нині в Україні склалася ситуація розширення механізмів громадського консультування, коли в механізм прийняття управлінських рішень прямо вбудовується практика консультування з науковими організаціями та зі структурами громадянського суспільства. Влада усе більше розуміє, що вона не може все знати, що потрібно залучати експертів, і чим більш прозорі процедури, тим більш об'єктивним є процес, у тому числі з погляду запобігання бюрократичному свавіллю. Збільшення прозорості процедури прийняття політичного рішення (Policy advise) уже саме по собі є певним механізмом зростання ефективності цієї процедури з погляду впливу на осіб, які приймають рішення. Відтак далі формування професійних засад політичної аналітики в нашій країні передбачає, по-перше, розвиток інститутів громадського консультування, по-друге – вдосконалення самоорганізації професійного експертного товариства.

Роль політичної аналітики – встановлення цілей. Щоб дістати певний результат, крім засобів, потрібні: власне мета виконання завдань з її досягнення та кількісні індикатори, які дають змогу оцінити рівень досягнення мети. Економісти, наприклад, можуть підказати, яким чином можуть бути реалізовані цілі державної політики, але визначити їх та їх пріоритети мають політологи. З обґрунтованим, а не популістським визначенням цілей своєї діяльності політики й державні діячі без допомоги аналітиків поки що не справляються.

В Україні формується кілька перспективних напрямів дослідження практичної значущості незаповнених ніш на

політичному ринку: по-перше, вже відпрацьована певною мірою ніша електоральної аналітики; по-друге, ті сфери у системі державного управління, які економісти та юристи ще не зайняли і не поспішають зайняти, наприклад т. зв. громадянська (чи громадська) експертиза й моніторинг – напрями, які фінансуються часто не з державного бюджету, а з фондів міжнародних організацій. І тут потрібна значна соціальна й гуманітарна, а не лише “технократична” складова експертних оцінок; по-третє, ще одним напрямом, який сьогодні актуалізується, є певне “культивування” осіб, які приймають управлінські рішення, або внесення певної аналітичної свідомості в процес прийняття рішення, поєднання політики з інтелектом. Якщо перші два види діяльності важко поєднати, то питання може бути розв’язане через підвищення ролі й статусу політичного експерта в органах державної влади. Четвертий напрям – це професійна підготовка політичних аналітиків. Адже сьогодні вже працюють університети, де в процесі підготовки політологів запроваджуються дисципліни, які містять політичну аналітику. Наприклад, у Росії, зокрема в Російській академії державної служби при Президентові Російської Федерації, вже відкрито спеціалізацію “Політичний аналіз і прогнозування”, а в Національній академії державного управління при Президентові України створено спеціальну кафедру – політичної аналітики і прогнозування, яку очолює заслужений діяч науки і техніки, доктор політичних наук, професор С.О. Телешун. Працівники кафедри проф. О.Г. Пухкал, доц. С.І. Вировий, доц. Н.М. Дармограй, Ю.П. Саух, С.В. Ситник, І.В. Рейтерович та інші формують методологічні підходи і стратегію політичної аналітики в Україні.

Втім, в Україні досі ще стоїть питання про співвідношення курсів академічної політології та емпіричної і прикладної політичної аналітики. В усьому цивілізованому світі його вже розв’язано шляхом виокремлення різних курсів, які є перспективним напрямом подальших досліджень.

РОЛЬ КОМПЛЕКСНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА КОНСОЛІДОВАНОГО ОЦІНЮВАННЯ В СИСТЕМІ УХВАЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ РІШЕНЬ (ПРИКЛАД ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ)

Серед різноманітних видів експертної діяльності в Україні важливе місце належить екологічній експертизі. Це зумовлено як критичним станом навколишнього природного середовища, що є наслідком економічно незбалансованої господарської діяльності, так і з необхідністю попередження можливих ризиків реалізації різноманітних проектів в умовах ринку.

Екологічна експертиза – це оцінювання впливів господарської або іншої діяльності людини на природне довкілля, здоров'я та добробут людини. Вона має передбачати можливі негативні наслідки діяльності людини (підприємства, корпорації, компанії тощо) й надавати рекомендації щодо їх уникнення. Така експертиза стає обов'язковою для всіх видів господарської діяльності і має не лише виявляти можливості людини перетворювати природу, а й відповідати на питання, чого не повинна робити людина, що вона може здобувати і що втрачати внаслідок реалізації конкретної програми чи проекту. Основні принципи екологічної експертизи – це комплексність, наукова обґрунтованість, компетентність, законність, гласність і незалежність. Комплексна екологічна експертиза, що здійснюється на засадах науки, забезпечує теоретичний діапазон вибору у прийнятті рішень, який визначається станом довкілля. Практичний діапазон вибору визначається рівнем культури і традиціями суспільства, які впливають на прийняття рішень і звужують можливості вибору (через брак фінансів, технологій тощо). Фактичне рішення приймається з урахуванням усіх цих обмежень.

Отже, експертна діяльність потребує не лише урахування законів природи, а й соціальних реалій,

особливостей регіону, теперішніх і довготермінових інтересів усіх зацікавлених груп тощо.

В Україні оцінювання впливу на довкілля регулюється Законом України “Про екологічну експертизу” (9 лютого 1995 р.), згідно з яким метою екологічної експертизи є запобігання негативному впливові антропогенної діяльності на довкілля, з’ясування рівня екологічної безпеки економічної діяльності та екологічної ситуації на окремих територіях. Екологічна експертиза застосовується до окремих, потенційно небезпечних видів діяльності (Постанова Кабінету Міністрів № 554 від 27.07.1995 р.). Її виконують Міністерство екології та природних ресурсів України, його обласні підрозділи, а також створені ним інститути та комісії; громадські організації екологічного спрямування; інші інституції та фізичні особи, в тому числі й іноземні, що залучені до екологічної експертизи; фізичні особи згідно з законодавством.

Правочинними є лише висновки державної експертизи, тоді як громадська та інші види експертиз мають рекомендаційний характер. Виконання проекту чи діяльності, які потребують експертизи, без формування позитивних висновків проведеної експертизи, заборонено.

Утилізація промислових, муніципальних та інших видів відходів, зменшення їх кількості та безпечне поводження з усіма видами відходів є однією з нагальних екологічних проблем України. Від успіху її вирішення залежать збереження природи та природних ресурсів, безпека та здоров’я населення.

Так, згідно з Національною доповіддю про стан навколишнього природного середовища в Україні, у 2011 р. в нашій країні було 447,6 млн. т відходів, з яких 442,4 млн. т виникло внаслідок економічної діяльності підприємств та організацій, 5,2 млн. т надійшли від домашніх господарств та сфери послуг¹⁸. Документ також констатує, що в Україні не

¹⁸ Національна доповідь про стан навколишнього природного

вистачає полігонів для захоронення промислових та побутових відходів, через що значні обсяги відходів накопичуються на стихійних звалищах, у ярах, ровах, лісових галявинах, спричиняючи забруднення сельбищних зон населених пунктів і прилеглих сільськогосподарських земель насамперед важкими металами, фенолами, нафтопродуктами, а тим часом нові полігони практично не будуються¹⁹.

Проблемою поводження з відходами в Україні опікуються органи державної влади (Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Держсанепідслужба України, Державне підприємство «Укресресурси» та ін.), неурядові організації (Національний екологічний центр України, Всеукраїнська екологічна ліга, Правозахисна організація «Екологія. Право. Людина», Всеукраїнська екологічна організація «МАМА-86» та ін.) наукові установи, бізнесові (приватні) структури та місцеві громади. Не залишається байдужою до цієї важливої соціальної та екологічної проблеми і церква (Бюро УГКЦ з питань екології «Відповідальність за створіння»).

Вирішення проблеми відходів вимагає ґрунтовної комплексної експертизи, консолідованої взаємодії різних зацікавлених сторін, залучення міжнародного досвіду.

Історія питання

Відходи є неминучим наслідком виробництва та споживання. Вони супроводжують людину від початку цивілізаційного розвитку, причому відбувається постійне нарощування темпів та обсягів відходів, змінюється їх якісний склад.

середовища в Україні у 2011 році. – К.: Міністерство екології та природних ресурсів України, LAT & K. – 2012. – С. 139.

¹⁹ Там само. – С. 148.

Історично сформувалося три основні форми поводження з відходами: звалювання або захоронення (стихийні та організовані сміттєзвалища; перші санітарні звалища було організовано у Великій Британії в 1920-х р.), спалювання (перше сміттєспалювальне підприємство запрацювало 1874 р. в Ноттінгемі, Англія) та вторинна переробка, сміттєперероблення, або *рециклінг* (від англійського терміна – recycling). Прикметно, що початок ери рецикляції в США пов'язують з відмовою місцевих громад Північної Кароліни та Луїзіани прийняти 1987 року на своїх територіях 3200 тон сміття з Нью-Йорку²⁰.

Практика захоронення відходів на звалищах наражалась на все більший опір як місцевих громад, так і представників екологістських рухів, зокрема, руху за екологічну справедливість та ін.

Екологічну справедливість визначають як забезпечення рівного права людей, незалежно від їхньої расової, етнічної та культурної належності чи майнового стану на чисте й безпечне довкілля, в розробленні, впровадженні й удосконаленні екологічного законодавства та під час екологічного регулювання. Така рівноправність означає, що жодна група населення не має перебирати на себе більшу частку негативних екологічних наслідків оперування промисловими, муніципальними або комерційними підприємствами, чи під час упровадження національних, регіональних або місцевих програм і проектів²¹.

²⁰ Benjamin D.K. Recycling Myths Revisited // PERC Policy Series. – 2010. – № 47. – 38 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://perc.org/sites/default/files/ps47.pdf>

²¹ Гардашук Т.В. Концептуальні параметри екологізму. – К.: ПАРАПАН, 2005. – 200 с.; Гардашук Т.В. Рух за екологічну справедливість: спроба екстраполяції на Україну // Зміни в свідомості українського суспільства на зламі тисячоліть. – К.: ВД «КМ АKADEMIА», 2001. – С.101–109; Гардашук Т.В. Ідея

На практиці турбота про екологічну справедливість полягає в інтеграції зусиль таких двох типів суспільних рухів, як рух за соціальну справедливість та права людини, з одного боку, та різноманітні екологічні рухи, – з іншого, започаткувавши рух за екологічну справедливість (environmental justice movement). Останній об'єднав людей різних соціальних верств, рас і національностей, здолавши шлях розвитку від звичайних місцевих об'єднань громадян та їхніх регіональних мереж до загальнонаціонального руху США із представництвом на міжнародному рівні. Щоб краще зрозуміти сутність цього руху нового типу, розглянемо його передісторію.

Боротьбу за екологічну справедливість започаткували 1968 р. темношкірі працівники сміттєпереробних об'єктів Мемфіса, страйкуючи за поліпшення умов праці та підвищення заробітної плати відповідно до рівня ризику для свого здоров'я та життя. Наступний крок – виступ населення середнього статку з околиць Х'юстона за поліпшення санітарних умов утримання звалищ поблизу житлових районів. Місцева громада створила Групу дії північно-східної громади (Northeast Community Action Group – NECAG) з метою обстоювання своїх екологічних прав у межах чинного цивільного громадянського законодавства. Важливим кроком у становленні руху за екологічну справедливість, що стимулював загальнонаціональну дискусію з питання про перегляд підходів до здійснення екологічної політики з метою зменшення нерівностей у розподілі екологічних ризиків, був масовий виступ 1992 р. населення графства Воррен (Warren County), (Північна Кароліна), проти розміщення звалищ шкідливих відходів (поліхлорвінілових біфелінів). Оскільки близько 20% населення цього графства становить темношкіре населення, в політичному лексиконі США з'явилося поняття «екологічний расизм» як

цілеспрямоване обмеження екологічних прав населення за расовою ознакою. Офіційно на початку 1970-х років федеральна влада США визнала, що концентрація небезпечних для довкілля та здоров'я людей речовин є нерівномірною. Проте цей факт не мав суттєвого суспільного резонансу до 1980-х років, коли було надано неспростовні дані, що підтвердили достовірність нерівномірного розподілу екологічних ризиків і спонукали населення до конкретних дій²².

Як згодом показав Е.Рінквіст, нерівномірний розподіл екологічних ризиків за певними групами населення є наслідком не лише цілеспрямованої дискримінації під час реалізації економічних проектів чи здійснення екологічної політики, а, насамперед, наслідком нерівномірного розподілу політичної влади, формування якої залежить від добробуту, освіти, організаційного і політичного досвіду людей. Оскільки історично досвіду безпосередньої участі в політичному житті бракує саме расовим та етнічним меншинам і бідності, вибір місця розташування екологічно небезпечних об'єктів компанії керуються перш за все політичною раціональністю, а не цілеспрямованою етнічно-расовою дискримінацією²³. Під час реалізації своїх інвестиційних проектів вони беруть до уваги передовсім низький рівень громадянської та екологічної свідомості населення, що дає їм змогу за дешево придбати землю й

²² Гардашук Т.В. Концептуальні параметри екологізму. – К.: ПАРАПАН, 2005. – С. 139 – 148; Гардашук Т.В. Рух за екологічну справедливість: спроба екстраполяції на Україну // Зміни в свідомості українського суспільства на зламі тисячоліть. – К.: ВД «КМ АKADEMIА», 2001. – С. 101-109; Гардашук Т.В. Ідея справедливості в сучасному екологізмі // Філософська думка. – 2003. – № 1. – С. 102-122;

²³ Ringquist E.J. Environmental Justice: Normative Concerns and Empirical Evidence // Environmental Policy in the 1990s: Reform or Reaction? / 3rd ed. / Ed. by N.J.Vig, M.E. Kraft. – Washington, D.C., 1997. – P. 242.

робочу силу, а також заощадити на безпечних, і, водночас, вартісних технологіях, санітарно-гігієнічних та освітньо-інформаційних заходах тощо. Тобто, компанії виходять не так з позицій расової чи національної дискримінації, як з позицій капіталізму (вільного ринку)²⁴.

Поширеність такої практики розташування промислових об'єктів визнав колишній віце-президент США А. Гор у його книжці «Земля у рівновазі». Він зазначає: «Фактично це американська традиція: тривалий час відходи скидалися на найдешевші й найменш придатні землі в районах, що оточені менш удачливими громадянами»²⁵.

Утім, питання екологічної справедливості порушують не лише расові й етнічні меншини. У русі за екологічну справедливість та повсюдне зниження екологічних ризиків беруть активну участь жіночі організації. Вони наголошують на безпосередньому зв'язку між ризиком захворювання на рак (зокрема рак молочної залози) та станом доквілля й санітарно-гігієнічними умовами праці на виробництвах, де працюють переважно жінки; між дитячою захворюваністю й умовами проживання, навчання та харчування дітей. Питання подолання екологічної несправедливості як наслідку відчуження певних груп людей від природи та домінування над нею посідає значне місце і в екофеміністських дослідженнях²⁶.

Можемо дійти висновку, що екологічна несправедливість має місце там і тоді, де й коли порушується один із базових принципів теорії справедливості, тобто коли, згідно з Дж.Ролзом, порушується суспільна рівновага, яка можлива лише завдяки забезпеченню особливих обставин,

²⁴ Theodore M.K. Environmental Justice // Major Environmental Issues: Facing the 21st Century. — Prentice Hall PRT, 1996. — P. 486.

²⁵ Гор А. Земля у рівновазі: Екологія і людський дух. — К.: Інтенсфера, 2001. — С.153.

²⁶ Gaard G. Ecofemenism and Wilderness // Environmental Ethics. — 1997. — Vol.19. — № 1. — P. 5-24.

котрі б гарантували кожному максимум свобод і вільний доступ до стану активного громадянина²⁷.

Понад те, на наше переконання, рух за екологічну справедливість можна також схарактеризувати як прецедент практичної реалізації педагогіки пригноблених, яка, за П.Фрейре, формується разом із пригнобленими, а не для них у їхній безнастанній боротьбі за відновлення своєї людяності. Ця педагогіка розглядає пригноблення та його причини як об'єкт обмірковувань з боку пригноблених, з чого випливає розуміння неминучості «боротьби за своє визволення»²⁸. В нашому випадку пригнобленими є люди, які зазнають подвійної несправедливості – через вимушеність жити й працювати за умов високих екологічних ризиків і через обмеженість участі в політичній владі, а, отже, й у процесах ухвалення рішень.

Рух за екологічну справедливість називають однією з визначальних тенденцій поширення екологізму в 1990-х роках, яка збагачує принципово новими рисами формування екологічної політики порівняно із попередніми десятиліттями²⁹ та визначає перспективи розвитку екологічної політики й екологічного права у XXI столітті.

Базові засади політики поводження з відходами

В основі сучасної політики поводження з відходами лежить концепція *ієрархії відходів*, яка передбачає

²⁷ Ролз Дж. Теорія справедливості. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 822 с.

²⁸ Там само. - С. 32.

²⁹ Ringquist E.J. Environmental Justice: Normative Concerns and Empirical Evidence // Environmental Policy in the 1990s: Reform or Reaction? / 3rd ed. / Ed. by N.J.Vig, M.E.Kraft. – Washington, D.C., 1997. – P. 231–253; Ringquist E.J. Environmental Justice: Normative Concerns and Empirical Evidence // Environmental Policy in the 1990s: Reform or Reaction? / 3rd ed. / Ed. by N.J.Vig, M.E.Kraft. – Washington, D.C., 1997. – P. 231–253.

класифікацію відповідних управлінських рішень, враховуючи найменшу шкоду для довкілля. Ця класифікація ґрунтується на новітніх наукових дослідженнях з широкого спектру екологічних впливів, а саме – на зміни клімату, якість повітря, води та на інші ресурси³⁰.

Ієрархія відходів охоплює такі рівні:

- попередження утворення відходів у первинному виробництві (виробництво товарів з первинної сировини) (*reduce*);
- повторне (багаторазове) використання товарів (*reuse*);
- вторинна переробка або компостування відходів (*recycle*);
- спалювання відходів з метою отримання енергії;
- захоронення відходів на звалищах

Концепція ієрархії відходів спирається на правило «*3Rs – reduce, reuse and recycle!*» або «*4Rs – repair, reduce, reuse, recycle!*». Кожна із складових цього правила стосується індивідуальної та корпоративної поведінки, а також вимагає відповідного менеджменту та інфраструктури.

Вторинну переробку (рециклінг), включаючи дотичні науково-дослідні й інженерні розробки, запровадження принципів екологічного менеджменту, відповідні освітні та інформаційні заходи тощо, традиційно розцінюють як діяльність на захист довкілля. Її визначають як діяльність, що має на меті зменшення обсягів відходів, заощадження первинних ресурсів та поліпшення якості довкілля та життя населення. Особливо стрімко діяльність, спрямована на користь вторинної переробки, почала поширюватися в 1980-х роках, посівши чільне місце в політичному порядку денному багатьох урядів та свідомості представників як екологічного, так і економічного таборів. Наприклад, 1995 р. проблема відходів була визнана в США чи не найнагальнішою

³⁰ Guidance on Applying the Waste Hierarchy [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www.defra.gov.uk

екологічною проблемою, а переробка побутових відходів – її прийнятне вирішення³¹.

Сьогодні поводження з відходами належить до глобальних екологічних проблем і тісно пов'язане з іншими глобальними екологічними й соціально-економічними проблемами сучасності. Як зазначено в П'ятому Глобальному екологічному огляді (GEO-5), підготовленому в 2012 р. Програмою ООН з довкілля (ЮНЕП), зростання кількості відходів спричинюється стрімким розвитком урбанізаційних процесів, промисловим виробництвом та іншими видами діяльності. Зазначається, що в 2007 р. на країни Організації економічної кооперації та розвитку (ОЕСД) припадало 650 млн. т муніципальних відходів, які щорічно збільшувалися на 0,5–0,7%, причому 5–15% з них припадало на відходи від електроніки (е-відходи, або e-waste). Привертає увагу й тенденція зростання кількості е-відходів у країнах, що розвиваються. Очікується, що в світовому масштабі країни, що розвиваються, продукуватимуть до 2016 р. е-відходів удвічі більше, ніж розвинені країни³². Ці прогнози пов'язані, з одного боку, зі стабілізацією ринку та удосконаленням політики й практики поводження з відходами в економічно розвинених країнах, по-друге, – зі зростанням споживання відповідної групи товарів за умов відсутності технологій утилізації відходів у країнах, що розвиваються.

Отже, проблема відходів набуватиме в майбутнього все більшої актуальності. Відповідно, Звіт Конференції ООН зі сталого розвитку (Ріо-де-Жанейро, червень 2012) рекомендує розвивати публічно-приватне партнерство, що вже склалося, а також шукати нові та інноваційні форми партнерства між індустрією, урядами, наукою, неурядовими організаціями,

³¹ Benjamin D.K. Recycling Myths Revisited // PERC Policy Series. – 2010. – № 47. – 38 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://perc.org/sites/default/files/ps47.pdf>

³² Global Environmental Outlook – 5: Summary for Policy Makers. – Nairobi: UNEP, 2012. – P. 13.

спрямовані на посилення технологій для екологічно дружнього менеджменту хімічних та інших відходів і можливостей їх впровадження, а також попереджати утворення відходів³³.

Європейський підхід до проблеми відходів

Експерти пов'язують відлік сучасної європейської екологічної політики щодо поводження з відходами з так званим The Seveso Waste Shipment scandal. Цей скандал спричинений долею діоксинових відходів, що утворилися внаслідок аварії на хімічному заводі в італійському містечку Севезо 1976 р., викликавши значне забруднення навколишніх територій зі значними ризиками для довкілля й здоров'я населення. Згодом діоксинові відходи були відтранспортовані у Францію, а через 8 місяців маршрут їх було втрачено. Зрештою вдалося ідентифікувати знайдені на Півночі Франції діжки з відходами й підтвердити їх походження з Севізо³⁴.

Після ретельного й публічного розслідування цього інциденту на порядок денний гостро постало питання про необхідність розроблення дієвих механізмів контролю за небезпечними відходами від моменту їх утворення до знешкодження (cradle-to-grave control). Внаслідок відповідних зусиль Рада Європейського Товариства в грудні 1984 року ухвалила спеціальну директиву, яку називають «Post-Seveso-directive» (Directive 84/631/EEC). В ній визначено основні поняття, пов'язані з поводженням з небезпечними відходами, та обов'язки країн-членів Європейського Товариства [28].

Політика Європейського Союзу впродовж останнього часу спирається на низку екологічних планів дій та

³³ Gaard G. Ecofemenism and Wilderness // Environmental Ethics. – 1997. – Vol.19. – № 1. – P. 42.

³⁴ The Story Behind the Strategy: EU Waste Policy. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/environment/waste/pdf/story_book.pdf; Waste Movements: EC and Outside. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inece.org/1stvol1/villeneu.htm>

законодавчу систему, спрямовану на зменшення негативних впливів на довкілля та здоров'я людей та створення ефективної економіки використання енергії і ресурсів. Шоста екологічна програма дій Євросоюзу (EU's Sixth Environment Action Programme – 6th EAP) на 2002 – 2012 рр. визначає зменшення обсягів відходів та менеджмент відходів як один із пріоритетних напрямів європейської екологічної політики. Головна її мета пролягає в забезпеченні такої моделі економічного зростання, яка б не супроводжувалася збільшенням кількості відходів³⁵. Регулювання поводження з відходами відображено, зокрема, в Тематичній стратегії з попередження та переробки відходів (Thematic Strategy on the prevention and recycling of waste)³⁶.

Політика щодо відходів ґрунтується на трьох основоположних принципах, якими³⁷:

- зменшення відходів, що безпосередньо пов'язано з удосконаленням виробничих технологій, зменшенням кількості пакувальних матеріалів та зміною поведінки споживачів;
- вторинна переробка та вторинне використання за кількома першочерговими напрямами, визначеними Європейською Комісією: упаковка, відпрацьовані автомобілі, батарейки, відходи електричного виробництва та електроніки. Згідно з директивами Євросоюзу, країни-члени мають піддавати вторинній переробці близько 50% відходів від упаковок;
- поліпшення та підвищення безпеки кінцевого захоронення, яке розглядається як крайній захід

³⁵ Being wise with waste: the EU's approach to waste management. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2010. – P. 4.

³⁶ The Story Behind the Strategy: EU Waste Policy. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/environment/waste/pdf/story_book.pdf

³⁷ The European Recycling Platform [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.erp-recycling.org/index.php?content=12>

поводження з відходами, прийнятний лише за умов, якщо переробка чи безпечне спалювання є неможливими. Ця діяльність вимагає ретельного моніторингу, оскільки пов'язана з суттєвими ризиками для довкілля. Правила організації полігонів із захоронення відходів чітко визначено.

У 2002 р. було створено Європейську платформу з переробки (The European Recycling Platform – ERP) з метою реалізації Європейської директиви щодо відходів електроніки та електрики (The European Union's Waste Electronic and Electrical Equipment (WEEE) Directive) на загальноєвропейському рівні, зокрема впровадження ефективних та інноваційних стратегій переробки³⁸.

Впродовж останніх 15 років на теренах Європи спостерігаються стале зменшення частки відходів, розміщуваних на звалищах і полігонах, та неухильне зростання частки вторинної переробки. Разом із тим, за даними Євростату за 2010 р., близько 40% муніципальних відходів на території Євросоюзу утилізувалося на сміттєзвалищах, тоді як із 503 кг муніципальних відходів, які в середньому протягом року генеруються однією особою, 25% піддаються вторинній переробці, 15% – компостуються і 22% – спалюються³⁹.

В різних країнах Євросоюзу ситуація суттєво відрізняється. Так, в Болгарії та Румунії практично всі муніципальні відходи утилізуються на сміттєзвалищах, а Нідерланди та Німеччина відмовляються від цієї практики. Водночас в Німеччині відходів піддаються вторинній

³⁸ The European Recycling Platform [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.erp-recycling.org/index.php?content=12>

³⁹ Recycling in Europe: some figures [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.regions4recycling.eu/R4RTheProject/Recycling-WFD/Recycling_figures_Europe.

переробці 45%, в Бельгії – 40%, в Словенії – 39%, у Швеції – 36%, в Ірландії – 35%, у Нідерландах – 33%⁴⁰.

Зростанню частки вторинної переробки побутових відходів сприяють комплексні освітньо-інформаційні програми з роздільного збирання сміття та створення відповідної інфраструктури (забезпечення контейнерами, транспортування тощо), а також фінансове заохочення. Наприклад, в Німеччині в супермаркетах стоять автомати для утилізації порожніх пластикових пляшок. Вартість однієї порожньої пляшки 0,25 Євро. Споживач завантажує їх в автомат і отримує чек на відповідну суму. Цей чек можна використати під час розрахунку за покупки чи просто обміняти на готівку. Тому пляшки в цій країні не викидають аби куди, а якщо хтось і кине, то знайдеться й той, хто підніме її, щоб здати й конвертувати в кошти.

Вторинна переробка відходів – це не лише діяльність, спрямована на захист довкілля, а й досить специфічний сектор економіки й виробничої діяльності, яка потребує ґрунтовного аналізу з економічної, соціальної та екологічної позицій з урахуванням особливостей функціонування в умовах ринку. Наприклад, на Євросоюз припадає близько 50% світової індустрії, пов'язаної з відходами та їх рециклінгом. Європейський сектор вторинної переробки (або переробки відходів) має обіг 24 млн. євро і близько 500 тисяч працівників. В нього залучено понад 60 тисяч компаній⁴¹. Обороти коштів від переробки семи основних категорій відходів в Євросоюзі подвоївся за період з 2004 до 2008 рр. і становить понад 60 млрд. євро⁴².

⁴⁰ Там само.

⁴¹ European Commission: Enterprise and Industry [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/policy/lead-market-initiative/recycling>.

⁴² Recycling in Europe: some figures [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.regions4recycling.eu/R4RTheProject/Recycling-WFD/Recycling_figures_Europe.

Отже, наведені дані переконливо характеризують рециклінг як різновид економічної діяльності.

Пастки рециклінгу

Як сектор економіки, вторинна переробка має такі специфічні риси:

- брак повної і достовірної інформації про якість (характеристику) товарів вторинної переробки порівняно з первинним виробництвом;
- фрагментарність, бо, насправді, переробка кожного виду відходів (паперу і картону, скла, металу, пластику, батарейок тощо) становить окрему галузь з притаманними їй виробничими технологіями, управлінськими рішеннями, екологічними впливами тощо;
- одним із наслідків фрагментарності сектору є ринкова непрозорість діяльності, пов'язаної із вторинною переробкою;
- як будь-яка галузь виробничої діяльності, вторинна переробка супроводжується впливами на довкілля.

Вторинна переробка також є важливою з огляду на те, що зменшує залежність країн від імпорту багатьох матеріалів. Тому, зокрема, європейська сміттєпереробна політика спрямована на те, щоб максимально збільшити використання відходів для отримання сировини для виробництва⁴³.

Звідси впливає нагальна потреба в комплексному оцінюванні екологічних впливів та повної вартості первинного й вторинного виробництва та в їх порівняльному аналізі.

Україна має ретельно вивчити досвід поводження з відходами, набутий європейськими країнами. Слід зважено розглянути пропозицію щодо створення єдиного

⁴³ The Story Behind the Strategy: EU Waste Policy. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/environment/waste/pdf/story_book.pdf.

центрального органу влади, на який покладалися б усі функції управління в сфері поводження з відходами виробництва та споживання⁴⁴, аби реалізація такої пропозиції не перетворилася на створення ще однієї бюрократичної структури без реальних важелів контролю та управління складною інфраструктурою, пов'язаною з поводженням з відходами, зокрема з їх вторинною переробкою.

Так, незважаючи на те, що роздільне збирання (сепарація) та вторинна переробка відходів стали останніми декадами ознаками екологізації економіки та екологічно свідомої поведінки, заощадження ресурсів і переходу до екологічно збалансованого розвитку, є й критичне розуміння вторинної переробки як способу розв'язання екологічних проблем.

У П'ятому глобальному екологічному огляді (ЮНЕП, 2012) відзначається зростання ролі рециклінгу в програмах з менеджменту відходів. Разом з тим, зауважується, що саму по собі вторинну переробку відходів не можна розглядати як достатнє рішення, оскільки не всі країни мають відповідні ресурси для його забезпечення. Тому на увагу заслуговують саме програми з попередження утворення відходів, зменшення їх кількості поряд з програмами повторного використання та рециклінгу⁴⁵.

Економіст Д.Бенджамін (Daniel K.Benjamin), автор статей «Вісім міфів про рецикляцію» («Eight Myths about Recycling», 2003) та «Переглядаючи міфи про рецикляцію» («Recycling Myths Revisited», 2010), висловлює парадоксальну думку, що в наш час вторинна переробка не має суттєвих екологічних чи економічних переваг порівняно з попередніми

⁴⁴ Поводження з відходами в Україні: законодавство, економіка, технології: Матеріали Національного форуму (Луганськ, 24–25 жовтня 2013 р.). – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2013. – С. 15.

⁴⁵ Global Environmental Outlook – 5: Summary for Policy Makers. – Nairobi: UNEP, 2012. – 18 p.

роками, коли більша увага приділялася утилізації відходів на спеціальних сміттєзвалищах. Він характеризує її як економічно затратну форму діяльності, яка може мати більш негативні впливи на довкілля порівняно з первинним виробництвом чи альтернативними способами поводження з відходами (захоронення, спалювання)⁴⁶. Обґрунтовуючи свою позицію, Д.Бенджамін піддає сумніву твердження, що рециклінг є чи не основним інструментом переходу до збалансованого життя, бо саме до такої аргументації вдаються прибічники вторинної переробки відходів у своїх закликах до населення, муніципальних служб, представників бізнесу без достатньо чіткого визначення поняття «збалансоване життя» та роз'яснення змісту різним зацікавленим сторонам. Тому кожен, кому адресований заклик до здійснення вторинної переробки відходів заради переходу до «збалансованого життя», розуміє його зміст і значення по-своєму⁴⁷.

Насправді ж «збалансоване життя» і «збалансований розвиток», згідно з визначеннями Комісії Г.Х.Брундтланд, означає нашу відповідальність перед майбутнім за збереження ресурсів. Д.Бенджамін погоджується із таким визначенням і доходить висновку, що задля реалізації цієї настанови ми маємо насамперед сплачувати повну вартість за нашу діяльність сьогодні – не більше і не менше. Якщо ми не доплачуємо за ресурси, тобто вони є дешевими й доступними,

⁴⁶ Benjamin D.K. Eight great myths about waste disposal // PERC Reports: Volume 21, No.3, Fall 2003. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.perc.org/articles/article179.php>; Benjamin D.K. Recycling Redux // PERC Reports. – 2010. – Vol. 28. – Vol. 2. – С. 20-21; Benjamin D.K. Recycling Myths Revisited // PERC Policy Series. – 2010. – № 47. – 38 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://perc.org/sites/default/files/ps47.pdf>.

⁴⁷ Benjamin D.K. Eight great myths about waste disposal // PERC Reports: Volume 21, No.3, Fall 2003. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.perc.org/articles/article179.php>

що має наслідком їх швидке виснаження, то прийдешні генерації будуть позбавлені цих ресурсів. Якщо ж ми переплачуємо за ті чи ті ресурси, то це також шкодить майбутнім поколіннями, оскільки обмежує сучасний розвиток. На переконання Д.Бенджаміна, критерієм збалансованості є не лише відмова від надлишкового споживання, а й гарантія того, що не станеться недоспоживання.

У контексті проблеми вторинної переробки відходів висловлюється думка, що в прагненні заощадити окремі види ресурсів (наприклад, боксити чи залізну руду) не завжди насправді керуються переходом до збалансованості. Якщо йдеться про збалансованість, то до уваги треба брати наші дії щодо сумарного споживання усіх видів ресурсів. Тут же Д.Бенджамін наводить розрахунок, що вартість вторинної переробки однієї тонни відходів разом із вартістю перероблених матеріалів на 120\$ перевищує вартість підземних сховищ для відходів (land filling). З цього випливає висновок про затратність програм вторинної переробки муніципальних відходів, оскільки насправді витрачаються ресурси прийдешніх поколінь.

Д.Бенджамін звертає увагу також на те, що уряди в багатьох країнах субсидують видобуток викопного палива (до таких країн належить і Україна: згадаймо численні програми підтримки вугледобувної галузі. – Т.Г.) і намагається дати відповідь на питання, чи не загальмовує це розвиток технологій із вторинної переробки відходів? Так, виробництво товарів з первинної сировини (матеріалів) є менш енергозатратним, ніж їх виробництво з вторинної сировини. Відповідно, субсидування енергетичної галузі зміщує загальну вартість не на користь вторинної переробки. Разом із тим, поряд із субсидуванням видобутку нафти й вугілля, в США має місце оподаткування споживання цих продуктів, а вартість податків у галузі вторинної переробки оцінити практично неможливо за нинішніх умов. Наприклад, 90% субсидій спрямовується на підтримку так званого

«чистого вугілля», тобто на зменшення негативних впливів на довкілля.

На основі економічного аналізу співвідношення субсидій, прямих інвестицій та податків Д.Бенджамін доходить висновку:

- про збитковість вторинної переробки порівняно із спорудженням підземних сховищ для відходів;
- про фінансову неефективність рециклінгу порівняно з урядовими субсидіями в енергетичну галузь.

Загальна картина виглядає таким чином, що обов'язкові програми з вторинної переробки створюють умови для значної витрати ресурсів (зокрема, енергоресурсів), що ставить під сумнів позитивний екологічний ефект від цієї діяльності. На думку Д.Бенджаміна, існують ефективніші підходи, здатні поліпшити якість довкілля меншою ціною. Серед них він називає, зокрема, підвищення національного податку на пальне.

Наведена критичне оцінювання рециклінгу заслуговує на увагу. Насамперед, воно наводить на думку про те, що програми з рециклінгу та інші програми поводження з відходами потребують ретельного та всебічного обґрунтування й усебічної оцінки. Варто звернути увагу також на те, що захоронення відходів може мати переваги над рециклінгом в умовах США, де для захоронення є ще достатньо вільних територій. Проте такий підхід навряд чи прийнятний для України, де практично відсутні території для організації нових полігонів.

Інший дослідник, представник ринкового інвайронменталізму, професор економіки Університету Техас, Лео Красножон (Leo Krasnozhan), також намагається дати інтегровану оцінку вторинній переробці відходів, враховуючи як економічні, так і екологічні аспекти рециклінгу. Причому цікаво, що мета його дослідження – показати як позитивні, так і негативні аспекти цієї діяльності у зв'язку із намірами Уряду України будувати сміттєпереробні підприємства на кошти іноземних донорів.

Тому для України, яка намагається розв'язувати екологічні проблеми на засадах ринкової економіки, важливо всебічно враховувати досвід інших країн, у тому числі й США.

Л.Красножон звертає увагу на те, що:

- масштабні програми із сортування, роздільного збирання та переробки відходів потребують спеціальної інфраструктури, технічних і технологічних ресурсів. Наприклад, у США 85% програм із вторинної переробки муніципальних відходів включають роздільне збирання, транспортування та переробку сміття з узбіч доріг. Але виявляється, що для того, щоб вивезти контейнери для роздільного збирання сміття потрібно вдвічі більше транспортних засобів, які спалюють дизельне паливо, забруднюють повітря транспортними викидами, ускладнюють рух транспорту тощо. Тож потрібно з'ясувати співвідношення економічних та екологічних вигод і втрат від вторинної переробки муніципальних відходів;
- важливо визначитися з пріоритетами у вторинній переробці. Експертами показано, що найбільш економічно ефективним може бути збір та переробка відходів з алюмінію, проте в США основні субсидії спрямовуються на вторинну переробку пластику та картону й паперу, що є менш ефективним і більш затратним.

Тому професор Л.Красножон, не заперечуючи важливості вторинної переробки відходів як різновиду економічної діяльності, доходить висновку, що вторинна переробка, як і будь-яка інша форма економічної діяльності, потребує ретельного аналізу співвідношення затрат і вигод в економічних та екологічних поняттях. Україна, на його переконання, має ретельно вивчити наявний міжнародний

досвід, зокрема й США, перед тим, як реалізувати грантові програми з будівництва нових переробних потужностей⁴⁸.

Д.Бенжамін також вважає, що вторинна переробка відходів є продуктивною і важливою складовою ринкової економіки. Але, як і будь-яка економічна діяльність, вона може мати різні наслідки. Так, на його думку добре поінформована, добровільна діяльність з вторинної переробки сприяє зростанню добробуту. А примусові заходи, не підкріплені відповідними економічними розрахунками, оцінками екологічних впливів та інформаційно-освітніми програмами, можуть завдати шкоди суспільству. Ринкові механізми мають сприяти оптимізації цієї діяльності.

Як бачимо, вторинна переробка відходів є не лише елементом екологічної практики, спрямованої на поліпшення якості довкілля та життя людей і регламентованої відповідними суспільними інституціями, а й складним сектором економіки в умовах ринкових відносин. Це практика з тривалою історією. Вона є продуктивним і важливим елементом сучасної ринкової системи. Інформоване і добровільна участь в програмах з рециклінгу сприяють збереженню ресурсів і зростанню добробуту та досягненню кінцевих цілей⁴⁹.

Тому питання поводження з відходами не обмежується лише екологічними впливами. Його обов'язково слід включати в економічний та соціальний контексти.

Відходи як соціальна проблема

Важливо пам'ятати, що заходи, спрямовані на попередження утворення відходів чи зменшення їх кількості,

⁴⁸ Krasnozhon L. Should Ukraine go green? // Ukraine Watch Blog, 10 June 2010 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainewatch.blogspot.com/2010/06/should-ukraine-go-green.html>

⁴⁹ Benjamin D.K. Recycling Myths Revisited // PERC Policy Series. – 2010. – № 47. – 38 p. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://perc.org/sites/default/files/ps47.pdf>

можуть в чомусь обмежувати споживачів (наприклад, безкоштовні пластикові пакети), знижувати прибутковість бізнесу, створювати нові робочі місця або, навпаки, зменшувати їх кількість. Тому варто намагатися заздалегідь передбачити всі наслідки таких заходів. Понад те, проблема відходів може мати локальні та глобальні виміри. Наприклад, схеми вторинної переробки на локальному рівні (організовані місцевою владою) можуть справляти впливи за тисячі кілометрів, оскільки різноманітні товари (як ті, що йдуть на вторинну переробку, так і ті, що виготовляються з вторинної сировини) включаються в міжнародний ринок.

Тому експерти звертають увагу на надзвичайну складність проблеми відходів, зокрема, на значні труднощі статистичного обліку різних напрямів цієї діяльності, внаслідок чого достовірні статистичні дані не завжди доступні. Відтак ця галузь важко піддається регулюванню та управлінню⁵⁰.

Під час розробки програм поводження з відходами важливо брати до уваги соціально-економічні та психологічні чинники. Так, поняття «відходи» викликає здебільшого негативні емоції і набуває негативних конотацій, що є наслідком тривалого неправильного поводження з відходами та пов'язаних з цим ризиків. Проте останнім часом спостерігаються певні зміни в управлінні відходами та пов'язаному з ними бізнесу. Зокрема, постає завдання подолати розрив між сприйняттям відходів як значної екологічної проблеми (яку слід суворо контролювати та вирішувати з найменшими фінансовими затратами) та розумінням їх як ресурсів, придатних до використання⁵¹. Отже, розв'язання проблеми відходів не можливе поза економікою та соціальними відносинами.

⁵⁰ The Story Behind the Strategy: EU Waste Policy. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/environment/waste/pdf/story_book.pdf

⁵¹ Там само.

Суперечності розв'язання проблем

Не можна залишати поза увагою той факт, що впровадження в життя проектів з вторинної переробки відходів (наприклад, будівництво підприємств із переробки сміття) часто-густо викликає шалений опір з боку екологів і місцевих громад, на чий території мають розташовуватися ці об'єкти, оскільки люди усвідомлюють, що це – насамперед виробництво з усіма притаманними будь-якому виробничому об'єкту екологічними впливами.

Так, оцінювання ризику з позицій науки має визначатися як справа об'єктивного наукового аналізу, вільного від ціннісних і моральних оцінок. Проте управління ризиками, ухвалення рішень з метою їх зниження тощо є вже сферою, де об'єктивні факти та висновки й рекомендації науки трансформуються у прийнятну політику, яка має зважати на увесь діапазон цінностей – соціальних, екологічних, етнокультурних та інших задля вироблення єдино можливого рішення.

Важливим також є з'ясування й оцінювання методологічного та евристичного потенціалу теорій і концепцій, які можуть бути корисними для визначення екологічної справедливості на теоретичному рівні та її здійснення в реальному житті. Варто зазначити, що чимало прихильників і дослідників екологічної справедливості скептично ставляться до традиційних політичних засобів, зокрема таких як створення додаткових законів, заснування нових контролюючих чи впроваджувальних інституцій тощо.

Згідно з українським законодавством, будь-яке вагоме рішення має прийматися за широкої участі населення, органів самоврядування та громадських об'єднань. Цим вимогам має відповідати і нова система екологічної освіти та інформування на противагу тій системі, яка, за висловом П.Фрейре, була одним із головних засобів існування «культури мовчання»⁵².

⁵² Фрейре П. Педагогіка пригноблених. – К.: Юніверс, 2003. – С. 14.

Повсюдне зменшення екологічного ризику та досягнення екологічної справедливості в Україні залежатимуть від таких розглянутих далі чинників.

Передусім, зменшення екологічного ризику забезпечується на рівні реалізації національної стратегії екологічної безпеки та регіональних програм поліпшення стану довкілля. Проте останнє не можливе без кардинального вирішення економічних проблем, пов'язаних із подоланням економічної кризи. Важливість економічного аспекту полягає в тому, що він, по-перше, уможливорює збільшення фінансування власне екологічних програм, а відтак – гарантію їх дієвості та результативності; по-друге, сприяє загальному підвищенню життєвого рівня населення та утвердженню постматеріальних цінностей.

Громадський протест та місцева опозиція до розташування шкідливих виробництв та об'єктів-забруднювачів часто-густо набуває форми неприйняття рішень «згори» стосовно економічного розвитку певної території. Цей феномен дістав назву «не на моєму подвір'ї» («not-on-my-backyard» – NYMBY). Як похідну цієї аббревіатури в англійській літературі вживають термін NYMBYism (український відповідник – NYMBYізм), що охоплює сукупність чинників (історичних, психологічних, соціально-економічних) і явищ (індивідуальна та колективна поведінка, форми протесту тощо), пов'язаних з місцевою опозицією до впровадження рішень «згори».

Зазвичай NYMBYізм пов'язують із виявами радикального екологізму чи інвайронменталізму і розглядають як перешкоду промислового розвитку й реалізації раціональної екологічної політики згори. Проте теорії локалізації застерігають від спрощеного й однобічного оцінювання NYMBYізму, наполягаючи на необхідності зважати на весь спектр взаємозв'язків між моральним і фізичним просторами. Науковий напрям, що досліджує ці взаємозв'язки, дістав назву «етика локалізації» («етика місця» – «ethics of place»). Його прихильники переконані, що аналіз

проблем у такому руслі може сприяти напрацюванню адекватного інструментарію для описування й пояснення дій місцевих громад та організацій, які з позицій традиційної бюрократії кваліфікуються як «радикальний інвайронменталізм»⁵³.

Будь-яка демократична екологічна політика має зважати на NYMBYізм і пов'язані з ним настрої, оскільки в основі їх лежать певні екологічні цінності. Для цього важливо розрізняти мотиви, покладені в основу акцій протесту. Як правило, розміщення промислових об'єктів за рішенням «згори» вмотивовуються й аргументуються обіцянками створити нові робочі місця, поліпшити соціально-економічну інфраструктуру місцевості тощо. Ці аргументи бувають вельми переконливими, якщо менеджери чи політики мають справу з бідними громадами. Економічні інтереси дрібних місцевих землевласників і громади загалом беруть гору над іншими інтересами й цінностями. У таких випадках NYMBYізм може виявлятися здебільшого в незадоволенні громади розмірами економічних компенсацій, що їх пропонують інвестори.

Проте перспективи тимчасового поліпшення економічної ситуації часто-густо втрачають переконливість, якщо брати до уваги всі ймовірні тривалі негативні впливи на стан довкілля і здоров'я людей.

Звісно, для суспільства, де діє розвинена й ефективна система екологічного законодавства, нормою має бути обов'язкове роз'яснення «провідниками» проектів «згори» всіх ризиків, на які можуть наражатися люди, а також попереднє ознайомлення населення із заходами, що мають зменшити ці ризики. Необхідно також зважати на те, що добровільний ризик люди сприймають легше, ніж ризик примусовий. Утім, лише державного контролю за

⁵³ Smith M. Against the Enclosure of the Ethics of Commons: Radical Environmentalism as an «Ethics of Place» // Environmental Ethics. – 1997. – Vol.19. – № 4. – С. 339–353.

дотриманням вимог екологічної експертизи недостатньо. Адже за умов ринку менеджери завжди намагатимуться заощадити як на експертизі й заходах з удосконалення проекту, так і на інформаційно-роз'яснювальних заходах, насамперед через капіталістичну раціональність. Саме тому місцеві настрої й ініціативи виступають каталізатором діалогу між локальними (внутрішніми) інтересами та інтересами суб'єктів вищих рівнів, які є зовнішніми для конкретної громади і місцевості.

З огляду на це неабиякої ваги набуває ставлення самого населення, рівень його самосвідомості й освіченості, громадянської та політичної активності. Не випадково екологічно непривабливі проекти намагаються реалізувати саме на тих територіях, де можна очікувати найменшого опору місцевого населення. Така ситуація мала місце в країнах, де панував комуністичний режим і виняткове право приймати рішення щодо розташування промислових об'єктів належало владі, яка не припускала жодного спротиву з боку населення та громадських організацій.

Отже, феномен NYMBY відсутній там, де населення не здатне впливати на рішення «згори», а є пасивним об'єктом маніпулювання. Це є свідченням низької громадянської свідомості й недостатньої політичної активності місцевого населення, відсутності демократії та структур громадянського суспільства.

Разом із тим у NYMBYїзмі важливо брати до уваги весь спектр чинників, що становлять його підґрунтя. На думку В.Нортонна та В.Геннона, якщо основу NYMBYїзму становить обурення тим, що «оселя» буде зруйновано рішенням, ухваленим десь «згори», далеко від дому, то ці настрої є виправданими. Це позитивний NYMBYїзм. Аналіз настроїв і мотивів у ширшому контексті, тобто в системі координат

«місце – простір», дає можливість розрізняти різні форми NYMBYізму⁵⁴.

Часом неприпустимість втручання в безпосереднє життєве середовище не означає для членів громади, що непопулярні об'єкти не можуть бути споруджені деінде. Тоді гасло «не на моєму подвір'ї» доповнюється таким змістом: «де завгодно, аби не на моєму подвір'ї». Таке ставлення свідчить уже не так про високий рівень екологічної свідомості громади, як про місцевий егоїзм, принципову згоду на зниження власного ризику за рахунок підвищення ризиків інших, і є хибним з позицій етики, оскільки порушується принцип екологічної справедливості. Вагому роль у подоланні місцевого егоїзму можуть відіграти глобальні аргументи щодо забруднення довкілля та віддалених наслідків екологічних впливів. Це, приміром, тези: «Забруднення довкілля не має місцевих чи національних кордонів», «Думай глобально, дій локально!» тощо, також об'єктивні дані про віддалені наслідки екологічно небезпечних ситуацій. Отже, глобальне і локальне тісно взаємопов'язані, власне, є різними боками сучасного планетарного розвитку.

Місцевому егоїзму можна протиставити екологічну свідомість, яка заперечує розташування непопулярних і небезпечних об'єктів не лише в певній місцевості, а й будь-де. В цих випадках мають місце не лише ціннісне ставлення конкретної громади до власного довкілля та протидія втручання у власну «оселю», а й повага до прав інших громад жити в безпечних умовах. Прикладом поведінки, ґрунтованої на такій свідомості, може слугувати рух за роззброєння або широкий антиядерний рух, гаслами якого є повсюдне згортання ядерної енергетики на користь використання альтернативних джерел енергозабезпечення (сонячного, вітрового тощо). Саме такий «солідарний» підхід

⁵⁴ Norton B.G., Hannon B. Environmental Values: A Place-Based Theory // Environmental Ethics. – 1997. – Vol.19. – № 3. – P. 227–245.

сприяє широкому діалогу всіх зацікавлених сторін, пошуку продуктивних підходів до розв'язання конфліктних ситуацій, посиленню природоохоронних заходів, удосконаленню проектів і технологій.

Повернімося до українських реалій.

Наприклад, у Львові, незважаючи на нагальність вирішення проблеми муніципальних відходів, громада міста не дає згоди на будівництво заводу для глибинної переробки сміття в межах міста, наполягаючи на тому, що ділянка для нового підприємства має розташовуватися на відстані 10 – 15 км від Львова і 2 – 3 км від населеного пункту⁵⁵. В Ковелі громада також виступає проти будівництва сміттєпереробного заводу через побоювання щодо його шкідливих впливів на довкілля та здоров'я⁵⁶.

Подібних прикладів можна навести чимало.

Звідси випливає нагальна необхідність комплексного оцінювання екологічних впливів первинного та вторинного виробництва та здійснення їх порівняльного аналізу, оскільки ці впливи можуть суттєво розрізнятися між собою.

Позитивний крок у напрямі визначення стану проблеми поводження з відходами, налагодження широкого діалогу між різними зацікавленими сторонами й акторами, пошуку можливостей залучення інвестицій в цю галузь, розробки систем інформування та освіти населення і мобілізації громадської ініціативи становив Національний форум «Поводження з відходами в Україні: законодавство,

⁵⁵ Новини. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?idealnoyi_dilyanki_pid_smittyepererobniy_zavod_poki_ne_znayshli_chinovnik&objectId=1290501

⁵⁶ На Волині люди штурмували мерію через сміттєпереробний завод [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2013/07/26/421260?>

економіка, технології» (відбувся в м. Луганську 24 – 25 жовтня 2013 р.)⁵⁷.

Розв'язання питання зменшення кількості промислових і побутових відходів та безпечної утилізації і переробки відходів, які є неминучим наслідком економічної діяльності та повсякденного споживання, потребує комплексного підходу та консолідованої дії всіх зацікавлених сторін. Ці питання неможливо розв'язати без переходу до соціально та екологічно відповідальної економіки (зокрема, розробки моделей «зеленої економіки»), з одного боку, та формування відповідального споживача, здатного створювати відповідний тиск на бізнес і в такий спосіб формувати ринки, – з іншого.

⁵⁷ Поводження з відходами в Україні: законодавство, економіка, технології: Матеріали Національного форуму (Луганськ, 24–25 жовтня 2013 р.). – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2013. – 187 с.

ЕКСПЕРТУВАННЯ ДІАЛОГУ НАУКИ ТА РЕЛІГІЇ В УМОВАХ ЕКОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ

В наші дні, мабуть, немає людини, котра не занепокоєна кризовим станом навколишнього середовища та наслідками його впливів на здоров'я та якість життя людей. До екологічних викликів сучасності належать зміни клімату та спричинені ними широкомасштабні природні катаклізми, забруднення світового океану, втрата біорозмаїття, зниження родючості ґрунтів, виснаження усіх видів природних ресурсів тощо. Екокризові явища часто-густо поглиблюють соціальну нерівність і породжують конфлікти, спричинюють збідніння населення постраждалих регіонів тощо.

Одним із найгостріших у сьогоденних дискусіях є питання про роль науки та релігії в оцінюванні та розв'язанні екологічних криз, а також в доведенні експертної оцінки до свідомості політиків, бізнесу, широкого загалу зромадян. Як зазначає Л. Озадовська, питання про взаємовідносини і взаємодії між наукою та релігією досягли на початку ХХІ століття піку своєї актуальності, охоплюючи надзвичайно широкий спектр поглядів – від принципово непримиренних до компромісних, з яких випливає висновок, що «релігія і наука є такими складовими сучасної культури, які не можуть бути усунуті іншою стороною»⁵⁸.

Розв'язання глобальних екологічних проблем сучасності, попри їх складність і різноманітність, зводяться, зрештою, до відповіді на питання про збереження життя на Землі та підтримку збалансованості природних систем життєзабезпечення, з одного боку, і здатність людини жити в гармонії з природою, – з іншого. Не менш важливим є пошук відповідей на питання, породжені новітніми досягненнями науки та технології, пов'язаними з можливостями

⁵⁸ Озадовська Л.В. Наука і релігія у ХХІ ст.: Конфлікт, нейтралітет чи взаємодоповняльність? // Природознавство і гуманітарія. Пошуки взаєморозуміння. – К.: вид. ПАРАПАН, 2009. – С. 249.

маніпулювання життєвими формами, геномами, еволюцією тощо. Виникає ілюзія, ніби людина, озброєна досягненнями науки й техніки та новітніми технологіями, здатна перевищити природну еволюцію чи Творця. Це, зокрема, можна проілюструвати такою тезою: «Природа в ХХІ столітті буде такою, якою ми її створимо. Питання полягає у тому, якою мірою цей процес буде умисним чи неумисним, бажаним чи небажаним»⁵⁹.

Тому йдеться не лише про збереження природи, а й про збереження ідентичності як людини, так і інших живих істот, природи як цілості та, зрештою, й самого життя.

Озброївшись потужними технічними засобами, сучасна наука здатна втручається у сферу видозміни параметрів життя як онтологічну сутність, у життя, яке, «завжди є дещо, позамежове щодо науки». Наука, як зазначає Л.Озадовська, не в змозі, лишаючись в окреслених нею самою межах, розкрити загадкову сутність природи, оскільки ми самі є частиною природи, яку хочемо пізнати⁶⁰.

Важливим аспектом дискусій між наукою й релігією є ставлення до людини як до вінця акту Божественного творіння та до інших живих істот, планети Земля в цілому, які також є результатом Божественного творіння. Земля та істоти, що її населяють, потрапили під загрозу знищення внаслідок „гріховної” – у тому числі й науково-технічної – діяльності людини. В науковому дискурсі ця проблема висвітлюється як проблема втрати біорозмаїття, порушення та руйнації еволюційно усталених природних систем життєзабезпечення, погіршення якості життя людини тощо. Науці ставиться в провину надмірна інструменталізація природи, тоді як релігія наголошує сакральність феномену життя, на яку має зважати наука.

⁵⁹ Mehan G.T. The Nature of Nature and Humanity's Place in it // PERC Reports. – 2013. – Vol.31. – № 1. – P.6.

⁶⁰ Озадовська Л.В. Наука і релігія у ХХІ ст.: Конфлікт, нейтралітет чи взаємодоповняльність? – С. 264.

З огляду на виклики й загрози сучасної екологічної кризи вектор дискусій між наукою та релігією із традиційної тематики про «початок» Всесвіту, походження життя на Землі, природну еволюцію, походження людини тощо, тобто при минуле, про витоки, переорієнтовується на майбутнє, оскільки значно більшої гостроти набувають питання про те, що буде з нашою планетою, живими істотами, системами життєзабезпечення, ресурсами і, зрештою, самою людиною в майбутньому? Як визначати часові межі цього майбутнього? Скільки поколінь людей має змінитися і якими вони будуть?

Відповідно до цього, дискусії між релігією й наукою розгортаються у руслі визначення меж діяльності людини, накладання морально-етичних, релігійних, суспільних обмежень на певні форми цієї діяльності (втручання в геном, створення ГМО, поширення репродуктивних технологій тощо), діяльність, вироблення критеріїв її оцінювання, передбачення та попередження негативних наслідків тощо.

Необхідність пошуку відповідей на виклики сучасності спонукають до діалогу між представниками різних релігійних конфесій, а також між релігією, наукою та суспільством. Важливість участі релігії в таких дискусіях, у пошуку спільних шляхів подолання антропологічної, гуманітарної та екологічної криз впливає із розуміння релігії як бачення того, що «перебуває по той бік, поза і всередині миттєвого плину безпосередньо даних речей; того, що є реальністю і, водночас, очікує на реалізацію; того, що є віддаленою можливістю і все ж таки виявляється найвеличнішим фактом сьогодення; того, що надає значення всьому швидкоплинному, а саме вислизає від розуміння; того, що видається остаточним благом і водночас перебуває поза межами досяжності; того, що є вищим ідеалом і є предметом безнадійних шукань»⁶¹.

⁶¹ Уайтхед А. Избранные работы по философии. – М.: Прогресс, 1990. – С. 253–254.

Позитивним прецедентом в здійсненні та оцінюванні діалогу між представниками науки, релігії, а також представниками експертних спільнот стали Клінгентальські симпозіуми, названі за місцем їх проведення (селище Клінгенталь, Франція). Перший Клінгентальський симпозіум, що відбувся з ініціативи організації Pax Christi-France 1995 р., був визначною подією в осмисленні системи людських цінностей та пошуку консолідованої відповіді на актуальні проблеми збереження довкілля, природи, людини й людської гідності. Глобальною метою симпозіуму був обмін думками про збереження довкілля та збалансованого використання природних ресурсів, гармонізацію відносин людей з їхнім природним довкіллям з позицій різного духовного та морально-етичного досвіду. Учасниками цієї визначної події були представники християнства (католики, православні, протестанти), ісламу, іудаїзму, буддизму, індуїзму, синтоїзму, бахаїзму, традиційних вірувань корінних народів Австралії, Африки, Канади, Бразилії, Перу, а також представники науки та матеріалістичного світогляду, котрі «в один голос» закликали «всіх людей та їхніх лідерів до практичних і довготривалих заходів задля відповідальних дій на захист нашої спільної спадщини», наголосивши, що найважливішою справою сьогодення є кардинальна зміна нашого ставлення до довкілля задля збереження життя⁶².

Клінгентальська відозва, ухвалена за підсумками симпозіуму, –переконливе свідчення того, що розв’язання екологічних проблем сучасності має здійснюватися не лише засобами науки, економіки чи політики, а й потребує глибокого духовного осягнення, мобілізації глибинного й різноманітного культурного потенціалу людства. Водночас вона підтвердила, що проблеми збереження довкілля та життя в усіх його проявах є тією метою, що об’єднує всіх людей –

⁶² The Earth under Care: Spiritual and Cultural Approaches to the Challenges for a Sustainable Planet / Ed. by: J.-P. Ribaut and M.-J. Del Rey. – Paris, 1997. – 107 p.

представників різних культур і релігійних конфесій. Було окреслено також загальні контури діалогу культур та релігій, злагодженої дії представників різних культурних спільнот заради гармонізації людського ставлення до природи, вироблення нової консолідованої платформи його етичного аспекту, яка акумулює багатий духовний досвід різних культур.

Подальші кроки належало зробити в напрямі застосування ідей і принципів Клінгентальської відозви для розв'язання конкретних питань як охорони природи, так і збереження духовного зв'язку між людиною і природою, між людськими спільнотами та їхнім природним довкіллям, збереженням природно-культурної спадщини людства загалом. Тематику наступних симпозіумів визначала проблема збереження води („Вода”, 2-й Клінгентальський симпозіум, 26–30 Листопада 1997 р.), землі та ґрунтів („Земля, культура та духовність”, 3-й Клінгентальський симпозіум, 6–10 травня 1998 р.), лісів („Дерево та ліс: від культурного символу до .. планомірного знищення?”, 4-й Клінгентальський симпозіум 22–26 вересня 1999 р.), тварин і тваринного світу („Від конвейєрних курей до ... видів, що вимирають”, 5-й Клінгентальський симпозіум, 4–8 липня 2001 р.). Кожний із симпозіумів становив визначну подію в культурному, релігійному, екологістському та політичному житті, оскільки все ширшим ставало коло їх учасників.

Зрозуміло, що зміст Клінгентальської відозви не втратив своєї актуальності, а, навпаки, набув ще більшого значення.

У роботі Конференції ООН зі змін клімату, що відбулася в листопаді 2013 р. у Варшаві (Warsaw Climate Change Conference - November 2013) активну участь брали представники багатьох конфесій. Вони зазначили, що в кліматичних дебатах тісно переплітаються теологія творіння

та теологія справедливості⁶³. Показовою була заява міжконфесійної групи від 15 листопада 2013 р., що закликала до кліматичної справедливості (Interfaith Representatives at COP 19 call to fast for Climate Justice)

Отже, проблеми збереження життя та людської відповідальності за це мають стати темою для спільних дискусій і дій представників різних конфесій. Особливо актуальними це питання є на теренах України. Позитивним знаком у вітчизняному суспільному житті є те, що все частіше представники різних конфесій звертаються до екологічної проблематики в засобах масової інформації, пояснюючи необхідність бережливого ставлення до природи й ощадливого використання природних ресурсів тощо.

Заслуговує на увагу екуменічна ініціатива захисту довкілля, започаткована 1989 р. Вселенським патріархом Димитрієм I, до якої також долучилась і Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), яка згідно з рішенням Синоду Єпископів, на початку Церковного року у багатьох храмах проводить з нагоди Дня Бога Творця різноманітні богослужіння (подячні Літургії, акафісти чи молебні), освітньо-виховні та практичні заходи екологічного спрямування. Так, Блаженійший Любомир з нагоди Дня Бога Творця виступив із таким зверненням: «Щиро сподіваюся, що День Бога Творця стане доброю нагодою для кожної віруючої людини, щоб переосмислити свою особисту відповідальність за наше природне середовище і почати ставитись до нього з належною пошаною та бережливістю в межах своєї повсякденної життєдіяльності, зокрема, завдяки більш раціональному використанню природних ресурсів та технічних засобів, більш поміркованому споживанню, зменшенню витрат електроенергії, тепла, тощо. Сьогодні молимо Господа, щоб дав нам світло ума це все зрозуміти та

⁶³ Religious groups rally around U.N. climate talks in Warsaw [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://www.religionnews.com/2013/11/22/religious-groups-rally-around-u-n-climate-talks-warsaw>

силу духа в щоденному житті Божі дари шанувати та використовувати на загальне благо – нас, наших дітей та внуків»⁶⁴.

Отже, у розв'язанні екологічних проблем, формуванні дбайливого ставлення до природи й природних ресурсів, до довкілля в цілому церква може визначити власну нішу й безпосередньо звертатися до своєї пастви, а може й виконувати функцію своєрідного посередника між науковцями, які формують проблему в термінах науки, політиками, які виробляють стратегії та плани дій, та широким загалом, з яким безпосередньо комунікує церква. Адже годі сподіватися на успіх політичних та економічних стратегій чи планів дій без суспільного розуміння й підтримки.

Проте проблема полягає в тому, що наукові знання та експертна думка вчених не здатні напряму включатися в сферу практичних дій та ухвалення рішень – як на індивідуальному, так і колективному рівнях. Постає також питання зміни «середовища» отримання та функціонування знань, в суспільних пріоритетах і запитах, у фінансово-економічній спроможності, в поінформованості та освіченості всіх членів суспільства.

Відомо також, що ціннісно-нейтральні знання можна використовувати з найрізноманітнішими цілями. Це стосується й екології, оскільки нейтральні в ціннісному розумінні дані цієї науки можна застосовувати як з метою збереження природи, поліпшення якості довкілля, мінімізації негативних наслідків людської діяльності та гармонізації її відповідно до законів природи, так і задля посилення експлуатації природи й природних ресурсів, наслідками якого стають руйнація довкілля, втрата біорозмаїття.

Тому церква може виступати як важливий „транслятор” актуальних проблем з мови політики чи наукової експертизи

⁶⁴ Екологічний «День Творця» [Електрон. ресурс.] – Режим доступу: <http://www.ecumenism.com.ua/den/537/>

на мову, зрозумілу широкому загалові. Знову ж таки, послуговуючись досвідом УГКЦ (Бюро УГКЦ із питань екології) зазначимо, що вона звертається до віруючих та всіх людей доброї волі не лише із загальними закликами змінити поведінку й спосіб мислення на користь бережливого ставлення до природи відповідно до канонів християнської віри, а й із роз'ясненнями, як можна запобігти екологічним збиткам під час повсякденної господарської діяльності, апелюючи не лише до їх християнської, а й громадянської свідомості. Це, наприклад, стосується заклику відмовитись від шкідливої звички підпалів сухої трави, листя та інших рослинних залишків, адже кожен підпал завдає шкоди довкіллю, знищує живу природу і спричинює негативні наслідки для людей⁶⁵.

Хочеться вірити, що проблеми, які турбують все суспільство, від спільного розв'язання яких залежить добробут, щастя й благополуччя кожної людини, незалежно від її конфесійної приналежності, стануть для України тією об'єднавчою основою, пошук якої не сходить з порядку денного упродовж двох останніх декад.

⁶⁵ У Бюро УГКЦ із питань екології просять захистити довкілля від весняних підпалів [Електрон. ресурс.] – Режим доступу: <http://www.katedra-ugcc.if.ua/archives/799>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ РЕЛІГІЗНАВЦІВ

Українське релігієзнавство свою експертну роботу, спрямовану на теоретичну оцінку наявних релігійних феноменів, їх функціонування та перспективи розвитку, розглядає як частину практичного релігієзнавства - нової галузі релігієзнавства, яка виокремилася порівняно нещодавно і серед дисциплінарних утворень займає в ньому особливе місце. Визначаючи саме функціонування релігії об'єктом практичного релігієзнавства, його фундатор А.М.Колодний зазначає: «В сучасних умовах розвитку людського суспільства в його цивілізаційних вимірах, різноманітності й специфічності (передовсім у площині сучасного всеохоплюючого впливу глобалізації) важливою у своїй теоретичній і практичній значущості постає проблема місця, ролі та функцій релігії в означених процесах. Вона сьогодні надзвичайно тематизувалася, зокрема в релігієзнавчому дискурсі, в соціологічному й практичному вимірах останнього. Йдеться *про сутнісне осмислення, характеристику сучасних виявів функціональності релігії в контексті взаємодії із суспільством, з його різними сферами та людиною*. Тобто в цьому аспекті увага концентрується на *практичних координатах означеної взаємодії*, на соціально-функціональних параметрах буття релігійного комплексу (в їх конфесійному прочитанні), на рівнях, ступені й наслідках впливу релігії на суспільство, на складові його архітекtonіки, а головне - на особистість, її поведінку, її духовну та життєво-смислову самореалізацію»⁶⁶.

Розгортаючи теоретико-методологічні засади практичного релігієзнавства, а заодно й експертизування, ми виходимо з того, що релігія є одним із важливих елементів

⁶⁶ Практичне релігієзнавство. Колективна монографія. За редакцією професорів А.Колодного і Л.Филипович. – К.: Українська асоціація релігієзнавців, 2012. – С.9.

суспільного життя, який міцно вплетений в тканину соціальних відносин, буття соціуму. В означеному аспекті релігія постає також як важлива ланка життєвих, соціокультурних зв'язків, функціонування якої дає можливість зрозуміти її зміст, структуру, виникнення та розвиток, її суспільне і особистісне призначення. Вона виявляє себе в цьому контексті як «соціальний факт» (Е.Дюркгейм), як «соціальний феномен» (К.Маркс), який, функціонуючи в суспільстві, виконує цілий комплекс функцій, спрямованих на задоволення специфічних і цілком реальних потреб.

Відтак релігія є об'єктивним чинником, що здійснює значний у функціональному відношенні вплив на різні сфери суспільства, його інститути, на мотиваційну сферу віруючої людини, її поведінку, інтереси та ціннісні орієнтації.

Дослідження проблем функціонального вияву релігії, матриці оприсутнення її в бутті суспільства, віруючої особистості та релігійних спільнот є надзвичайно актуальним як у теоретичній, так, особливо, і в практичній площині. Функціональність у різних іпостасях її вияву є визначальним об'єктом осмислення, аналізу такої важливої сфери релігієзнавства, як практичне релігієзнавство⁶⁷. Саме в емпіричному вимірі вона постає не як щось зовнішнє, привнесене кимось або чимось, а як внутрішньо іманентна здатність релігії задовольняти певні (нерідко специфічні) потреби людини, соціуму та окремих його сфер. Звісно, йдеться про життєво важливі практичні потреби.

Релігієзнавча експлікація феномену функціональності релігії в практичній площині її вияву, а також наслідків її впливу на людину, на окремі сфери соціуму є фактично

⁶⁷ Див. докладніше про практичне релігієзнавство: Колодний А.М. Україна в її релігійних виявах. Монографія. – Львів, 2005. – С. 310-312; Колодний А.М. Практичне релігієзнавство як нова дисциплінарна складова фаху // Дисциплінарне релігієзнавство. Колективна монографія. – К., 2009. – С. 212 - 214.

експертизою, яку здійснюють фахівці щодо тієї чи іншої течії та форми релігії, її присутності в релігійному полі, відносин з іншими релігіями і державою, суспільством. Дослідники не тільки проводять такі експлікації, але й узагальнюють свій досвід як експертів⁶⁸.

Концептуалізуючи їхні підходи, можна стверджувати, що практичне релігієзнавство, осмислюючи функціональність релігії як об'єкт свого предметного поля, основний акцент робить саме на соціальному та людському аспектах її вияву, а

⁶⁸ Загребина И. Этические аспекты государственной религиоведческой экспертизы // Религия и право. - №3, 2010; Качурова С.В. Етичні проблеми релігієзнавчої експертизи і нові релігійні течії // Українське релігієзнавство. – 2000. – № 14. – С. 78-89; Майданевич Л.О. Релігієзнавча експертиза: сутність і її особливості // Українське релігієзнавство. – 2011. - №59. – С. 155-163; Основы религиоведческой экспертизы. Сб. науч. ст. – М.: Ин-т религии и права, 2002; Пчелинцев А. В. Образование и мировоззрение эксперта как факторы государственной религиоведческой экспертизы // Право и образование. - 2011. - № 2. - С. 102-110; Титаренко В.В. Методологічні особливості релігієзнавчої експертизи як механізму регулювання відносин у суспільстві // Релігія та соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці: ЧНУ, 2013. – С. 78-85; Титаренко В. Сущностные и методологические проблемы религиоведческой экспертизы в практическом религиоведении // NOMOS. – 2013. - №79 [Електр.ресурс]. – Режим доступу: <http://nomos-kwartalnikreligioznawczy.blogspot.com/>; Томаева Т.В. Методологические принципы религиоведческой экспертизы // Религия, политика и права человека. Материалы конф. — М.: Институт религии и права, 2002; Хаварівський У.Б. Державна релігієзнавча експертиза в Україні: досвід та перспективи // Історія релігій в Україні: науковий щорічник - 2012 рік. – Львів: Логос, 2012. - Кн. 2. – С. 432-444; Элбакян Е.С. Научность религиоведческой экспертизы: возможность и необходимость // Новые вызовы свободе совести в современной России. Материалы Межд. науч.-практ. конференции. Москва, Центральный Дом журналиста, 26 июня 2012 г. – М., 2012 та ін.

в цьому контексті - на місці й ролі релігії в бутті суспільства й віруючої особистості, розкриваючи при цьому сутнісні аспекти даного релігійного феномену, його соціальну природу. Таким чином, *практичне релігієзнавство розглядає релігію як функціонуючу реальність, яка потенційно й фактично (в практичному вияві) постає як функціональна система*⁶⁹.

У понятійному аспекті «функціональність релігії» можна розглядати як певну якісну визначеність, що характеризує іманентні цьому суспільному феномену здатність і можливості (внутрішні й інституційні) задовольняти ті специфічні духовні, життєві потреби людини, релігійних спільнот і соціуму, що на практиці реалізуються через сукупність конкретних функцій.

Із змісту цього поняття А.Колодний логічно висновує, що *релігієзнавча рефлексія функціональності релігії постає виявом та осмисленням тісної співвідносності її внутрішньої суті зі специфічними потребами й інтересами суспільного суб'єкта, а також функціональної ролі релігійного комплексу в їх задоволенні в практичній іпостасі*⁷⁰. Іншими словами, функціональний зміст релігії розкривається через усвідомлення того, **що** вона дає людям, які їхні життєві запити та потреби задовольняє. Тож ідеться про її суспільне та екзистенціальне функціональне призначення, про її роль у суспільстві як про певний узагальнений результат практичного вияву потенційних функціональних можливостей релігії.

Важливою методологічною засадою нашого дослідження є твердження, що духовні, в даному разі релігійні, потреби належать, за словами А.Колодного, до континууму найвищих потреб людини. Ці потреби не мають певних, конкретизованих у соціальному просторі меж і невичерпні у своїй глибині та інтенсивності переживань.

⁶⁹ Практичне релігієзнавство. – С. 11.

⁷⁰ Див.: Там само.

Вони вимагають такого самого задоволення, як і матеріальні, зокрема егоцентричні й вітально-органічні. Цілком логічно буде сказати, що люди не можуть існувати без актуалізації і задоволення саме своїх потреб духу.

Релігія як соціальний феномен за своєю функціональною сутністю реагує на різні потреби людини. Однак лише вона задовольняє ті її духовні потреби, які не може задовольнити будь-який інший суспільний феномен. Така функціональна здатність релігії зумовлена необхідністю ліквідувати насамперед брак знань про те, що ми називаємо «вічними питаннями життя». Релігія допомагає віруючій людині осягнути внутрішню сутність цього світу в трансцендентних координатах виміру, усвідомити своє місце в ньому, збагнути сенс свого буття. Вона дає відповідь на її трагічні питання і водночас постає «нормативно-змістовою квінтесенцією досвіду» подолання страждань, життєвих негараздів, а також сприяє усвідомленню смислу й значення земного життя віруючою особистістю в перспективі «останньої реальності»⁷¹.

Релігія, як наголошує А.Колодний, займає свою визначальну нішу переважно в духовній сфері людського буття, хоча претендує (а в історичному аспекті - реалізує) на свою детермінантну присутність у політичній, державній та світоглядній, культурній і освітній сферах суспільного життя. Зауважимо, що *релігія постає як особливий вид світогляду і світовідчуття, як своєрідна й специфічна система поглядів на світ в цілому і на місце в ньому людини, а також як певна сукупність ідеалів і переконань, як ідеологія, що зумовлює поведінку й спосіб життя віруючої людини, впливає на буття соціуму*. Вона, на слухну думку російського релігієзнавця Л.М. Мітрохіна, постає «...особливим життєвим досвідом за своїми цінностями, уявленнями сповіданнями та настановами, який знаходить своє вираження в цілісному світовідчутті, в «науці життя», яка проникає в усе

⁷¹ Див.: Гараджа В.И. Религиоведение. – М., 1995. – С. 172.

повсякденне буття людини...»⁷², а також соціуму, в його різні сфери, детермінуючи особливий тип соціальної діяльності, спосіб життя, відносини між людьми.

А.Колодний пропонує розглядати релігію як «еволюціонуючу універсалію», а в аналізі причин вибору людиною, групою людей чи значною спільнотою тієї чи іншої релігії брати до уваги, що саме специфічна функціональна її здатність у конфесійному вимірі постає нерідко головним мотивом цього вибору, який треба поважати, оскільки прийняття певного віросповідання або його неприйняття, відмова від нього – суцього особисте право людини, справа її усвідомленого вибору, право її особистої совісті.

Релігія може виявляти свою функціональність лише в соціальному просторі. Іншими словами, особливості вияву релігії як суспільно-функціонуючого феномена, його функціональні можливості можна зрозуміти в контексті організованого системного цілого, яким і є суспільство. Це особливо важливе, принципове положення. Релігія, яка є складовою соціуму, активною ланкою його розвитку та функціонування, виконує специфічні соціально і екзистенційно значущі функції, здійснює свій вплив на соціум як ціле, а також на його структурні елементи. Цей вплив за своїми наслідками може бути позитивним або негативним.

Узагальнюючи, А.Колодний доходить висновку, що *функціональність релігії* в її філософсько-соціологічному та релігієзнавчому прочитанні *постає як об'єктивно-суб'єктивна характеристика її суспільної корисності чи некорисності*. У такому контексті йдеться про амбівалентну сутність функціональності в її практичному (реалізаційному) вияві. В одному і тому самому суспільстві, як слушно зауважує Р. Мертон, релігійні традиції, вчинки, почуття

⁷² Митрохин Л.Н. Религия и культура (философские очерки). – М., 2000. – С. 5, 7.

можуть бути функціональними для одних груп і дисфункціональними – для інших⁷³.

Функціональна роль релігії у суспільному житті фіксується в результатах, соціальному, особистісному ефекті її функціонального впливу. Аналіз багатовікової практики функціонування релігійного комплексу засвідчує, що соціальний ефект її впливу і на суспільство в цілому, і на його структурні елементи має неоднозначний характер й істотно залежить від історичного, соціального й цивілізаційного контексту.

Усі ці теоретико-методологічні настанови, цілісно зібрані А.Колодним у першому параграфі першого, тобто визначального, розділу «Функціонуюча релігія в її цінності і практичній значимості» колективної монографії «Практичне релігієзнавство», мають стати базисом для підготовки, написання та використання релігієзнавчої експертизи.

Релігієзнавчу експертизу законодавчо не закріплено в правовому полі України. На сьогодні сферу релігійного життя регулює Закон України про свободу совісті та релігійні організації, де про релігієзнавчу експертизу спеціально не говориться. Вона згадується в контексті визначення повноважень Центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії і має забезпечувати її проведення шляхом «забезпечення релігієзнавчої експертизи за участю представників релігійних організацій та відповідних спеціалістів» (ст. 30)⁷⁴. Не розроблено положення про її проведення, хоча Положення про судову експертизу є, Положення про державну експертизу в сфері технічного захисту інформації прийнято, Положення про громадську експертизу діяльності органів виконавчої влади затверджено. В деяких документах,

⁷³ Американская социологическая мысль. – М., 1994. – С. 397.

⁷⁴ Закон про свободу совісті та релігійні організації [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/987-12>, вільний. — Мова укр.

наприклад, в Положенні про державний орган у справах релігії, можна прочитати про експертизу в такому завуальованому вигляді, як «комплексне дослідження відповідності законодавству України віросповідної доктрини та практики діяльності релігійних організацій, що належать до релігійних течій, не представлених в Україні».

Незважаючи на відсутність законодавчого закріплення релігієзнавчої експертизи, її наслідки у формі аналітичних записок, матеріалів, рекомендацій, управлінських рішень різних організацій, в тому числі й органів влади, спеціальних програм та їх реалізацій зберігаються в державних, відомчих та приватних архівах, що говорить про існування такого явища, як релігієзнавча експертиза. Так, жодний орган влади не зареєструє якоїсь релігійної громади без наявності такого документа. Але порядок проведення експертизи, визначення кола експертів, тобто методику її підготовки не опрацьовано. Все, що робиться, належить сфері так званого звичаєвого права: так спонтанно склалося, що хтось колись за ініціативи якогось чиновника, котрий прагнув убезпечити себе від неприємностей щодо реєстрації якоїсь незнайомої громади, звернувся до когось, хто міг щось написати про цю громаду і гарантувати її безпечність для громадського порядку, для існування інших громад, для здоров'я і життя людей.

Багато було надано таких експертних оцінок, а їх якість залежала від рівня професійної підготовки, життєвого досвіду експерта. Як правило, цим займалися або теоретики (науковці, викладачі), або практики (держслужбовці, журналісти, юристи, священики). Зусиль згаданих експертів вистачало, оскільки релігійне життя було упорядковано, а поява нових релігій була майже неможлива.

Ситуація різко змінилася після 1986 р., а стала майже некерованою — після 1989 р., коли релігійне життя України вибухнуло новими релігіями і церквами. Їх кількість за один рік зросла в 2 рази (з 4,5 тис. до 9 тис. організацій). Все це потребувало відповідних коментувань, досліджень, експертного оцінювання. Ситуативно почало формуватися

експертне середовище, куди вливалися різні організації, різні люди. Час відсіяв якісні експертизи від неякісних, об'єктивні від суб'єктивних, конфесійні від позаконфесійних. Природно сформувалося коло авторитетних експертів, до яких постійно звертаються передусім органи влади, останніми роками - надто інтенсивно ЗМІ, окремі громадяни, різні державні, громадські та релігійні організації.

Серед відомих центрів з релігієзнавчої експертизи — державні і громадські організації: Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України (Відділення релігієзнавства); Національний інститут стратегічних досліджень (Відділ гуманітарної політики), Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України; Національна академія державного управління при Президентові України; Центр Разумкова; Інститут релігійної свободи; Українська асоціація релігієзнавців; Київський національний університет імені Тараса Шевченка (кафедра релігієзнавства); Львівський Музей історії релігії; Чернівецький національний університет (кафедра релігієзнавства і теології, кафедра соціології); Тернопільський університет (Центр дослідження духовної культури); Центр релігієзнавчих досліджень та міжнародних духовних стосунків; Центр релігійної інформації і свободи; Центр компаративістських досліджень; Українська асоціація релігійної свободи; Український католицький університет (Інститут релігії і суспільства); Національна експертна комісія з питань захисту суспільної моралі; Комітет ВР України з питань духовності і культури; Міністерство культури (Департамент у справах релігій і національностей); Всеукраїнська Рада церков і релігійних організацій; Українська Гельсінська спілка з прав людини; інститут омбудсмена тощо. Є конфесійні аналітичні центри: Діалог, Апологетичний центр, Інститут прав людини, протидії ксенофобії та екстремізму (О. Фельдман). Безперечно, експертами є відомі спеціальні Інтернет-портали: РІСУ і Релігії в Україні. За ці роки сформувалася формальна і

неформальна, інституційна і неінституційна експертні спільноти, куди входять такі відомі експерти, як Т. Антошевський, А. Арістова, М. Бабій, А. Бабінський, А. Бойко, В. Бондаренко, М. Васін, В. Докаш, Г. Друзенко, В. Єленський, О. Заєць, С. Здіорук, С. Качурова, В. Климов, І. Козловський, А. Колодний, М. Маринович, О. Недавня, Ю. Решетніков, О. Саган, В. Титаренко, О. Турій, Л. Филипович, М. Черенков, Ю. Чорноморець, К. Щоткіна, А. Юраш, М. Якубович, П. Яроцький та ін.

Є чималим список тих, хто може фахово пояснити процеси, які відбуваються в релігійному житті країни та світу. Але експертів критично не вистачає, щоб вчасно попереджувально досліджувати конфліктні сфери міжрелігійного чи міжцерковного протистояння, суперечки між різними суб'єктами державно-церковних відносин, між окремими віруючими. Експертів і експертних установ має бути більше. Вузькоспеціалізованим експертним товариством є Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ, яке від самого свого постановня (1991 р.) активно залучене в експертну роботу. Тільки за останніх 5 років його співробітники написали понад 50 експертиз, аналітичних записок, практичних рекомендацій. Серед них: Експертний матеріал для Мінкультури «Наукові основи удосконалення державно-церковних та толерантизації міжконфесійних відносин в Україні»; Експертний матеріал для Мінкультури і ВРУ «Збереження сакральних пам'яток історії та культури і відповідальність за це церковних структур»; Експертний матеріал для Кабміну, Мінюсту, Мінкультури, АПУ, ВРУ «Внутрішні інституційні процеси в мусульманській уммі України і шляхи їх толерантизації»; Релігієзнавча експертиза Статуту і друків так званої Української Правовірної Греко-Католицької Церкви (запит Мінкультури); Експертна записка для Кабміну Криму «Конфесійна природа кримських караїмів і проблема відносин їх з іудейською спільнотою»; Експертні записки на замовлення Національної комісії з питань захисту суспільної моралі з аналізом мусульманських друків про Халіфат, змісту

бігбордів про Патріарха Кирила; Експертна оцінка віровчення і діяльності нових релігійних течій Фалуньгун, Школи здоров'я і Радості, Схорон еж словен — для Мінкультури; Експертний матеріал для Мінюсту «Загроза національним інтересам в релігійній сфері».

Відділення давало наукову оцінку проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про свободу світоглядів і релігійні організації» (надіслано до ВРУ, Міністерства культури, Мінюсту). Підготовлено ряд документів: Науково-експертна записка «Діяльність в Україні організацій релігійно-екстремістської спрямованості і функціонування нових релігійних течій» (на запит РНБО); Науково-експертна записка «Стан релігійної мережі України і проблеми міжконфесійних відносин», яка розіслана в різні центральні державні органи. Відділення написало Лист-пропозицію в МОН «Інформація про співробітництво Відділення релігієзнавства з освітянською сферою і побажання щодо його розширення». Крім того, підготовлено Інформативний матеріал для преси «Двадцятиріччя свободи совісті в Україні» і багато іншого.

Не без участі Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАНУ в Україні склались толерантні відносини між конфесіями. Відділення всіляко призупиняло активність деяких інституцій, спрямовану на розпалювання міжрелігійної ворожнечі, захищало свободу світоглядного і релігійного вибору людини. На основі експертиз, що робили співробітники Відділення, було прийнято адекватні управлінські рішення, які дали змогу Україні перебувати в колі цивілізованих держав, де поважають гідність людини, її права і свободи.

Звертаючись до досвіду українських релігієзнавців в сфері експертизування, треба визнати, що всю їхню дослідницьку роботу можна вважати експертизою в широкому сенсі слова. Особливо це стосується новітніх релігійних процесів і явищ, з якими Україна не була знайома аж до своєї незалежності. Тут і феномен виходу з підпілля

УГКЦ та УАПЦ, тут і релігійно-національне відродження українців та інших народів, що населяли Україну, тут і виникнення УПЦ КП та УПЦ МП, їхні взаємини, тут і новий формат міжконфесійних відносин, і оприсутнення Церкви в посттоталітарному суспільстві, і пошук нових смислів і форм у державно-церковних відносинах, і відповідь церков на виклики глобалізованого постмодерного світу, і багато іншого. Це все нові теми, які з'явилися в науковому полі дослідження релігії та її функціонування після 1991 р. Вони вимагали фундаментального підходу, що й демонструвало Відділення релігієзнавства як єдина академічна релігієзнавча інституція в Україні.

Відомо, що і в радянські часи експертне оцінювання релігійних джерел, теорії (віровчення) і практики (обрядів, свят тощо) релігійних громад і церков проводилася постійно. Як правило, таку аналітичну роботу здійснювали державні чиновники і робітники ідеологічного фронту (насамперед компартійні секретарі з ідеології) із залученням до неї науковців або ж самих носіїв релігійності. Проте практика радянської влади не була її ноухау. В архівах збереглися блискучі доповідні записки часів царської Росії про релігійну ситуацію в країні, які склалися як звіти до Синоду.

Нині в структурі центральної виконавчої влади України в сфері державно-церковних відносин існує відділ аналітичної роботи і релігієзнавчої експертизи, завданням якого є здійснювати релігієзнавчу експертизу, піддаючи аналізу статuti релігійних організацій, давати дозволи на ввезення релігійної літератури чи приїзд проповідників і місіонерів, відповідати на запити інших органів влади з різноманітних питань релігійного життя. Як правило, колишній Держкомрелігій в цій своїй роботі постійно спирався на висновки, які йому надавало Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

Важко підрахувати, скільки написано і передано в різні інстанції таких документів за час існування Відділення.

Тільки за останні 5 років його співробітниками було написано понад 50 експертиз, аналітичних записок, практичних рекомендацій. Серед них: Експертний матеріал для Мінкультури «Наукові основи удосконалення державно-церковних та толерантизації міжконфесійних відносин в Україні»; Експертний матеріал для Мінкультури і Верховної Ради України «Збереження сакральних пам'яток історії та культури і відповідальність за це церковних структур»; Експертний матеріал для Кабміну, Мінюсту, Мінкультури, Адміністрації Президента України, ВРУ «Внутрішнінституційні процеси в мусульманській уммі України і шляхи їх толерантизації»; Релігієзнавча експертиза Статуту і друків т.зв. Української Правовірної Греко-Католицької Церкви (запит Мінкультури); Експертна записка для Кабміну Криму «Конфесійна природа кримських караїмів і проблема відносин їх з іудейською спільнотою»; Експертні записки на замовлення Національної комісії з питань захисту суспільної моралі з аналізом мусульманських друків про Халіфат, змісту бігбордів про Патріарха Кирила та ін.; Експертна оцінка віровчення і діяльності нових релігійних течій Фалуньгун, Школи Здоров'я і Радості, Схорон еж словен – для Мінкультури і судових інстанцій; Експертний матеріал для Мінюсту «Загроза національним інтересам в релігійній сфері». Відділення давало наукову оцінку проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про свободу світоглядів і релігійні організації» (надіслано до ВРУ, Міністерства культури, Мінюсту).

Підготовлено декілька важливих документів: Науково-експертна записка «Діяльність в Україні організацій релігійно-екстремістської спрямованості і функціонування нових релігійних течій» (на запит РНБО); Науково-експертна записка «Стан релігійної мережі України і проблеми міжконфесійних відносин», яка розіслана в різні центральні державні органи. Відділення написало Лист-пропозицію в Міністерство освіти і науки «Інформація про співробітництво Відділення релігієзнавства з освітянською сферою і

побажання щодо його розширення». Крім того, підготовлено Інформативний матеріал для преси «Двадцятиріччя свободи совісті в Україні» і багато іншого⁷⁵. Деякі релігієзнавчі науково-експертні матеріали опубліковані в ювілейному та інших номерах часопису «Українське релігієзнавство»⁷⁶.

Як бачимо, експертному оцінюванню підлягають сфера державно-конфесійних і міжконфесійних відносин, сфера законотворчості з релігійних питань, а також обрядові, освітньо-просвітницькі, благодійницькі вияви діяльності конфесій, а заодно і факти ворожнечі, вандалізму, що інколи присутні у діяльності деяких конфесій стосовно інших. Зрозуміло, що експертні матеріали можуть бути відкриті для широкого загалу, але є такі, що йдуть під грифом «для службового користування».

ВР ІФ НАН України, крім конкретних запитів, які надходили від органів влади, релігійних організацій, громадських установ, часто з власної ініціативи готувало інформаційні матеріали з різних тем і направляло їх у зацікавлені (з нашого погляду) інституції. Але надання експертних оцінок в основному відбувається на замовлення конкретних установ. Як правило, від експертизи очікують аналізу віровчення якоїсь конфесії, її обрядових виявів, опису способу життя її послідовників, форми діяльності їхніх спільнот, походження назв останніх, а також розкриття історії храмів та їхньої конфесійної належності. У конкретних запитаннях часто міститься занепокоєння можливими небезпеками з боку тієї чи іншої релігії, наявністю чогось антисупільного в її вченні і діяльності, проявами ксенофобії або екстремізму в релігійній літературі. Державні органи перевіряють релігійні ЗМІ на нетолерантність щодо інших

⁷⁵ Див.: Звіт про роботу ВР ІФ НАНУ за 2009 - 2013 рр. // Архів ВР ІФ НАНУ. Рік 2013.

⁷⁶ Українській Асоціації релігієзнавців двадцять років. Збірник праць та інформативок. За редакцією проф. А.Колодного // Українське релігієзнавство. - №65. - К., 2013. – С. 120-149.

конфесій, надсилають для експертизування аудіо- і відеозаписи передач, богослужінь та ін. Релігійні організації навпаки – просять дати експертний висновок щодо відсутності в них елементів релігійної ненависті, наполягають на толерантності своїх видань. Результати експертизи використовуються не тільки в реєстрації статутів релігійних організацій, але і в судових засіданнях, у з'ясуванні міжконфесійних чи міжцерковних непорозумінь. Так, експертам доводилося розбиратися з назвами різних мусульманських центрів і за правом одного з них використовувати аббревіатуру вже зареєстрованої громади (ДУМУ і ДУМУ УММА), відповідати на заявлені права Правовірної греко-католицької церкви щодо історичної назви УГКЦ тощо.

Часто релігійні організації, окремі громадяни звертаються з проханням дати фахову оцінку порушенням владою або деякими церквами чинного законодавства в сфері свободи совісті, коли безпідставно порушують Закон і права віруючих. Так, Товариство свідомості Крішні оскаржує незаконну відмову у наданні візи зарубіжним громадянам, які збираються приїхати в Україну для навчання вірних у їхніх духовних навчальних закладах.

Формулюючи мету експертизування, окремі заявники вдаються до неприпустимого нав'язування відповіді експертам. Так, замість «розкрити сутність віровчення і обрядової діяльності» просять «дослідити негативні впливи релігійної організації на свідомість і поведінку людей». Цим порушуються об'єктивність і незалежність експертизи, оскільки вказується на очікуваний від неї результат. У такому разі експертизу проводити марно, навіть безглуздо.

Не всі заявники розуміють, що експертна діяльність – це величезний обсяг наукової роботи, затратної за часом, за інтелектуальними зусиллями, фактично неоплачуваної. Чомусь вважається, що державна установа зобов'язана відповідати на всі листи і давати експертизу на всі запити, які надходять від органів влади, а ті не завжди враховують, що

здійснити належну експертизу – складне завдання, і не кожний науковець може з ним справитися. Тут замало загальної ерудиції, спеціальних знань з конкретної теми, аналітичного способу мислення, володіння даром комунікування і навичками текстуального оформлення своїх і чужих вражень та думок. Не кожен здатен виконати вимоги, які стоять перед експертизою, - бути об'єктивною, конфесійно незаангажованою, неупередженою, толерантною, неумоглядною. Треба рівно ставитися до всіх зареєстрованих віросповідань, відповідати за достовірність документальної основи, враховувати всю сукупність фактів. Експерт має досліджувати і аналізувати не тільки написане в джерелах, але й практичну діяльність тієї чи іншої релігії.

Роздумуючи над покликанням релігієзнавця, А.Колодний якось писав: «Бути практичним релігієзнавцем значно тяжче, ніж теоретиком релігії. Релігієзнавець-практик має справу з реальною, часто неочікуваною ситуацією, із сформованою століттями міжконфесійною упередженістю і водночас незнаними релігійними новотворами, із прагненнями окремих спільнот лише себе розглядати як релігію (до того ж, єдино істинну), а інші віросповідання – як ересь, а відтак своє покликання вбачає у боротьбі з ними. Релігієзнавець-практик постійно зустрічається із фактами необґрунтованої заангажованості з боку державних чиновників різного рівня (від президента країни до голови сільради) на певні (а то й лише одну) церкви чи релігійні течії і водночас всіляким негативом (часто антизаконним) владних структур до деяких конфесій, адмініструванням, бюрократизуванням щодо їх інституцій». Разом з тим він вважає, що «практичне релігієзнавство визначає своє дослідницьке поле не за рахунок негативного ставлення до релігієзнавства теоретичного. Для останнього релігія постає в її статистиці, узагальненому, часто абстрагованому, знятому від конкретики й змінності вигляді. Але не рахуватися з тим, що релігії взагалі немає, що релігійні феномени знаходяться в постійній змінності, різноманітній навіть одноконфесійних

явищ інституційній функціональності не можна, якщо прагнеш до істинного пізнання»⁷⁷.

Впродовж багатьох років Відділення релігієзнавства було монополістом у проведенні наукових експертиз. Нині ж, у зв'язку з інтенсифікацією релігійного життя в Україні, виникненням інших релігієзнавчих центрів, підростанням наукової зміни та спеціалізацією релігійних явищ постала необхідність делегувати функції експертологів іншим структурам. Відділення обстоює позицію фаховості експерта і науковості експертизи. Якщо воно не має спеціаліста з буддизму, то й не береться оцінювати якісь процеси в цій релігії. Якщо у Відділенні ніхто не займається іудаїзмом чи ісламом, то й не треба очікувати від нього, як того хочуть деякі державні інституції, відповідної експертизи іудейських чи мусульманських подій.

Саме тому надзвичайно актуальним є створення довідника, в якому було б зібрано відомості про здатні до експертизування організації з релігієзнавчою спеціалізацією їх співробітників. Окремі відомості вже містяться в деяких виданнях⁷⁸, але останні постають як інформаційно-пропагандистські довідники про інституції та їхніх співробітників, а не про напрямки їхньої діяльності. Є сенс зробити такі видання тематичними (наприклад, експертом з загальних питань релігії є А.Колодний, з католицизму – П.Яроцький, з греко-католицизму – О.Недавня, з нових релігій – Л.Филипович, з православ'я – О.Саган і С.Здіорук, з ісламу – А.Булатов, М.Якубович чи Д.Брильов, з харизматизму – В.Титаренко та ін.). Такі довідники мають бути в усіх органах влади, центральній і місцевій, які зможуть

⁷⁷ Практичне релігієзнавство. - С. 6.

⁷⁸ Справочник релігієзнавства. – К., 2010; Українська Асоціація релігійної свободи. – К., 2011; Академічне релігієзнавство України. XX. Буклет. – К., 2011; Українське релігієзнавство. Ювілейний випуск. До 20-річчя Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. – К., 2011 та ін.

адресно звернутися до певної інституції чи конкретного експерта з замовленням експертизи. Тоді й якість цього документа буде відповідна.

Не випадково, одним із завдань проекту «Експертні співтовариства України та Білорусі в системі соціального менеджменту: теоретико-методологічний й інституціональний аспекти», який з української сторони виконується за фінансової підтримки Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України (Державного фонду фундаментальних досліджень), є укладання такого довідника, в т.ч. і в сфері експертизи різноманітних проявів релігійного життя. Він, сподіваються виконавці проекту, сприятиме консолідації зусиль експертів, експертних установ, створенню міждисциплінарної сітки експертів, підвищенню якості їхньої роботи, результатом чого має бути запропонована модель партнерства експертних товариств, громадських інституцій та органів управління. Це дасть змогу сформулювати програму спільної діяльності експертів, держави і громадських інститутів. Мета одна – вдосконалити принципи і механізми соціального менеджменту в різних сферах суспільного життя України, в даному разі – релігійно-суспільній та державно-конфесійній.

ЭКСПЕРТНЫЕ СООБЩЕСТВА БЕЛАРУСИ В СФЕРЕ КУЛЬТУРЫ И ЭТНОРЕЛИГИОЗНОГО РАЗНООБРАЗИЯ

В современных социальных условиях возникла настоятельная потребность совершенствования принципов и механизмов социального менеджмента на основе изучения активизирующихся процессов оформления и функционирования экспертной среды в различных сферах общественной жизни. В последние десятилетия в Беларуси отмечается усиление активности экспертных сообществ в сфере социальной жизни, культурной политики, этнических и религиозных процессов, экологии, образования и пр., которое выражается в разнообразных формах профессиональной активности этих сообществ, в их социально ориентированных инициативах, росте доверия общественности к ним. При этом взаимодействие экспертных сообществ, государства и всего общества Беларуси, так же, как и в странах Восточной Европы и Балтии, развивается от двусторонних отношений (деятельность экспертных советов при органах власти, членами которых являются специалисты, назначенные решениями соответствующих госорганов) к многосторонней системе государственно-общественного партнерства, в которой эксперты играют важную роль как при формировании позиции госорганов, так и мнения общественности.

Партнерство определяется в данном случае как устойчивая система взаимодействия между органами власти, обществом и экспертными сообществами по поводу организации совместной деятельности в различных областях (социальной, охраны историко-культурного наследия, образования, сохранения языка, этнорелигиозной, экологической и пр.). Система партнерства отличается от простого сотрудничества органов власти и экспертных сообществ коллегиальным участием, влиянием экспертов на процесс принятия управленческих решений, распределения финансовых и других средств.

В данном разделе предпринята попытка комплексного анализа системы экспертных сообществ Беларуси в сферах культуры и этнорелигиозного разнообразия. С этой целью авторами проведено исследование процессов оформления и функционирования обозначенных областей экспертной среды для дальнейшей разработки программы совместной деятельности экспертных сообществ, общественных институтов и органов управления и организации эффективных стратегий социального управления в национальном и региональном масштабах.

Авторы руководствовались научной гипотезой о том, что процессы оформления и функционирования экспертных сообществ Беларуси демонстрируют устойчивый рост степени их влияния, а изучение их деятельности способно внести существенный вклад в оптимизацию социального менеджмента формированием адекватной стратегии взаимодействия органов государственного управления и экспертных сообществ.

Методический и методологический аппарат исследования - это комплекс междисциплинарных подходов к изучению кросс-культурных, кросс-социополитических и кросс-конфессиональных процессов на постсоветском пространстве и, прежде всего, методы философского и культурологического анализа. Системный подход, а также общенаучные методы теоретического и научного исследования позволили рассматривать как динамику экспертных сообществ Беларуси в различных сферах общественной жизни, так и специфику ее изучения в современном гуманитарном знании. С помощью исторического подхода была проанализирована динамика оформления экспертной среды Беларуси, этапы её становления и современное состояние. Использовались также апробированные в научной практике теоретические методы исторической и теоретической реконструкции, компаративистики, количественного и качественного анализа, методы текстуального и контент-анализа, критический метод, а также метод полевой аналитики, с помощью которого и был собран практически весь материал данного раздела.

***Специфика исследования
общественных и экспертных советов
в белорусской философско-гуманитарной науке***

Раскрывая особенности изучения общественных и экспертных советов⁷⁹ в европейской и белорусской гуманитаристике, следует, в первую очередь, обратить внимание на предлагаемый исследователями обзор существующей практики формирования и функционирования советов в определенных странах, на классификацию общественных и экспертных советов в соответствующей аналитической и методической литературе, а также на возможный перечень документов и информационных материалов, отражающих специфику их формирования в том или ином регионе.

К настоящему моменту в отечественной и зарубежной науке по рассматриваемой проблематике проделана достаточно обширная работа. Проведенные исследования направлены на целостную реконструкцию феномена социального менеджмента и процессов оформления и функционирования экспертных сообществ на постсоветском пространстве; изданы статьи и проведены научные конференции; налажено международное сотрудничество в данной исследовательской сфере.

Вместе с тем проблема экспертного участия в виде общественных и экспертных советов (и их аналогов) является сравнительно новой для белорусской науки. К тому же в соответствующих исследованиях вопросы институционализации и деятельности собственно экспертных сообществ затронуты лишь поверхностно, в комплексе исследования общественных советов в целом. Кроме того, необходимо назвать недостаточную изученность и неполную систематизацию документального и библиографического материала по этой

⁷⁹ В данном случае экспертные сообщества рассматриваются как частный случай общественных советов.

теме, непроясненность соответствующего понятийно-категориального аппарата, а также отсутствие специальных междисциплинарных исследований, посвященных проблематике оформления и функционирования экспертных сообществ на постсоветском пространстве, включая Беларусь.

Для эффективного и репрезентативного изучения белорусского контекста данной проблемы методологически и содержательно значимой представляется позиция экспертов Международного центра некоммерческого права (МЦНП) Н. Боржелли и В. Брайт, которые считают, что общественные советы - атрибут любого демократического государства⁸⁰. Эти структуры могут создаваться в различных целях: для экспертных консультаций по экологическим, социальным, национальным или другим специальным вопросам, для участия в разработке законодательства и подготовке государственного бюджета и мониторинга за его выполнением, осуществления отдельных государственных функций, делегированных ему государственным органом. Вопросы общественного участия в деятельности государственных органов, по мнению экспертов, как правило, определяются в нормативной базе - в конституции, административных законах или кодексах, в специальном законодательстве об общественном участии, например, в законах о референдумах, регламентах работы органов государственной власти, политике местной, национальной власти. Общественные советы могут также создаваться специальными декретами, постановлениями или приказами местных и национальных государственных органов. Подробный состав, функции и порядок работы общественного совета устанавливаются внутренними нормативными документами – такими, как устав, правила или регламент совета. Возможность

⁸⁰ Боржелли Н., Брайт В. Общественные советы как механизм консультаций государства с общественностью. [Электрон. ресурс] - Дата доступа: 7 февраля 2014 г. - Режим доступа: <http://lawtrend.org/ru/content/nko/research/>.

создания определенных общественных советов может быть предусмотрена специальными нормативными актами.

В целом и общем подобным образом может охарактеризоваться и ситуация с экспертными структурами в Беларуси. При этом следует констатировать, что проблема изучения общественных и экспертных советов и их аналогов является сравнительно новой для отечественной философско-гуманитарной науки.

Практически единственными исследованиями подобного рода в Беларуси являются те, которые были осуществлены представителями третьего сектора⁸¹. Так, на сегодняшний день единственным комплексным политико-правовым исследованием функционирования общественных и экспертных советов в Беларуси является аналитический доклад Центра правовой трансформации при сотрудничестве с Ассамблеей НПО Беларуси «Общественные советы в Беларуси: правовое регулирование и практика» (июнь – август 2011 г.) Указанный аналитический доклад основан на материалах упомянутого выше большого компаративного исследования Натальи Боржелли и Виктории Брайт – аналитиков Международного центра некоммерческого права «Общественные советы как механизм консультаций государства с общественностью»⁸².

Импульс к актуализации темы общественных и экспертных советов в Беларуси дала Директива президента № 4 от 31 декабря 2010 г. «О развитии предпринимательской инициативы и стимулировании деловой активности в

⁸¹ Государство и гражданское общество: практика эффективного взаимодействия. Международный опыт: сб. ст. и док./Е.Б. Тонкачева, Г.Б. Черепок. – Минск: ФУАинформ, 2009. – 266 с.

⁸² Материалы круглого стола «Общественные советы как инструмент влияния на формирование государственной политики», 19 ноября 2003 г., Киев. [Электрон. ресурс] - Дата доступа: 7 февраля 2014 г. - Режим доступа: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=3519>

Республике Беларусь», которая предписала введение в практику работы республиканских органов государственного управления и иных государственных организаций, подчиненных Правительству Республики Беларусь, облисполкомов и Минского горисполкома обязательное общественное обсуждение проектов актов законодательства, которые могут оказать существенное влияние на условия осуществления предпринимательской деятельности, в том числе посредством создания при этих государственных органах (организациях) общественно-консультативных и (или) экспертных советов с участием представителей субъектов предпринимательской деятельности, их объединений (союзов, ассоциаций).

С принятием этого правового акта процесс учреждения новых общественных и консультативных советов при органах государственной власти резко активизировался. В соответствии с директивой при органах власти стали создаваться различные площадки в виде советов, в состав которых вошли представители некоммерческих организаций. Так, весной-летом 2011 года были созданы Общественно-консультативный (экспертный) совет при Министерстве юстиции, Общественно-консультативный совет при Министерстве информации, Общественно-консультативный совет по вопросам развития предпринимательства, инвестиций и инноваций при Министерстве экономики, Общественный совет при Министерстве связи и информатизации.

Состав общественных советов в Беларуси утверждается, как правило, органами или должностными лицами органов, принявшими решение о создании соответствующих советов. В таком порядке формируются, например, Общественный координационный совет в сфере массовой информации, Общественный совет по развитию агротуризма в Гродненской области, Совет по развитию предпринимательства, Координационный совет по вопросам озеленения городских территорий при Брестском городском исполнительном комитете, Национальный совет по гендерной политике при Совете Министров Республики Беларусь, Координационный

совет по делам инвалидов Минской области. При этом законодательство не устанавливает возможность и процедуру выдвижения некоммерческими организациями своих представителей в состав советов.

Нормативные акты обычно определяют круг лиц, которые могут входить в состав советов. Однако эксперты отмечают, что проблемным моментом белорусского законодательства об общественных советах является отсутствие регулирования соотношения в составе этих советов представителей государственных и общественных структур (за исключением советов, состоящих исключительно из представителей общественных структур), а также критериев для определения представителей общественности, которые могут принимать участие в деятельности советов. Отсутствие урегулирования данных вопросов порождает в составах советов доминирование государственных структур над общественными, а также небольшую репрезентативность последних. В то же время многие эксперты (О.Смолянко, Е.Тонкачева) отмечают «хороший пример» общественного представительства - Общественный совет по социальной защите при управлении по труду, занятости и социальной защите Пинского горисполкома: из 13 членов Совета 4 человека представляют общественные организации, 3 - церковные организации, 3 - учебные заведения, 2 - Пинский территориальный центр социального обслуживания населения, 1 - Пинский горисполком.

Порядок формирования состава общественного совета путем назначения, согласно анализу зарубежного опыта, является самым неэффективным способом образования такой структуры, так как порождает зависимость членов общественного совета от органа, при котором он создан, снижает доверие общественности к совету, кроме того - не обеспечивает репрезентативности состава совета.

Таким образом, при всем многообразии общественных советов и источников регулирования вопросов их создания и деятельности, белорусское законодательство об общественных советах нуждается в совершенствовании. Авторы

аналитического доклада «Общественные советы в Беларуси: правовое регулирование и практика» считают, что необходимо разработать и принять нормативный акт, устанавливающий:

- порядок избрания членов общественных советов от некоммерческих организаций; рамочное соотношение в общественных советах представителей общественных и государственных структур;
- критерии для определения круга некоммерческих организаций, представители которых могут принимать участие в работе совета; возможность участия в общественных советах представителей некоммерческих организаций, определяемых самими этими организациями; порядок изменения состава общественных советов;
- разграничение прав общественных советов и обязанностей государственных органов по отношению к ним;
- параметры участия общественного совета в разработке проектов нормативно-правовых актов, включая доступ к проектам, концепциям и иным документам государственного органа, при котором создан совет;
- процедуру контроля общественных советов за принятыми решениями.
- Общий обзор существующей практики формирования и функционирования общественных и экспертных советов в разных странах мира позволяет осуществить их классификацию в Беларуси, а также рассмотреть корректность отражения данных вопросов в аналитической и методической литературе. В аналитическом докладе Центра правовой трансформации «Общественные советы в Беларуси: правовое регулирование и практика» существующие в настоящее время в Беларуси советы были классифицированы следующим образом⁸³.

⁸³ Аналитическая записка по результатам политико-правового

Во-первых, это - экспертные (консультативные) советы. Примерами экспертных советов с участием представителей некоммерческих организаций являются Экспертный совет по государственным программам, созданный Постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 24 мая 2011 г. №660 с целью осуществления экспертизы и выдачи заключения о проектах государственных программ, Консультативный совет при Министерстве по налогам и сборам в Республике Беларусь, созданный постановлением данного министерства 16 марта 2007 г. № 48 с целью разработки предложений о совершенствовании налоговой системы.

Во-вторых, координационные советы (государственно-общественные): координационные советы с участием представителей исключительно государственных структур; координационные советы с привлечением представителей некоммерческих организаций, в том числе общественные координационные советы. Примерами таких советов являются Координационный совет по профессионально-техническому образованию при Министерстве образования Республики Беларусь, Координационный методологический совет по вопросам государственной регистрации и ликвидации (прекращения деятельности) субъектов хозяйствования. Примером координационного совета, численный состав представителей негосударственных структур в котором приближается к численному составу представителей государственных структур, является Общественный координационный совет в сфере массовой информации. Существуют также координационные советы, состоящие исключительно из представителей некоммерческих организаций. К таким советам относятся Координационные

исследования «Общественные советы в Беларуси: правовое регулирование и практика». [Электрон. ресурс] – Дата доступа: 7 февраля 2014 г. - Режим доступа: <http://lawtrend.org/ru/content/nko/communitycouncils/>

советы политических партий и общественных объединений, созданные на районном, областном и национальном уровнях.

В-третьих, межведомственные (межотраслевые) советы, которые могут создаваться как для экспертных, так и для координационных функций. Примерами межведомственных советов с привлечением общественности являются Межведомственный совет по рекламе, Межведомственный координационный совет по реализации Конвенции о водно-болотных угодьях, имеющих международное значение главным образом в качестве местообитаний водоплавающих птиц, при Министерстве природных ресурсов и охраны окружающей среды Республики Беларусь, Республиканский межведомственный совет по проблемам инвалидов.

В-четвертых, собственно общественные советы. Примерами таких советов в Беларуси являются Общественно-консультативный совет при Администрации президента Республики Беларусь, Общественный совет по проблемам культуры и искусства при Совете Министров Республики Беларусь, общественные советы по развитию агроэкотуризма и др. В качестве примеров общественных советов с участием исключительно представителей общественных структур можно назвать Консультативный межэтнический совет при Уполномоченном по делам религий и национальностей, Общественную наблюдательную комиссию при Министерстве культуры по охране историко-культурного наследия, Общественную наблюдательную комиссию при Министерстве юстиции, а также областные и Минскую городскую общественные наблюдательные комиссии при управлениях юстиции облисполкомов и Минского горисполкома.

Наконец, в-пятых, независимые общественные советы, созданные непосредственно представителями некоммерческих организаций независимо от решений государственных органов. Примером такого совета является Общественный совет по нравственности, о создании которого было заявлено в июле 2009 года.

Из представляющих интерес для специалистов и практиков проектов, объединяющих как официальных и независимых экспертов, так и неправительственный и государственные секторы, является проект «Офиса европейской экспертизы и коммуникаций» (ОЕЭК) (Минск) в сотрудничестве с «Офисом за демократическую Беларусь» (ОДБ) (Брюссель). Ими инициирована серия секторных обзоров для изучения потенциала белорусских организаций гражданского общества по ряду выбранных направлений. В рамках подготовки обзоров проводится сбор информации из различных источников о деятельности негосударственных некоммерческих организаций (НГО). При проведении секторных обзоров принимаются во внимание имеющиеся результаты мониторинга и оценки, заключения экспертов, мнения заинтересованных сторон, статистические данные и результаты опросов, а также количественные оценки. Данные обзоры призваны оказать негосударственным структурам содействие в определении тенденций развития секторов, помочь оценить эффект их деятельности и услуг, предоставляемых гражданским обществом, в контексте потребностей развития страны.

Структурно-хронологические и политико-правовые аспекты деятельности консультационно-экспертных структур в сфере культуры

В Республике Беларусь практика работы экспертных советов используется еще с советских времен и успешно себя зарекомендовала в условиях, когда принятие решения осложняется противоречивыми подходами к решению вопроса со стороны большого количества заинтересованных и/или необходимостью специфической профессиональной (экспертной) оценки. Особенно актуальной данная проблематика является для культуры, поскольку именно в этой сфере существует наибольшая конкуренция интересов в отборе творческих музыкальных и драматургических произведений, в музейном деле, оценке монументального и монументально-

декоративного, изобразительного и декоративно-прикладного искусства и т.п., что требует специфического профессионального подхода к принятию ответственного решения.

В целях содействия принятию компетентных решений на основе коллегиальной экспертной оценки на основании п.11 Положения о Министерстве культуры Республики Беларусь, утвержденного постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 30.10.2001 №1558 «Вопросы Министерства культуры Республики Беларусь», при Министерстве культуры создан ряд профильных советов и комиссий. В своей деятельности данные консультационно-экспертные структуры руководствуются Конституцией Республики Беларусь, законами и нормативно-правовыми актами этой страны, собственно Положениями о своей деятельности.

Обозначим и проанализируем основные консультационно-экспертные структуры в сфере управления национальной культурной деятельностью.

Экспертная комиссия по произведениям изобразительного и декоративно-прикладного искусства, Положение о которой и ее состав утверждены приказом Министерства культуры от 12.03.2001 № 86. Обновленное Положение утверждено приказом Министерства культуры от 25.04.2012 № 74.

Численный и персональный состав комиссии (19 - 20 человек) утверждается приказом Министра культуры сроком на 3 года и формируется из числа художников-членов общественного объединения «Белорусский союз художников», искусствоведов, представителей Министерства культуры, специалистов музеев и научных учреждений. Возглавляется одним из заместителей Министра культуры.

Комиссия рассматривает вопросы приобретения или создания за счет бюджетных средств произведений изобразительного искусства для пополнения Музейного фонда РБ; вносит предложения по оценке и целесообразности их приобретения; определяет промежуточную степень подготовленности произведений, которые выполняются по

социально-творческому заказу Министерства культуры, дает заключения по окончательной приемке и оценке произведений изобразительного искусства; рассматривает иные вопросы в рамках компетенции.

Решения принимаются открытым или закрытым голосованием, простым большинством голосов (при участии 2/3 состава), без участия авторов или владельцев этих произведений и носят рекомендательный характер. Протоколы оформляются за подписью всех участников заседания и, при согласии, Министром культуры. При несогласии с решением комиссии Министр культуры принимает решение по рассматривавшемуся вопросу самостоятельно.

Совет по драматургии, созданный 12 марта 2001 г. во исполнение приказа Министерства культуры № 1 «О репертуарно-редакционной коллегии по драматургии». Новое Положение «О совете по драматургии» и его состав утверждены приказом Министерства культуры от 22.03.2007 № 40.

Совет является консультативным художественно-экспертным формированием Министерства и создается на штатно-внештатной основе из числа сотрудников Министерства культуры и приглашенных специалистов. Численный и персональный состав совета утверждается приказом Министра культуры сроком на 2 года.

Совет тесно взаимодействует с театрами, белорусскими союзами писателей, театральными деятелями, литературно-художественными критиками, структурами по авторским и смежным правам Министерства юстиции Республики Беларусь и ставит главной целью проведение курса государственной политики в сфере репертуара, усовершенствования его творческого уровня, оказание помощи в создании новых произведений белорусской драматургии и сценического искусства, пополнение афиши театров лучшими пьесами мировой драматургии в переводах на белорусский язык.

Заседания проводятся по мере необходимости: для вынесения рекомендаций по заключению с авторами договоров заказа на создание произведений драматургии и приемки

указанных произведений по степени их готовности; для приобретения драматургического материала; определения размеров гонораров на основании ставок авторских вознаграждений, утвержденных Правительством Республики Беларусь; рассмотрения авторских претензий и других вопросов в сфере компетенции.

Оплата работы за рецензирование произведений драматургии, которые приобретаются Министерством, осуществляется за счет средств на централизованные мероприятия по разделу «Приобретение и рецензирование драматургических произведений».

Для оперативного рассмотрения вопросов о приобретении драматургического материала, выработки рекомендаций о размерах авторского гонорара из числа членов совета создается рабочая группа в количестве 4 человек.

Решения принимаются простым большинством голосов (при участии в заседании не менее 50% состава), оформляются протоколами и носят рекомендательный характер. Договора с авторами вступают в силу после подписания их руководством Министерства культуры.

Немаловажное место в экспертной среде культурной сферы занимает *Совет Министерства культуры Республики Беларусь по приобретению музыкальных произведений белорусских композиторов*. Положение «О совете Министерства культуры по приобретению музыкальных произведений белорусских композиторов драматургии» и его состав утверждены приказом Министерства культуры от 22.03.2007 № 40 в рамках внесения изменений в название – взамен названия «Экспертный совет по музыкальному искусству».

Совет является консультативным художественно-экспертным формированием Министерства и работает на общественных началах. Состоит из числа сотрудников Министерства культуры, композиторов, музыковедов – членов общественного объединения «Белорусский союз композиторов», представителей учреждений культуры,

учреждений образования в сфере культуры, ведущих деятелей музыкального искусства республики. Численный и персональный состав совета утверждается приказом Министра культуры.

Основными задачами Совета являются: прослушивание и обсуждение новых музыкальных произведений белорусских композиторов, их художественная и эстетическая оценка, определение их жанра; разработка рекомендаций по приобретению музыкальных произведений, внедрению их в репертуар учреждений культуры; определение размеров вознаграждений за произведения; решение спорных вопросов в отношении несогласия композиторов по оценке созданных ими произведений; рассмотрение других профильных вопросов.

Заседания Совета проводятся по мере необходимости, но не реже двух раз в год, в определенное Министром культуры время по секциям (симфонической и хоровой, камерной, детской, эстрадной музыки). При необходимости к работе одной из секций могут быть привлечены члены других секций.

Произведения прослушиваются в оригинальном исполнении авторов либо в виде аудио- или видеозаписи. Нотный материал, после рассмотрения на заседании Совета, передается в библиотеку учреждения образования «Белорусская государственная академия музыки».

Для принятия решений в отношении размера вознаграждения Совет руководствуется Постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 29.11.2000 г. №1818 «О минимальных ставках авторского вознаграждения за исполнение заказов на создание произведений литературы и искусства для публичного исполнения необнародованных произведений» (Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2000 г. №114, 5/4668).

В спорных ситуациях, связанных с несогласием композитора с решением Совета по оценке его произведения, его жанра, ожидаемой сумме вознаграждения, Министерство культуры может заказать экспертную рецензию произведения или создать экспертную комиссию.

Решения принимаются простым большинством голосов (при участии в заседании не менее 2/3 состава), оформляются протоколом за подписью председателя и секретаря совета и носят рекомендательный характер для дальнейшего заключения авторского договора.

В целях углубления координационных процессов в музейном деле, эффективного использования Музейного фонда Республики Беларусь, укрепления связей с научными учреждениями и внедрения результатов научных исследований в практику музейной работы создан *Республиканский научно-методический совет по вопросам музейного дела*. Положение «О республиканском научно-методическом совете по вопросам музейного дела» утверждено постановлением Министерства культуры от 22.12.2004 № 29. Зарегистрировано в Национальном реестре правовых актов Республики Беларусь 24.01.2005 №8/12041. (Редакция в постановлении Министерства культуры от 19.06.2007 № 29).

Совет является постоянно действующим консультативным и экспертным органом Министерства культуры. Он состоит из числа ведущих ученых-историков, археологов, социологов, педагогов, музейных работников и специалистов, имеющих опыт музейной работы. Персональный состав в количестве до 15 человек совета утверждается приказом Министра культуры сроком на один год.

Основными задачами совета является: выявление и рассмотрение наиболее важных проблем и перспектив музейного дела в соответствии с новейшими разработками исторической науки и музеологии; экспертная оценка планов развития музейного дела регионов, определения уровня научно-методического обеспечения создаваемых экспозиций, заключения по концепциям и тематико-экспозиционным планам новых экспозиций; подготовка рекомендаций и предложений органам государственного управления по вопросам музейного дела; принятие решений по жалобам на заключения комиссий государственных музеев республиканского или областного подчинения об оценке стоимости культурных ценностей,

которые включены в Музейный фонд Республики Беларусь, и др.

Совет действует на базе государственного учреждения «Национальный исторический музей истории и культуры Беларуси». Его заседания проводятся не реже одного раза в полугодие. Решения принимаются простым большинством голосов (при участии в заседании более половины состава), представляются в управление учреждений культуры и народного творчества Министерства культуры и носят рекомендательный характер (кроме решений по жалобам на заключения комиссий государственных музеев республиканского или областного подчинения об оценке стоимости культурных ценностей, которые включены в Музейный фонд Республики Беларусь).

В развитие указанного направления (в соответствии с п. 20 Положения о Музейном фонде Республики Беларусь, утвержденного постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 10.06.2006 г. № 730) при государственном учреждении «Национальный исторический музей истории и культуры Беларуси» приказом Министерства культуры от 29.08.2012 № 141 создан *Экспертный совет по вопросам отнесения музейных предметов, включенных в Музейный фонд Республики Беларусь, к особо ценным музейным предметам*. Этим же приказом Министерства утверждены Положение и состав совета. Количество и персональный состав совета также определяется приказом Министерства культуры. В состав совета входят представители Министерства культуры, государственных музеев, других заинтересованных организаций.

Отличительной чертой данного совета является его подчиненность республиканскому научно-методическому совету по вопросам музейного дела, который также создан решением Министерства культуры, обязанность рассматривать решения иных музейных учреждений по вопросам отнесения музейных предметов к особо ценным музейным предметам.

Организационные вопросы работы совета обеспечиваются государственным учреждением «Национальный исторический музей истории и культуры Беларуси». Заседания совета проводятся по мере необходимости, но не реже одного раза в квартал.

Совет рассматривает и согласовывает или отказывает в согласовании решений музеев или юридических лиц, структурными подразделениями которых являются музеи, об отнесении музейных предметов к особо ценным музейным предметам; консультирует музеи по вопросам отнесения музейных предметов к особо ценным музейным предметам. Имеется установленная типовая форма Приказа Об отнесении музейных предметов к особо ценным музейным предметам (дополнение к Положению об экспертном совете). Решения принимаются простым большинством голосов (при участии в заседании 2/3 состава) и оформляются протоколами, которые подписывают все члены совета - участники заседания.

Аналогичные советы по отнесению музейных предметов к особо ценным музейным предметам созданы при иных музеях республиканского или областного подчинения (приказы оформляются самостоятельно либо вышестоящей организацией), что говорит о системном подходе к решению проблематики.

Активно функционирует *Республиканский художественно-экспертный совет по монументальному и монументально-декоративному искусству*. Он отличается от предыдущих экспертных структур Министерства культуры более высоким уровнем его утверждения (республиканский), но, так же как и предыдущие, создан в целях обеспечения рекомендательных и экспертных заключений в сфере культуры.

С 1991 года начался современный этап развития монументально-декоративного искусства Республики Беларусь. Была создана нормативная правовая основа для создания объектов монументального и монументально-декоративного искусства. Министерство культуры страны утвердило собственные ведомственные экспертно-художественные

советы, в том числе и по монументальному и монументально-декоративному искусству. Республиканский экспертно-художественный совет возглавил первый заместитель Министра культуры Республики Беларусь.

Особенности развития монументального и монументально-декоративного искусства на современном этапе свидетельствуют о том, что в классификации памятников изменилась картина как стилистического, так и тематического характера. Исчезла идеологическая составляющая. Появились новые темы - историческая, реализуемая сквозь призму духовной культуры народа, а также приемы, ориентированные на символику, выраженную архитектурными нефигуративными и др. средствами. Новое состояние художественной практики требовало кардинального изменения условий создания и приема новых произведений, новых принципов функционирования экспертного сообщества по направлению деятельности.

Ключевую роль в получении юридического статуса произведений декоративного и монументального искусства играют Республиканский художественно-экспертный совет по монументальному и монументально-декоративному искусству, Республиканский архитектурно-градостроительный совет, областные и Минский художественно-экспертные советы, совет по внешнему оформлению и рекламе, рассматривающие проекты художественно-монументального оформления городов. До 2008 года не существовали областные и Минский художественно-экспертные советы. Все решения принимал Республиканский художественно-экспертный совет по монументальному и монументально-декоративному искусству.

Положение о Республиканском художественно-экспертном совете по монументальному и монументально-декоративному искусству утверждено Постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 19.09.2008 №1372 (редакция постановления Совета Министров Республики Беларусь от 08.06.2011 №732).

Состав совета утверждается приказом Министерства культуры (последний от 19.07.2011 № 118). Республиканский

совет возглавляет председатель, имеющий двух заместителей, которые в его отсутствие организует работу совета. Совет имеет нечетное количество членов, но не более 17 человек с учетом председателя. Персональный состав совета утверждается Министром культуры Республики Беларусь. В состав совета входят ведущие деятели изобразительного искусства, архитекторы, искусствоведы, представители государственных органов, государственных и общественных организаций (с их согласия). При очередном утверждении изменению подлежит не менее одной третьей состава совета.

Совет является постоянно действующим консультативно-рекомендательным органом по подготовке экспертных заключений и выработке практических рекомендаций, связанных с проектированием, созданием (реконструкцией) произведений монументального и монументально-декоративного искусства.

В целях реализации своих задач совет дает экспертные заключения: по эскизным проектам произведений монументального и монументально-декоративного искусства; по этапам выполнения работ автором (коллективом авторов) по созданию (реконструкции) произведений монументального и монументально-декоративного искусства, которые создаются (реконструируются) в областных центрах и г. Минске; о завершенности работы автора (коллектива авторов) по созданию произведений монументального искусства для установки за пределами Республики Беларусь. Совет дает также рекомендации об увеличении (уменьшении) авторского вознаграждения в зависимости от художественного уровня произведения; отклоняет проекты произведений монументального и монументально-декоративного искусства, которые не соответствуют высокому образно-художественному уровню или надлежащему архитектурно-композиционному решению или исполнены с нарушением существующего порядка их создания (реконструкции); осуществляет другие функции в рамках компетенции.

Заседания проводятся по мере надобности. При необходимости председатель совета назначает экспертную группу из числа членов Республиканского совета и других специалистов, которая готовит проект экспертного заключения Республиканского совета по особым вопросам и выносит его на обсуждение и утверждение на очередное заседание Республиканского совета.

На заседаниях совета присутствуют представители заказчика, авторы или авторские коллективы, исполнители. При необходимости приглашаются представители местных исполнительных и распорядительных органов государственного управления, творческих союзов, научных и общественных организаций, СМИ. Решения принимаются простым большинством голосов (при участии в заседании более половины состава) и оформляются протоколом.

***Особенности системы партнерства
экспертных сообществ, общественных институтов и
органов управления в области этнорелигиозного
разнообразия Беларуси***

Белорусское экспертное религиоведческое сообщество в своем партнерстве с государственными структурами прошло ряд ключевых этапов становления, демонстрируя смещение приоритетов и фокуса своей деятельности от разовых экспертиз материалов религиозных организаций до формирования целостного и продуктивного направления экспертного религиоведения. При этом основная функция партнерского взаимодействия в данной сфере может быть определена как религиоведческая экспертная работа для государственной регистрации новых религиозных организаций, предупреждение ввоза в Республику Беларусь религиозной литературы экстремистского либо оскорбляющего религиозные чувства верующих содержания.

В области этнорелигиозного разнообразия можно эксплицировать и охарактеризовать следующие основные этапы становления системы партнерства.

Во-первых, этап с 15.08.1993 по 15.02.1994 как период работы *временной экспертной комиссии* при Совете по делам религий при Совете Министров Республики Беларусь. Данная комиссия была создана в соответствии с распоряжением начальника управления по делам социально-культурного комплекса Совета Министров РБ от 23.07.1993 г. В ее состав вошли два религиоведа – ведущие научные сотрудники Института философии и права НАНБ Е.С. Прокошина и И.Ф. Реуц, а также пять представителей органов власти – заместитель председателя Совета по делам религий, заместитель начальника управления по делам общественных организаций Министерства юстиции, главный психиатр Министерства охраны здоровья, ведущий инспектор Министерства образования, главный специалист Комитета по делам молодежи.

Комиссия создавалась с конкретной целью – для осуществления религиоведческой экспертизы некоторых новых религиозных организаций, которые уже прошли государственную регистрацию в статусе общественных объединений и фактически занимались религиозной деятельностью. В Заключении о результатах работы временной комиссии от 15.02.1994 г. был отмечен «недостаточно продуманный принцип формирования комиссии», который выразился в малом количестве квалифицированных религиоведов (2 из 7 членов комиссии имели необходимую квалификацию), «отсутствием в ее составе представителей правоохранительных органов», кроме того «сама комиссия не была наделена правом выхода на эти органы с целью получения от них информации», касающейся деятельности тех организаций, материалы которых находились на экспертизе. В Заключении также было отмечено: а) необходимо уточнить и дополнить перечень документов и материалов, предоставляемых организациями в регистрирующие органы,

что позволит правильно определять статус организации (религиозная или общественная); б) необходимо «провести научное исследование идеологии и деятельности «нетрадиционных» религий, получивших распространение в РБ»: «результаты данного исследования выявили бы реальную религиозную ситуацию в республике, сущность учений «нетрадиционных религий», что позволило бы руководящим органам более эффективно осуществлять политику в области религии и церкви, регулировать сложные процессы взаимодействия традиционных и нетрадиционных религиозных конфессий, прогнозировать направленность и характер межрелигиозных отношений»; в) «считать необходимым создание постоянно действующей экспертной комиссии, которая могла бы функционировать при госоргане по делам религий и проводить религиоведческие экспертизы уставов и программ как религиозных, так и общественных объединений. В состав комиссии целесообразно было бы включить ученых-религиоведов и правоведов». Данное Заключение было подписано всеми членами временной комиссии.

Несмотря на необходимость религиоведческих экспертиз при регистрации религиозных объединений, высокую степень наукоемкости в работе госоргана по делам религий, работа экспертного религиоведческого сообщества по заданиям госоргана носила разовый характер вплоть до середины 1997 г.

Во-вторых, этап с 1997 по 2002 гг. как период функционирования *Экспертного Совета при Государственном Комитете по делам религий и национальностей Республики Беларусь*. В Постановлении Совета Министров РБ от 17.04.1997 г. было утверждено Положение о Государственном Комитете. Отдельным пунктом в Постановлении было сказано, что «при Комитете могут создаваться консультативные советы из числа работников...научных и образовательных учреждений...для подготовки экспертных заключений по вероучениям, культу и уставам религиозных организаций, выработки рекомендаций по соответствующим направлениям деятельности Комитета. Персональный состав

консультативных советов и положения о них утверждаются председателем Комитета».

Первое Положение об Экспертном Совете было утверждено 12.05.1997 г., в нем были перечислены его основные задачи: «подготовка предложений по устранению влияния деструктивных сект на население республики; координация деятельности министерств...по преодолению негативных последствий влияния деструктивных сект; изучение деятельности организаций, распространяющих псевдорелигиозные учения, подготовка экспертных заключений по вероучениям, культу и уставам новых для РБ религиозных организаций».

Экспертный Совет создавался по принципу личного согласия специалистов-религиоведов и официального представительства республиканских органов госуправления. Работа Экспертного Совета была в значительной степени формализована: появилась периодичность заседаний, велись протоколы, по итогам заседаний принимались рекомендации, которые проводились постановлениями коллегии, приказами или предписаниями Госкомитета. Энтузиазм членов Экспертного Совета, в составе которого были известные ученые – религиоведы, психологи, психиатры (А.Круглов, Е.Прокошина, Е.Агеенкова, Е.Скугаревская и др.), был очень велик, именно благодаря их деятельности и стало формироваться экспертное религиоведческое сообщество в республике, что было очень важно после многолетнего доминирования научного атеизма.

Теоретические разработки членов Экспертного Совета имели научный приоритет в областях изучения новой религиозности (серия коллективных научных монографий о неокультных объединениях в Беларуси, 1998 - 2005 г). Фактически можно говорить о формировании полевого религиоведения, антропологии религии, психологии религии, социологии религии. На базе аспирантуры Института философии НАНБ было подготовлено молодое поколение экспертов-религиоведов. Многочисленные выступления

экспертов в СМИ, подготовка экспертных судебных заключений – все это сделало экспертов публичными персонами, а само научное направление популярным. В августе 1998 г. члены Экспертного Совета обратились с предложением к Председателю Госкомитета о придании Экспертному Совету статуса обособленного подразделения Госкомитета и с критикой инициативы руководства Госкомитета о создании специализированного религиоведческого научного центра. В данном письме, утвержденном на заседании Экспертного Совета, говорилось: «Мы считаем, что в государстве должен существовать единый орган, наделенный правом давать официальные экспертные заключения и заниматься официальными теоретическими разработками».

В-третьих, этап с 2002 г. по 2006 г., когда в ноябре 2002 г. был принят новый Закон «О свободе совести и религиозных организациях», который в статье 11 «Полномочия органа государственного управления по делам религий» закрепил существование Экспертного Совета: «назначает государственную религиоведческую экспертизу в случаях, установленных настоящим Законом; создает экспертный совет для проведения государственной религиоведческой экспертизы с участием соответствующих специалистов и привлечением в случае необходимости представителей религиозных организаций». В статье 22 Закона «Государственная религиоведческая экспертиза» говорилось: «Государственная религиоведческая экспертиза назначается республиканским органом государственного управления по делам религий в установленных настоящим Законом случаях при создании, а также при осуществлении деятельности религиозных организаций».

Порядок назначения и проведения государственной религиоведческой экспертизы определяется республиканским органом государственного управления по делам религий». Функции Экспертного Совета даже несколько расширились в соответствии со статьей 26 Закона, по которой ввозимая в РБ религиозная литература также подлежала государственной

религиоведческой экспертизе. Данные положения критиковались в период публичного обсуждения Закона: некоторые правозащитники усматривали в деятельности Экспертного Совета «государственную цензуру».

Пик в работе Экспертного Совета пришелся на период 2002 - 2003 гг. – период перерегистрации религиозных организаций в соответствии с новым Законом. Концептуальные аспекты в деятельности Экспертного Совета в период 2002 - 2007 гг. меняются: постепенно исчезает антисектантская риторика («секты», «неокульти», «деструктивные организации»), в документах преобладают нейтральные научные или юридические понятия («религиозная организация»).

Поскольку на период 2002 - 2007 гг. приходится формирование правозащитного движения в области религиозных свобод и свободы совести, члены Экспертного Совета более глубоко знакомятся с международными стандартами обеспечения религиозных свобод, их допустимыми и недопустимыми ограничениями.

В 2005 г. в составе Экспертного совета были 16 специалистов, в том числе 2 доктора и 8 кандидатов наук, 6 человек не имели научного звания и являлись сотрудниками министерств, ведомств и общественных организаций.

В-четвертых, этап с 2006 г. по настоящее время, когда Комитет по делам религий и национальностей был преобразован в *аппарат Уполномоченного по делам религий и национальностей*. В 2007 году было принято новое Положение об Экспертном Совете. Отдельным пунктом в Постановлении было сказано, что «при Комитете могут создаваться консультативные советы из числа работников...научных и образовательных учреждений...для подготовки экспертных заключений по вероучениям, культу и уставам религиозных организаций, выработки рекомендаций по соответствующим направлениям деятельности Комитета. Персональный состав консультативных советов и положения о них утверждаются

председателем Комитета». Основные задачи Экспертного совета:

- проведение экспертизы и подготовка по ее результатам экспертных заключений при создании, а также при осуществлении деятельности религиозных организаций на предмет соответствия их уставов, вероучений, соответствующих им культовых практик законодательству Республики Беларусь;
- определение религиозного характера регистрируемой организации на основании представленных для проведения экспертизы документов и материалов;
- проверка достоверности сведений, представленных для проведения экспертизы документов и материалов; проведение экспертизы по решению Уполномоченного в случаях, предусмотренных статьей 26 Закона Республики Беларусь «О свободе совести и религиозных организациях».

Начиная с 2006 г., деятельность Экспертного Совета рассматривается на заседаниях итоговых коллегий аппарата Уполномоченного, члены Экспертного Совета участвуют в проведении программ повышения квалификации для госслужащих, в том числе и в регионах республики.

В состав Экспертного совета в 2008 году входили 15 специалистов, в том числе 2 доктора (философских и медицинских) наук и 8 кандидатов наук (философских, исторических, психологических, педагогических наук). 5 человек не имели ученых степеней и являлись сотрудниками заинтересованных министерств, ведомств и общественных организаций. В настоящее время общая численность Экспертного Совета – 17 человек, в их числе 4 доктора наук (философских, исторических, социологических), 8 кандидатов наук, 3 представителя религиозных организаций, 3 представителя министерств и ведомств (Министерства юстиции, Министерства обороны, Генеральной прокуратуры).

Как уже отмечалось выше, одним из направлений деятельности Экспертного совета стало проведение

государственной религиоведческой экспертизы религиозной литературы, ввозимой и распространяемой в Республике Беларусь. В 2008 г. силами экспертов проведена экспертиза 2241 наименования религиозной литературы, ввозимой и распространяемой на территории республики. За 2011 г. были рассмотрены свыше 150 единиц источников (печатных, аудио- и видеоматериалов). За 2012 г. были рассмотрены 91 единица печатных источников. Суть данной экспертизы состоит в предупреждении ввоза в Республику Беларусь религиозной литературы экстремистского либо оскорбляющего религиозные чувства верующих содержания.

Помимо собственно экспертной и научной деятельности, члены Экспертного совета занимаются научно-методической деятельностью: принимают участие в различных мероприятиях, организованных облисполкомами, курсах повышения квалификации работников облисполкомов и горисполкомов, в мероприятиях, организованных соответствующими отделами администраций районов Минска, Бреста и Могилева. Исследовательская работа экспертов выполнялась в рамках государственных комплексных научно-исследовательских проектов и их заданий «Национальная безопасность», «Этноконфессиональное пространство и политика Беларуси», «Религия и свобода совести в условиях формирования гражданского общества в Республике Беларусь» (2006 - 2010 гг.) и др.

Среди наиболее важных проблем, которые касаются нынешнего состояния государственно-конфессиональных отношений и эффективной реализации прав граждан Республики Беларусь в области свободы совести и вероисповедания, эксперты отмечают следующие:

- необходимость постоянного мониторинга: 1) межконфессиональных отношений с целью прогнозирования конфликтов; 2) реализации прав граждан на свободу совести и вероисповедания; 3) правонарушений, мотивированных религиозной либо этнической неприязнью;

- необходимость сохранения в системе вузовского образования специального учебного предмета «Религиозные конфессии в Республике Беларусь», в рамках которого студенты должны знакомиться не только с основами вероучений и культовой практики, но и с современными механизмами политико-правового регулирования межконфессиональных отношений, а также взаимоотношений государства и конфессий.

Деятельность Экспертного совета за все время его трансформации строилась по следующим основным направлениям: собственно экспертная работа определенных материалов конкретных религиозных организаций, междисциплинарная научная и научно-методическая, педагогическая, информационно-консультативная деятельность.

Экспертно-аналитическая деятельность ученых-религиоведов связана с выполнением заданий аппарата Уполномоченного и других республиканских ведомств и касается:

- разработки терминологии, необходимой для корректировки законодательной базы и религиозной политики;
- выработки методологии исследования определенных религиозных организаций;
- практической экспертной работы с материалами конкретных религиозных движений;
- подготовки методических рекомендаций для местных исполнительных и распорядительных, а также иных заинтересованных органов, контролирующей деятельность религиозных организаций (по заданию или согласованию с аппаратом Уполномоченного по делам религий и национальностей).

Ученые-религиоведы входят в состав территориально-административных комиссий содействия контролю за выполнением законодательства Республики Беларусь о свободе совести и религиозных организациях. Все аспекты научной и

экспертной работы специалистов-религиоведов освещают средства массовой информации.

В последнее время стали появляться специальные религиоведческие центры, например, Региональный центр религиоведческих исследований при кафедре философии исторического факультета Могилевского государственного университета им. А.А. Кулешова (создан в 2009 г.), Международное общественное объединение «Центр изучения современной религиозности» (инициирован к созданию в 2009 г. членами Экспертного совета при Уполномоченном по делам религий и национальностей), экспертно-правовое товарищество «Инициатива Forb» (создано в 2013 году).

Активизация третьего сектора (негосударственных и религиозных объединений) привела к разработке проекта дорожной карты по продвижению Беларуси в рамках инициативы Восточного партнерства «Право на свободу религии и убеждений» в структуре тематической платформы «Демократия, права человека, надлежащее управление и стабильность». Модель дорожной карты представляет собой программу совместной деятельности гражданского общества, в том числе религиозных организаций, и государства для обеспечения так называемых религиозных свобод. Данный документ имеет большое значение не только для работы с верующими различных конфессий внутри страны, но и для ее международного имиджа, так как в основе критериев и индикаторов выполнения дорожной карты лежат международные стандарты обеспечения религиозных свобод, в частности стандарты Евросоюза. Инициатором данного проекта дорожной карты стали эксперты МОО «Центр изучения современной религиозности».

В Беларуси уже достаточно давно (с 1997 г.) действует небольшая собственно религиоведческая экспертная структура — Информационно-консультативный Центр им. преп. Иосифа, игумена Волоцкого, изучающий (в теоретическом и прикладном аспектах) вопросы новых религиозных движений. Однако принадлежность центра к Минскому Епархиальному

управлению и его узкая исследовательская направленность несколько ограничивают его интеграцию в другие научные и образовательные организации, хотя благодаря профессиональному уровню и результатам работы центр хорошо и широко известен в Беларуси и пользуется авторитетом. За годы работы центра в нем создана богатейшая библиотека по тематике его деятельности, а также функционирует сайт с обширной электронной библиотекой.

Во-вторых, на основании Закона Республики Беларусь от 20 февраля 1991 г. «О местном управлении и самоуправлении в Республике Беларусь» в редакции Закона Республики Беларусь от 10 января 2000 г., Закона Республики Беларусь от 17 декабря 1992 г. «О свободе совести и религиозных организациях» в редакции Закона Республики Беларусь от 31 октября 2002 г. с 1991 г. действуют общественные комиссии содействия контролю за исполнением законодательства о свободе совести, вероисповедания и религиозных организациях при районных исполнительных комитетах. Создаются комиссии с целью координации работы по контролю за исполнением законодательства о свободе совести, вероисповедания и религиозных организациях в районах, развития конструктивных отношений между органами исполнительной власти и религиозными организациями, прогнозирования и регулирования конфессиональных отношений, содействия в осуществлении государственных и местных программ развития конфессиональной сферы. В состав комиссии входят работники определенного райисполкома, депутаты районного Совета депутатов (с их согласия), представители органов внутренних дел, образования, культуры, средств массовой информации, здравоохранения, общественности в широком смысле слова, а также при возможности – эксперты-религиоведы. Деятельность комиссии формализована (утверждается план работы, ведется протокол, функционируют председатель и секретарь комиссии) и регулируется специальным положением. Решения комиссии носят

рекомендательный характер и принимаются большинством голосов членов комиссии, участвующих в заседании.

Комиссия имеет право: а) вносить на рассмотрение райисполкома предложения по устранению нарушений действующего законодательства о свободе совести, вероисповедания и религиозных организациях, совершенствованию сотрудничества с религиозными организациями в рамках совместных планов и программ; б) заслушивать на заседаниях комиссии информацию и отчеты по вопросам соблюдения законодательства о свободе совести, вероисповедания и религиозных организациях, о совершенствовании работы местных органов власти с религиозными организациями; в) посещать мероприятия, проводимые религиозными организациями, изучать деятельность созданных этими организациями воскресных религиозных школ и религиозных групп для религиозного обучения детей и верующих, а также летних оздоровительных лагерей для детей и подростков, лагерей отдыха семейного типа; г) участвовать в рассмотрении обращений, заявлений и жалоб религиозных организаций и граждан по вопросам исполнения законодательства о свободе совести, вероисповедания и религиозных организациях, деятельности религиозных организаций, обеспечения конституционных прав граждан в сфере свободы совести и вероисповедания и готовить предложения руководству райисполкома по их решению.

При осуществлении своих задач Комиссия взаимодействует со структурными подразделениями райисполкома, с сельскими и поселковым исполнительными комитетами, другими учреждениями, религиозными и общественными организациями, средствами массовой информации. Таким образом, работа подобных комиссии также требует экспертного сопровождения, но его роль менее выражена, чем, например, в работе Экспертного совета при Уполномоченном по делам религий и национальностей.

Сфера межэтнических отношений является также одной из важнейших сфер в многонациональной Беларуси, где проживают представители более 142 этнических групп. Примером конструктивного взаимодействия и сотрудничества национальных объединений друг с другом и органами государственного управления, а также демократичности данных отношений, может служить наличие в государстве общественного института партнерства на примере такой формы взаимодействия, как Консультативный межэтнический совет, который выполняет функции экспертного. На республиканском уровне существуют Консультативный совет Республиканского центра национальных культур (действует с 2004 г.) и аналогичный Совет при аппарате Уполномоченного (действует с 1997 г.). В состав Советов входят представители 25 национальностей, представляющие интересы национальных объединений, зарегистрированных в Республике Беларусь. На заседаниях обсуждаются наиболее актуальные вопросы межнациональных отношений и уставной деятельности объединений. В том числе - вопросы об аренде помещений, распределении финансовых средств на поддержку проектов с участием национальных общностей, о реализации совместных мероприятий, обсуждаются опыт и проблематика работы объединений, обсуждаются планы деятельности, решаются другие вопросы.

Подобная форма работы применяется и на базе регионов. Форма такого самоуправления в среде этнокультурных общностей говорит об отсутствии конфронтации между национальностями, проживающими в республике, и дает им возможность самим формировать свою общественную деятельность, получая поддержку со стороны государства на реализацию организуемых ими проектов и мероприятий открыто и прозрачно, на равных правах и условиях. Каждый из претендентов на получение финансовой поддержки должен обосновать перед своими коллегами необходимость ее получения, соотнеся ее с потребностями других национальных общностей. Анализ выделения финансовой поддержки в таком

формате показал, что с момента ее введения (с 2007 года) суммы, распределенные между общностями, оказались примерно одинаковыми. Причем интересен тот факт, что некоторые национальные общности, имеющие лучшее финансовое положение, в большинстве случаев снимали свои заявки об участии в распределении средств в пользу других национально-культурных объединений.

С целью сохранения стабильности в сфере этнонациональных отношений на республиканском уровне и в регионах ведется планомерная работа по выполнению разрабатываемых аппаратом Уполномоченного и согласованных с Советом Министров Республики Беларусь Программ развития конфессиональной сферы, национальных отношений и сотрудничества с соотечественниками за рубежом.

В качестве показателя результативности работы Совета можно привести следующие примеры. По просьбе Совета в 2008 году аппаратом Уполномоченного совместно с облисполкомами и Минским горисполкомом на рассмотрение Республиканской комиссии по упорядочению использования административных зданий, сооружений, производственных площадей и других объектов государственной собственности был вынесен вопрос об установлении понижающего коэффициента, применяемого при определении размеров арендной платы ряду общественных этнокультурных объединений. В отношении 40 республиканских и региональных общественных этнокультурных объединений данный вопрос решен положительно. Облисполкомы и Минский горисполком ежегодно инициируют принятие решений о льготном налогообложении национальных объединений в городах и районах, на территории которых они действуют. Принимаются решения о полном освобождении от уплаты или снижении на 50 процентов налогов на землю и на недвижимость. В 2009 году понижающий коэффициент, применяемый при определении размеров арендной платы за используемые помещения, был установлен в отношении 42

республиканских и региональных общественных этнокультурных объединений.

В рамках имеющегося интереса стран ЕС к опыту работы с национальными общностями в Беларуси в 2011 - 2012 годах Республиканским центром национальных культур, Советом Центра, другими заинтересованными учреждениями республики, а также Европейским центром по вопросам меньшинств (г. Фленсбург, Германия) был реализован проект по обмену опытом по организации работы с национальными меньшинствами таких стран, как Беларусь, Германия, Дания, Грузия. В качестве консультантов также принимали участие эксперты из России, Латвии и др.

Основным акцентом в работе Межэтнических советов в 2009 году были вопросы уставной деятельности объединений национальных меньшинств, культурно-информационной деятельности (на специально выделенные бюджетные средства изготавливались национальные костюмы, закупались национальные музыкальные инструменты, выпускались электронные информационно-презентационные компакт-диски, издавались буклеты, бюллетени, книги, газеты и журналы объединений).

В 2010 году проведена встреча членов Совета с Заместителем Премьер-министра Республики Беларусь. На ней обсуждались вопросы текущей деятельности национально-культурных общественных объединений в стране. По итогам встречи был подписан протокол поручений Заместителя Премьер-министра Республики Беларусь.

Начиная с 2010 года доминантой в работе советов стала организация благотворительной и попечительской деятельности (помощь школам-интернатам, детским садам, инвалидам, малоимущим). Традиционным было участие творческих коллективов национальных общностей в проводимой ежегодно по решению Правительства благотворительной акции «Наши дети». В 2010 году в рамках акции эти коллективы поздравили с новогодними праздниками детей, находящихся в двух социальных приютах г.Минска. За

счет средств аппарата Уполномоченного детям были приобретены новогодние подарки, приютам переданы в дар телевизоры.

В 2011 - 2012 гг. была оказана значительная государственная поддержка в подготовке национальных объединений к IX Республиканскому фестивалю национальных культур (июнь 2012, Гродно): осуществлен пошив национальных костюмов для 18 творческих коллективов, приобретены национальные музыкальные инструменты, сценическая обувь и т.п.

Система партнерства в области этнорелигиозного разнообразия характеризуется также определенной спецификой институционализированных форм и политико-правового механизма своего осуществления. Институализация экспертных сообществ как сложный процесс определения и закрепления соответствующих норм, правил, статусов и ролей, а также приведения их в стройную и продуктивно функционирующую систему своими необходимыми условиями имеет ряд предпосылок: 1) принятие и практическое применение системы санкций для поддержания базовых норм и правил, значимых для данного экспертного сообщества; 2) создание системы статусов и ролей внутри экспертных сообществ, охватывающих всех без исключения членов института.

Речь, таким образом, идет об образовании соответствующих структур с определенной организационной иерархией, своими целями и задачами, а также о принятии необходимых нормативно-правовых документов, регламентирующих их деятельность. Поэтому в формально-организационном плане консультационно-экспертные институты (в том числе - советы), независимо от того, инициировано ли их создание государственным органом или общественностью, должны быть формально созданы на основании публично-властного предписания (нормативного акта). Самой распространенной является практика создания таких структур на основании декретов, постановлений или

приказов национальных, тех местных органов власти, должностных лиц, при которых создается соответствующий совет.

Требования к составу членов общественных советов, как правило, такие же, как и к избирателям: в него должны входить лица, достигшие определенного возраста, обычно 18 лет, и являющиеся гражданами государства. Однако в зависимости от задач совета круг его потенциальных членов может быть расширен за счет лиц, не имеющих гражданства либо не достигших совершеннолетия. Назначение (предложение участия) членов совета государственными органами в законодательстве большинства зарубежных стран характерно для экспертных советов, имеющих информационные и консультационные полномочия. В Беларуси советы также чаще всего создаются путем назначения решением государственного органа, формирующего совет.

Избранные в состав советов за свою работу обычно не получают денежного вознаграждения. Вместе с тем за проведение экспертиз или иную соответствующую работу, требующую дополнительных затрат сил, времени и профессиональной подготовки, они могут получить оплату по дополнительно заключаемому договору.

Процессы институализации форм партнерства экспертных сообществ, общественных институтов и органов управления в области этнорелигиозного разнообразия Беларуси отражены в ряде важнейших тенденций последнего времени. Эти тенденции заключаются, во-первых, в факте формирования белорусского экспертного религиоведения; во-вторых, в процессах повышения компетентностной (экспертной) квалификации членов межэтнического совета и постепенном создании экспертного сообщества в данной сфере.

Вместо заключения

Для современного этапа общественного развития характерно совершенствование отношений между социальными институтами, прежде всего - государственными структурами, общественными организациями, политическими партиями и группами интересов. Реализация специфических интересов и выполнение функциональных задач осуществляются социальными общностями в самых различных формах, в том числе и посредством консультационно-экспертной системы. При этом под рассматриваемыми структурами нами понимались имеющие внутреннюю формализованную структуру образования с участием представителей общественности, за которыми государственные органы закрепляют определенные полномочия и с которыми консультируются по вопросам принятия и исполнения государственных решений.

Консультационно-экспертные институты в современном мире становятся не только независимыми посредниками во взаимодействии государственных и общественных структур, но и играют все возрастающую роль в подготовке квалифицированных прогнозов, выборе оптимальных решений. Несмотря на обычно рекомендательный характер своих решений, они оказывают непосредственное влияние на принятие квалифицированных решений государственными органами, содействуют повышению эффективности управления и работы государственного аппарата. Если традиционные научно-исследовательские организации — это независимые от политики академические структуры, которые проводят фундаментальные научные исследования и разработки, обладающие рядом признаков (академичность, долговременная актуальность, специализация, монодисциплинарность), то эксперты (эксперты-аналитики) — это специалисты, постоянно занимающиеся теоретическими и прикладными исследованиями в

социально-политической, экономической и прочих общественных областях.

Поскольку экспертные площадки отличаются большей мобильностью и действуют менее бюрократично, нежели официальные структуры и академические институты, есть возможность получения оперативной обратной связи. При этом очевидно, что экспертные сообщества не могут и не должны подменять собой существующие аналитические структуры Академии наук или системы образования. Таким образом, экспертное сообщество является важным элементом интеллектуальной инфраструктуры страны, несмотря на, казалось бы, ограниченные возможности отдельных его членов.

Проблемы формирующихся сегодня профессиональных, экспертных и общественных советов в Беларуси хоть и многочисленны, но решаемы комплексом мер. Можно обозначить наиболее актуальные из них: недостаток устойчивого финансирования профессиональных, экспертных и общественных советов, что делает их зависимыми от «главных заказчиков» в лице руководства государственных органов, к которым они «приписаны»; недостаточность оказываемого ими влияния на процесс принятия решений; экспертные сообщества неравномерно представлены на республиканском, местном и отраслевом уровнях.

К необходимым условиям эффективности партнерства в современных белорусских условиях следует отнести: реализацию комплексного подхода к разработке и осуществлению мер, направленных на совершенствование механизмов регулирования отношений в определенных сферах; научно-методическое обеспечение партнерства, предполагающее глубокую и всестороннюю проработку и научное обоснование подходов сторон к оценке и прогнозированию той или иной ситуации, к осуществлению экспертизы процессов в данной сфере в целях ее оптимизации и др.; максимальное использование в законодательстве Беларуси международного опыта и

правовых норм в соответствующей области; разработку законодательных и нормативных актов по регулированию отношений в той или иной сфере, совершенствованию организационных форм партнерства органов государственной власти с различными организациями и экспертными сообществами; проведение информационно-пропагандистской работы на основе широкого использования средств массовой информации - газет, журналов, радио, телевидения; отраслевых и местных средств информации.

Очевидно, что создание и активное развитие экспертных сообществ в различных сферах позволит обеспечить необходимое взаимодействие, в том числе при необходимости и на конфиденциальной основе, между экспертами, государственными служащими, профессиональными объединениями, представителями научных кругов и бизнес-сообществ.

ВИСНОВКИ

Сказане нами дає підстави вважати, що сам факт наявності експертних середовищ та їхня діяльність визначають актуальність даного дослідження. Попереднє знайомство з насиченістю «ринку експертів» та їх об'єднань в Україні й Білорусі свідчить про недостатню залученість їх в управлінські процеси, брак в них взаємопоінформованості та комунікації, що призводить до роз'єднаності експертного середовища, відсутності в ньому як здорової конкуренції, так і ефективної взаємодії. Тому постає проблема створення мереж високопрофесійних експертів з різних аспектів суспільно-політичного життя. Це актуально насамперед для соціально-політичного сегменту, де відбувається багато процесів, які не мають достатнього експертного супроводу. Хоча потреба українського та білоруського суспільства у фахових експертизах, які надавали б об'єктивні та комплексні уявлення про певні ситуації, явища, процеси, надзвичайно висока. Щоб можна було приймати адекватні управлінські рішення, потрібна якісна інформація та аналітика, яку здатні надавати професіонали з певних галузей знань. Уся західна традиція державного і недержавного менеджменту будується на методологічних засадах, напрацьованих світовою наукою управління, яка вважає експертизування обов'язковим елементом управління. На основі найкращих прикладів експертології в нашому дослідженні обґрунтовано теоретико-методологічну, концептуально-змістовну і культурно-прикладну актуальність вивчення процесів формування і функціонування експертних товариств. У рамках проекту створено теоретико-методологічну модель партнерства експертних товариств, громадських інституцій та органів управління. З огляду на такі теоретичні засади складається можливість в подальшому якісно проаналізувати багатоаспектні процеси генезису та складної специфіки експертних товариств на пострадянському просторі як

найважливішого фактора соціального менеджменту в сучасних умовах.

Здобуті теоретико-методологічні результати можуть бути використані в теорії і практиці управління соціально-політичними процесами, увійти до базисних положень експертології, стати надбудовним елементом у практиці управління конкретними сферами життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Being wise with waste: the EU's approach to waste management. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2010. – 16 p.
2. Benjamin D.K. Eight great myths about waste disposal // PERC Reports: Volume 21, No.3, Fall 2003. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.perc.org/articles/article179.php>
3. Benjamin D.K. Recycling Myths Revisited // PERC Policy Series. – 2010. – № 47. – 38 p. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://perc.org/sites/default/files/ps47.pdf>
4. Benjamin D.K. Recycling Redux // PERC Reports. – 2010. – Vol. 28. – Vol. 2. – С. 20-21.
5. European Commission: Enterprise and Industry [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/policy/lead-market-initiative/recycling>
6. Gaard G. Ecofemenism and Wilderness // Environmental Ethics. – 1997. – Vol.19. – № 1. – P.5–24.
7. Global Environmental Outlook – 5: Summary for Policy Makers. – Nairobi: UNEP, 2012. – 18 p.
8. Guidance on Applying the Waste Hierarchy [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www.defra.gov.uk
9. Krasnozhan L. Should Ukraine go green? // Ukraine Watch Blog, 10 June 2010 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainewatch.blogspot.com/2010/06/should-ukraine-go-green.html>
10. Ladi S. Globalisation, policy transfer and policy research institutes / S. Ladi. – N. Y.: Chatto and Windus, 2005. – 324 p.
11. Lindblom C. E. Analysis versus Politics / C. E. Lindblom. – N-Y.: PrenticeHallInc., 1968. – 220 p.
12. Mehan G.T. The Nature of Nature and Humanity's Place in it // PERC Reports. – 2013. – Vol.31. – № 1. – P. 6–11.
13. Norton B.G., Hannon B. Environmental Values: A Place-Based Theory // Environmental Ethics. – 1997. – Vol.19. – № 3. – P. 227–245.
14. Recycling in Europe: some figures [Електрон. ресурс]. – Режим

- доступу:
http://www.regions4recycling.eu/R4RTheProject/Recycling-WFD/Recycling_figures_Europe
15. Religious groups rally around U.N. climate talks in Warsaw [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.religionnews.com/2013/11/22/religious-groups-rally-around-u-n-climate-talks-warsaw>
 16. Report of the United Nations Conference on Sustainable Development, Rio de Janeiro, Brazil, 20–22 June 2012, с.42
 17. Ringquist E.J. Environmental Justice: Normative Concerns and Empirical Evidence // Environmental Policy in the 1990s: Reform or Reaction? / 3rd ed. / Ed. by N.J.Vig, M.E.Kraft. – Washington, D.C., 1997. – P.231–253.
 18. Smith M. Against the Enclosure of the Ethics of Commons: Radical Environmentalism as an «Ethics of Place» // Environmental Ethics. – 1997. – Vol.19. – № 4. – С. 339–353.
 19. The Earth under Care: Spiritual and Cultural Approaches to the Challenges for a Sustainable Planet / Ed. by: J.-P. Ribaut and M.-J. Del Rey. – Paris, 1997. – 107 p.
 20. The European Recycling Platform [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.erp-recycling.org/index.php?content=12>
 21. The Story Behind the Strategy: EU Waste Policy. [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/environment/waste/pdf/story_book.pdf
 22. Theodore M.K. Environmental Justice // Major Environmental Issues: Facing the 21st Century. — Prentice Hall PRT, 1996. – P. 480–489.
 23. Waste Movements: EC and Outside. [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inece.org/1stvol1/villeneu.htm>
 24. Аналитическая записка по результатам политико-правового исследования «Общественные советы в Беларуси: правовое регулирование и практика». [Электрон. ресурс] – Дата доступа: 7 февраля 2014 г. - Режим доступа: <http://lawtrend.org/ru/content/nko/communitycouncils>
 25. Аналитические сообщества в публичной политике: глобальный феномен и российские практики / редкол.: Н.Ю.

- Беляева (отв. ред.), Ш. Ш. Какабадзе, Д. Г. Зайцев. – М.: Российская ассоциация политической науки (РАПН); Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – 253 с.
26. Боржелли Наталья, Брайт Виктория. Общественные советы как механизм консультаций государства с общественностью. [Электрон. ресурс] - Дата доступа: 7 февраля 2014 г. - Режим доступа: <http://lawtrend.org/ru/content/nko/research/>.
 27. Гардашук Т.В. Ідея справедливості в сучасному екологізмі // Філософська думка. – 2003. – № 1. – С.102–122.
 28. Гардашук Т.В. Концептуальні параметри екологізму. – К.: ПАРАПАН, 2005. – 200 с.
 29. Гардашук Т.В. Рух за екологічну справедливість: спроба екстраполяції на Україну // Зміни в свідомості українського суспільства на зламі тисячоліть. – К.: ВД «КМ АКАДЕМІА», 2001. – С.101–109.
 30. Государство и гражданское общество: практика эффективного взаимодействия. Международный опыт: сб. ст. и док./Е.Б. Тонкачева, Г.Б. Черепок. – Минск: ФУАинформ, 2009. – 266 с.
 31. Гор А. Земля у рівновазі: Екологія і людський дух. – К.: Інтенлсфера, 2001. – 404 с.
 32. Екологічний «День Творця» [Електрон. ресурс.] – Режим доступу: <http://www.ecumenism.com.ua/den/537/>
 33. Загребина И. Этические аспекты государственной религиоведческой экспертизы // Религия и право. — 2010. — № 3.
 34. Закон про наукову і науково-технічну експертизу [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80>, вільний. — Мова укр.
 35. Закон про свободу совісті та релігійні організації [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/987-12>, вільний. — Мова укр.
 36. Качурова С. В. Етичні проблеми релігієзнавчої експертизи і нові релігійні течії // Українське релігієзнавство. — 2000. — № 14. — С. 78—89.

37. Колодний А. Практичне релігієзнавство як нова дисциплінарна складова фаху // Дисциплінарне релігієзнавство. Колективна монографія. — К., 2009. — С. 212—214.
38. Майданевич Л. О. Релігієзнавча експертиза: сутність і її особливості // Українське релігієзнавство. — 2011. — № 59. — С. 155—163; Основы религиоведческой экспертизы. Сб. науч. ст. — М.: Ин-т религии и права, 2002.
39. Матеріали круглого стола «Общественные советы как инструмент влияния на формирование государственной политики», 19 ноября 2003 г., Киев. [Електрон. ресурс] - Дата доступа: 7 февраля 2014 г. - Режим доступа: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=3519>
40. На Волині люди штурмували мерію через сміттєпереробний завод. [Електрон. ресурс]. — Режим доступа: <http://zik.ua/ua/news/2013/07/26/421260?>
41. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році. — К.: Міністерство екології та природних ресурсів України, LAT & K. — 2012. — 258 с.
42. Новини. [Електрон. ресурс]. — Режим доступа: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?idealnoyi_dilyanki_pid_smittyepererobniy_zavod_poki_ne_znayshli__chinovnik&objectId=1290501
43. Озадовська Л.В. Наука і релігія у ХХІ ст.: Конфлікт, нейтралітет чи взаємодоповняльність? // Природознавство і гуманітарія. Пошуки взаєморозуміння. — К.: ПАРАПАН, 2009. — С. 249 – 313.
44. Основи інформаційно-аналітичної діяльності в публічному управлінні / С.О. Телешун, О.Р. Титаренко, І.В. Рейтерович. — К.: НАДУ, 2009. — 168 с.
45. Основи інформаційно-аналітичної діяльності в публічному управлінні: навч. посіб. / С.О. Телешун, О.Р. Титаренко, І.В. Рейтерович. — К.: НАДУ, 2009. — 168 с.

46. Основи публічної політики та управління / Авт. кол.: С. О. Телешун, С. В. Ситник, І. В. Рейтерович, О. Р. Титаренко, С. І. Вировий. — К.: НАДУ, 2011. — 312 с.
47. Плетнев К.И. Экспертиза в развитии экономики по инновационному пути: учебное пособие / К.И. Плетнев. — М.: Изд-во РАГС, 2006. - 345 с.
48. Поводження з відходами в Україні: законодавство, економіка, технології: Матеріали Національного форуму (Луганськ, 24–25 жовтня 2013 р.). — К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2013. — 187 с.
49. Політична аналітика в державному управлінні / С.О. Телешун, Ю.Г. Кальниш, І.В. Рейтерович, О.Р. Титаренко. — К.: НАДУ, 2012. — 228 с.
50. Про доступ до публічної інформації [Електронний ресурс]: Закон України від 13 січ. 2011 р. N 2939-VI. — Режим доступу:
http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=244273463&cat_id=244268916.
51. Про першочергові заходи щодо забезпечення доступу до публічної інформації в допоміжних органах, створених Президентом України [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 5 травня 2011 р. № 548/201. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/13542.html>.
52. Пчелинцев А. В. Образование и мировоззрение эксперта как факторы государственной религиозно-этической экспертизы // Право и образование. — 2011. — № 2. — С. 102—110.
53. Разуваев А. А. Экспертиза как средство повышения эффективности процесса правореализации (вопросы теории и практики): автореф. дисс. на соиск. научн. степени канд. юрид. наук / А. А. Разуваев. — Саратов., 2006. — 18 с.
54. Ролз Дж. Теорія справедливості. — К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. — 822 с.
55. Сидельников Ю.В. Системный анализ экспертного прогнозирования / Ю. В. Сидельников. — М.: Изд-во РАГС, 2007. — 359 с.

56. Соціальна експертиза в Україні: методологія, методика, досвід впровадження. — К: ІС НАНУ, 2000. — 194 с.
57. Титаренко В.В. Методологічні особливості релігієзнавчої експертизи як механізму регулювання відносин у суспільстві // Релігія та соціум. Міжнародний часопис. — Чернівці: ЧНУ, 2013. — С.78—85.
58. Титаренко В. Сущностные и методологические проблемы религиоведческой экспертизы в практическом религиоведении // NOMOS. — 2013. — № 79 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nomos-kwartalnikreligioznawczy.blogspot.com/>, вільний. — Мова рос.
59. Томаева Т. В. Методологические принципы религиоведческой экспертизы // Религия, политика и права человека. Материалы конф. — М.: Институт религии и права, 2002.
60. Туронок С. Политический анализ: курс лекций / С. Туронок. — М.: Унив. гуманит. лицей, 2003. — 256 с.
61. У Бюро УГКЦ із питань екології просять захистити довкілля від весняних підпалів [Електрон. ресурс.] — Режим доступу: <http://www.katedra-ugcc.if.ua/archives/799>
62. Уайтхед А. Избранные работы по философии. — М.: Прогресс, 1990. — 717 с.
63. Фрейре П. Педагогіка пригноблених. — К.: Юніверс, 2003. — 168 с.
64. Хаварівський У. Б. Державна релігієзнавча експертиза в Україні: досвід та перспективи // Історія релігій в Україні: науковий щорічник — 2012 рік. — Львів: Логос, 2012. — Кн. 2. — С. 432—444.
65. Элбакян Е.С. Научность религиоведческой экспертизы: возможность и необходимость // Новые вызовы свободе совести в современной России. Материалы Межд. науч.-практ. конференции. Москва, Центральный Дом журналиста, 26 июня 2012 г. — М., 2012.

ДОДАТКИ

Додаток 1

ІНСТИТУЦІЇ, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОЮ ТА ЕКСПЕРТНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ У СФЕРІ ДОСЛІДЖЕННЯ, ФОРМУВАННЯ, СУПРОВОДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ТА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Державні установи та організації

Назва	Координати
1	2
Адміністрація Президента України. В структурі апарату Адміністрації Президента України діє Головне управління забезпечення доступу до публічної інформації http://www.president.gov.ua/ru/content/pub_info.html	01220 Київ, вул. Банкова, 11 Довідкова Адміністрації Президента України – (044) 255-73-33; fax: 255-65-97 vidkrytist@apu.gov.ua
Головне управління забезпечення доступу до публічної інформації. (Затверджено Указом Президента України №352 від 5 квітня 2011 року - в редакції Указу від 16 січня 2013 року №23/2013) http://www.sea.gov.ua/index.htm.uk	01220 Київ, вул. Банкова, 11 Довідкова Адміністрації Президента України – (044) 255-73-33

<p>Верховна Рада України. Відповідно до Положення про Апарат ВРУ, затвердженого Розпорядженням голови ВРУ від 31.05. 2000р. № 459 із змінами, Апарат ВРУ є органом, який здійснює правове, наукове, організаційне, документальне, інформаційне, кадрове, фінансово-господарське, матеріально-технічне, соціально-побутове та інше забезпечення діяльності ВРУ, народних депутатів України. http://rada.gov.ua/</p>	<p>01008 Київ, вул. Грушевського, 5; Голова: (044)253-49-92, 253-70-60, 255-27-45, 255-27-47; Приймальня голови: 255-27-45, 255-27-45; Приймальня громадян: 01008 Київ, вул. Банкова, 6-8 (5 під'їзд); Довідкова: (044)255-21-22, 255-33-33</p>
<p>Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України. (згідно з розпорядженням Голови ВРУ Про затвердження Положення про Апарат Верховної Ради України від 25.08.2011р. № 769)</p>	<p>Керівник управління (044) 255-91-81 rezvanuk@rada.gov.ua</p>
<p>Кабінет Міністрів України http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=244824293</p>	<p>Урядова гаряча лінія 0 800 507-309</p>
<p>Обласні державні адміністрації. Управління з питань внутрішньої політики обласної державної адміністрації</p>	
<p>Районні державні адміністрації. Відділ з питань внутрішньої політики районної державної адміністрації</p>	

Наукові установи

1	2
<p>Національний інститут стратегічних досліджень - утворений Указом Президента України № 127 від 4 березня 1992 року. Указом Президента України № 1158/2002 від 16 грудня 2002 року Інститут підпорядковано Президентіві України, визначено базовою науково-дослідною установою аналітико-прогнозного супроводження діяльності Президента України, затверджено Статут Інституту</p>	<p>01030 Київ, вул. Пирогова, 7-а (044) 234-83-45</p>
<p>Національна академія державного управління при Президентіві України, головний державний вищий навчальний заклад України з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування www.academy.gov.ua</p>	<p>03057 Київ, вул. Ежена Потьє, 20; tel/fax: (044)481-21-55 general@academy.gov.ua</p>
<p>Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України, науково-дослідна установа, що її було утворено рішенням Президії АН України 1991 http://www.ipiend.gov.ua/?mid=2</p>	<p>01011 Київ, вул. Кутузова, 8; tel: 285-65-61 fax: 286-62-61 Метро "Печерська" Вхід з вул. Арсенальної</p>
<p>Центр міжнародної безпеки та євроатлантичної співпраці Донецького національного університету заснований 20 жовтня 2005 р. Відкритий за сприяння Організації Північноатлантичного договору і Центру інформації та документації НАТО. http://intsecurity.org/</p>	<p>83055 Донецьк, вул. Університетська, 24, офіс 11 donsecurity@ukr.net</p>

Всеукраїнські неурядові організації:

1	2
<p>Центр Разумкова — це недержавний аналітичний центр, заснований 1994 р. http://www.uceps.org/ukr/index.php</p>	<p>01015 Київ, вул. Мазепи, 34 (Лаврська, 16), 2 поверх, tel (044) 201-11-98</p>
<p>Центр прикладних політичних досліджень “Пента” - неприбуткова громадська організація (аналітичний центр) http://penta.org.ua/</p>	<p>096-306-26-82 fvv.penta@gmail.com</p>
<p>Український незалежний центр політичних досліджень - неурядова позапартійна неприбуткова аналітична інституція. Заснований 1991 р. http://www.ucipr.kiev.ua/</p>	<p>01030 Київ, вул. Лисенка, 8, оф. 9 tel/fax: (044)279-24-35, (044)599-42-51, 592-98-31, 222-98-48 cipr@ucipr.org.ua</p>
<p>Центр політико-правових реформ. Центр політико-правових реформ – це недержавний аналітичний центр, створений 1996 р. http://www.pravo.org.ua/</p>	<p>01001 Київ, вул.Хрещатик 4, оф. 13 centre@pravo.org.ua</p>
<p>Агентство моделювання ситуацій. Агентство моделювання ситуацій (АМС) створено 2002 р. групою політологів, соціологів, журналістів та спеціалістів в сфері піару http://www.agency.org.ua/</p>	<p>04070 Київ, вул. Почайнинська 53/55 (044) 428-79-98 press@agency.org.ua info@agency.org.ua</p>
<p>Центр політичних досліджень НаУОА. Центр політичних досліджень Національного університету «Острозька Академія» був створений 2010 р. як громадська ініціатива викладачів факультету політико-інформаційного менеджменту Національного Університету «Острозька Академія» http://cpr.oa.edu.ua/</p>	<p>35800 Острог, вул. Семінарська, 2, кафедра політології, Центр політичних досліджень (03654) 2-34-96 kafedra.politologii@oa.edu.ua</p>

<p>Центр Політичних Студій та Аналітики (ЦПСА) – це аналітично-тренінгова громадська організація, заснована 2005 р. з метою об’єднання зусиль громадськості задля розбудови в Україні громадянського суспільства, демократичних інститутів та дієвого місцевого самоврядування http://cpsa.org.ua/</p>	<p>01001 Київ, вул. Михайлівська, 24 в, оф.20 (067) 506-81-62 office@cpsa.org.ua</p>
<p>Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД) – провідний український незалежний аналітичний центр, який був заснований за ініціативи Інституту відкритого суспільства 1994 р. http://icps.com.ua/</p>	<p>04050 Київ, вул. Артема, 60, к.603-607 tel (044)484-44-00, 484-44-01, fax: (044) 484-44-02 office@icps.kiev.ua</p>
<p>Український інститут публічної політики (УІПП) є незалежною, не пов’язаною з жодною політичною ідеологією, неурядовою організацією http://uipp.org.ua/</p>	<p>01033 Київ, вул. Саксаганського 69, оф. 6 tel (044)248-72-52 fax (044)287-20-69 office@uipp.org.ua</p>
<p>Інститут трансформації суспільства (ІТС) – провідний недержавний науково-аналітичний центр України, заснований 1994 р. http://ist.osp-ua.info/</p>	<p>(044)235-98-28, 235-98-27</p>
<p>Суспільно-гуманітарний консорціум “Генеза”. http://geneza.itgo.com/</p>	<p>ген.директор Діана Юраш 067-37-15-380</p>
<p>Інститут демократії імені Пилипа Орлика. Центр місцевої демократії створено при Інституті демократії імені Пилипа Орлика 2006 р. http://cld.org.ua/</p>	<p>04070 Київ, вул. Боричів Тік, 35-В, 6 поверх, тел.: (044)537-62-30 fax: (044)537-62-31 nstryzhak@orlyk.kiev.ua</p>

<p>Институт глобальных стратегий (ИГЛС). Неправительственная, негосударственная организация. http://igls.com.ua/about/</p>	<p>office@igls.com.ua, kirienko@igls.com.ua</p>
<p>Міжнародний інститут демократій. Центр соціологічних та політологічних досліджень „Соціовимір” створений на базі аналітичних недержавних структур та інституцій:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Центру політичного аналізу та прогнозування при редакції наукового журналу „Політична думка” (заснований 1993 р.) ▪ Громадської організації „Інститут посткомуністичного суспільства” (заснований 1995 р.) <p>Інституту масової інформації (заснований 1996 р.) http://www.idi.kiev.ua/</p>	
<p>Інститут світової політики http://iwp.org.ua/ukr/</p>	<p>01021 Київ, вул. Інститутська 20/8 tel (044)253-55-57 253-53-58 info@iwp.org.ua</p>

Інтернет-платформи:

<p>Res Publica http://res-publica.com.ua/</p>
<p>Berta Communication http://www.bertacom.com.ua/</p>

ОХОРОНА ПРИРОДИ, ДОВКІЛЛЯ, ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА

Список 1. Провідні аналітичні структури за напрямом:

Державні установи та організації:

Український науково-дослідний інститут екологічних проблем (УкрНДІЕП) http://www.niiep.kharkov.ua/node/168	61166 Харків, вул. Бакуліна, 6 tel/fax: (057)702-15-92 directorniiep@gmail.com director@niiep.kharkov.ua
Український науковий центр екології моря (УкрНЦЕМ) http://www.sea.gov.ua/index.htm.uk	65009 Одеса-9, Французький бульвар, 89 tel(0482) 63-66-22, fax: (0482)63-66-73 accem@te.net.ua
Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління (ДЗ ДЕА) http://dea.gov.ua/	03035 Київ, вул. Митрополита Василя Липківського, 35, корп. 2; tel: (044)206-31-31 tel/fax: (044)206-31-87
Державне підприємство «Національний центр поводження з небезпечними відходами» (ДП НЦПНВ) http://dp-natsionalnij-tsentropovodzhennya-z-nebezpechnimi.uaprom.net/	03035 Київ, вул. Митрополита Василя Липківського, 45 оф. 802
Державне підприємство «Донецький екологічний інститут»	83050 Донецьк, пр. Миру, 2-б, tel (062)381-15-46, 340-00-18, 345-91-09; fax: (062)338-33-24 office@rcooo.donetsk.ua

Наукові установи:

1	2
Національна академія наук України http://www.nas.gov.ua/UA/Pages/default.aspx	01601 Київ-30, вул. Володимирська, 54, Президія НАН України
Національна академія аграрних наук України http://www.uaan.gov.ua/content/pro-naan	03022 Київ, вул. Васильківська, 37 tel (044)281-06-77 prezid@ukr.net

Всеукраїнські неурядові організації:

1	2
Національний екологічний центр України http://necu.org.ua/	01032 Київ, вул. Паньківська, 6А, tel (044)238-62-60; fax (044)238-62-59; necu@necu.org.ua a/c 306, 01032 Київ-32
Всеукраїнська екологічна ліга (ВЕЛ) http://www.ecoleague.net/	01033 Київ, вул. Саксаганського, 30-В, оф. 33; vel@ecoleague.net tel (044)251-13-32 fax 289-31-42
Правозахисна організація «Екологія. Право. Людина» http://epi.org.ua	07700 Львів. вул. Івана Франка, 9, кв. 1а, tel (032) 24-33-888, fax (032) 22-57-682 epac@mail.lviv.ua
Всеукраїнська екологічна громадська організація «МАМА-86» http://www.mama-86.org.ua/	01030 Київ, вул. Чапаєва 14, офіс 1 tel/fax (044) 234-69-29, 227-02-57 (067) 403-26-09 info@mama-86.org.ua

Всеукраїнська екологічна громадська організація «Жива планета» http://www.zhiva-planeta.org.ua/	02002 Київ, вул. Микільсько-Слобідська, 6-д, tel (044) 332-84-08, 332-84-09, 541-10-11 info@zhiva-planeta.org.ua
Київський еколого-культурний центр http://ecoethics.ru/	02218 Киев, ул. Радужная, 31-48 tel 067-715-27-90 kekz-office@ukr.net
Українське товариство охорони природи http://www.ukrpyroda.org/	03150 Київ, вул. Анрі Барбюса, 5-Б tel (044) 289-71-73, fax (044) 289-73-82 office@ukrpyroda.org
Українське товариство охорони птахів http://www.birdlife.org.ua/	01103 Київ, а/с 33 tel/fax (044) 284-71-31 director@birdlife.org.ua
Міжнародна благодійна організація «Інформаційний центр «Зелене досьє» (МБО «ІЦ «Зелене досьє») http://www.dossier.org.ua/	04070 Київ, вул. Ігорівська, 12-Б, 2-й поверх tel (044) 425-58-25 post@sbs-envir.org
Екологічна група «Печеніги» http://pechenegy.org.ua/uk	066 387 46 81 pechenegy@rambler.ru

Інтернет-платформи:

Екологічний рух «За затишну Землю» http://cleanupukraine.org.ua
«Не дай сфокусимити Україну» https://www.facebook.com/groups/343121862395664/

**ІНСТИТУЦІЇ, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ ІНФОРМАЦІЙНО-
АНАЛІТИЧНОЮ ТА ЕКСПЕРТНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ
У СФЕРІ СУСПІЛЬНО-РЕЛІГІЙНИХ
ТА ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН**

Державні установи та організації

1	2
<p>Адміністрація Президента України. В структурі апарату Адміністрації Президента України було Головне управління з гуманітарних і суспільно-політичних питань, нині - Головне управління гуманітарної політики і Головне управління з суспільно-політичних питань та з питань громадянського суспільства www.president.gov.ua</p>	<p>01220 Київ, вул. Банкова, 11 Глава Адміністрації Президента України (044)255-68-50, 255-65-06</p> <p>Керівник ГУ ГСПП (до 2014 р.) Юрій Богущкий (044)255-78-60</p>
<p>Інститут радників, в т.ч. з релігійних питань</p>	
<p>Верховна Рада України. http://rada.gov.ua/</p>	<p>01008 Київ, вул. Грушевського, 5 Довідкова: (044)255-21-22, 255-33-33</p>
<p>Комітет з питань культури і духовності, в компетенцію якого входять релігійні питання</p>	<p>Голова комітету В'ячеслав Кириленко (044) 255-44-83, 255-46-74 (приймальня), fax 255-47-56 Kyrylenko.Viacheslav@rada.gov.ua</p> <p>Голова підкомітету у справах релігій Ярослав Федорчук (044) 255-44-91 fax: (044) 255-49-92 Fedorchuk.Yaroslav@rada.gov.ua</p>

Комітет з питань науки і освіти	Голова Лілія Гриневич (044) 255-31-55, 255-31-73 (приймальня), 255-20-81 fax 255-33-04 Hrynevych.Liliia@rada.gov.ua
Інститут народних депутатів	Члени профільного парламентського комітету Всі, хто цікавляться питаннями духовності та релігії
Інститут помічників народних депутатів	
Офіс омбудсмена (уповноваженого Верховної Ради України з прав людини)	Валерія Лутковська (з 2012), 01008 Київ, вул. Інститутська, 21/8, Гаряча лінія: (044)253-75-89 0800-50-17-20 www.ombudsman.gov.ua/
Представник Президента України у Верховній Раді	Юрій Мирошниченко (до 2014) http://www.miroshnychenko.ua/ (044) 255-35-67 fax: (044) 255-22-24 Miroshnychenko.Yurii@rada.gov.ua
Кабінет Міністрів України http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publicsh/officialcategory?cat_id=244824293	Урядова гаряча лінія 0800-507-309
Інститут радників, в т.ч. з релігійних питань	Віктор Єленський vloz@yandex.ru
Міністерство культури України http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/index	Євген Нищук ministr@mincult.gov.ua
Державний департамент у справах національностей і релігій http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/	Володимир Юшкевич (044) 279-36-93
Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі http://www.moral.gov.ua/	Голова Василь Костицький (044) 486-11-61, 486-17-99 info@moral.gov.ua
Обласні державні адміністрації. Управління з питань внутрішньої політики обласної державної адміністрації.	

Районні державні адміністрації. Відділ з питань внутрішньої політики районної державної адміністрації.	
--	--

Наукові і навчальні установи

Назва	Координати
Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, Відділення релігієзнавства	01001 Київ, вул.Трьохсвятитель- ська, 4; (044) 279-04-18, 278- 51-49 cerif2000@gmail.com
Національний інститут стратегічних досліджень. Відділ гуманітарної політики, в т.ч. і релігійні питання	01030 Київ, вул. Пирогова, 7-а (044) 234-12-90 zdioruk@niss.gov.ua
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України, Відділ етнорелігійних проблем http://www.ipiend.gov.ua/?mid=2	01011 Київ - 11, вул. Кутузова, 8 (044) 285-65-61, fax: 286-62-61
Інститут релігієзнавства - філія Музею історії релігії	79008 Львів, пл.Музейна 1 Марія Омельчук 0502899614
Київський національний університет Кафедра релігієзнавства http://www.phildep.univ.kiev.ua/ua/view/religion_study_dept/55/23/8	01001 Київ, Володимирська 55, оф.309 (044)239-33-34 religia@ukr.net
Чернівецький національний університет Філософсько-теологічний ф-т Кафедра релігієзнавства і теології Кафедра соціології http://ftf.chnu.edu.ua/index.php?page=ua	58012 Чернівці, вул. Коцюбинського 2 Резиденція, 6 корпус, а. 30 (0372) 584883 sociologcnu@ukr.net
Тернопільський університет Центр дослідження духовної культури Тернопілля http://centerculture.uagate.com/	46027 Тернопіль, вул. Максима Кривоноса 2 (0352) 43-60-55, 53-59-01 elherman@ukr.net

Всеукраїнські неурядові організації

1	2
Українська асоціація релігієзнавців	Президент Анатолій Колодний cerif2000@gmail.com
Українська асоціація релігійної свободи	Президент Віктор Єленський vloz@yandex.ru
Інститут релігійної свободи	Директор Олександр Заєць alzaets@gmail.com
Центр релігієзнавчих досліджень та міжнародних духовних стосунків	Директор Ігор Козловський spirit@iai.donetsk.ua
Центр компаративістських досліджень	Директор Едуард Мартинюк eduardmartinuk@ukr.net
Центр релігійної інформації і свободи	Вик. директор Людмила Філіпович lfilip56@gmail.com
Центр досліджень НРТ	Керівник Світлана Качурова kachurove@mail.ru
Український католицький університет Інститут релігії і суспільства	Директор Мирослав Маринович marynov@ucu.edu.ua
Всеукраїнська Рада церков і релігійних організацій http://vrciro.org.ua/	Секретаріат
МАР http://www.mar.in.ua/	Президент Ірина Фенно ira.fenno@gmail.com
Українська Гельсинська спілка з прав людини http://helsinki.org.ua/	Виконавчий директор Аркадій Бущенко (044) 417-41-18
Інститут прав людини і запобігання екстремізму та ксенофобії http://www.ihrpex.org/uk	Генеральний директор О.Фельдман
Центр Разумкова — недержавний аналітичний центр http://www.uceps.org/ukr/index.php	01015 Київ, вул. Мазепи, 34 (Лаврська, 16) (044) 201-11-98

Експерти:	
Тарас Антошевський (Львів)	risu_ta@risu.org.ua
Алла Арістова (Київ)	aristovaalla@yahoo.com
Анатолій Бабинський (Львів)	anatolij.babinskyj@gmail.com
Алла Бойко (Київ)	vasin.maxim@gmail.com
Максим Васін (Київ)	boyko_alla@ukr.net
Оксана Горкуша (Київ)	slovosvit@ukr.net
Віталій Докаш (Чернівці)	sociologcnu@ukr.net
Віктор Єленський (Київ)	vloz@yandex.ru
Олександр Заєць (Київ)	alzaets@gmail.com
Сергій Здіорук (Київ)	zdioruk@niss.gov.ua
Ігор Козловський (Донецьк)	ua.sunrise@gmail.com
Анатолій Колодний (Київ)	kolodnyy.anatoliy@gmail.com
Мирослав Маринович (Львів)	marynov@ucu.edu.ua
Едуард Мартинюк (Одеса)	eduardmartinuk@ukr.net
Ольга Недавня (Київ)	okyjanka@gmail.com
Павло Павленко (Київ)	pavlenko@email.ua
Олександр Саган (Київ)	ol.sagan@gmail.com
Віта Титаренко (Київ)	vitatit@i.ua
Олег Турій (Львів)	oleh.turiy@gmail.com
Людмила Филипович (Київ)	lfilip56@gmail.com
Михайло Черенков (Київ)	cherenkoff@gmail.com
Юрій Чорноморець (Київ)	palamist@ukr.net
Катерина Щоткіна (Київ)	chapanio@ukr.net
Андрій Юраш (Львів)	a_yurash@yahoo.com

Інтернет-платформи:

1	2
Релігійно-інформаційна служба України	http://risu.org.ua/
Релігія в Україні	http://www.religion.in.ua/
Діалог	http://dialogs.org.ua

КОНСУЛЬТАЦИОННО-ЭКСПЕРТНЫЕ СТРУКТУРЫ БЕЛАРУСИ

Экспертные сообщества в сфере культуры:

1	2
Экспертная комиссия по произведениям изобразительного и декоративно-прикладного искусства, (Положение о создании утверждено приказом Министерства культуры от 12.03.2001 № 86. Обновленное Положение утверждено приказом Министерства культуры от 25.04.2012 № 74)	Министерство культуры Республики Беларусь 220004, Минск, пр. Победителей 11
Совет по драматургии (создан 12 марта 2001 г. во исполнение приказа Министерства культуры № 1 «О репертуарно-редакционной коллегии по драматургии». Новое Положение «О совете по драматургии» и его состав утверждены приказом Министерства культуры от 22.03.2007 № 40)	Министерство культуры Республики Беларусь 220004, Минск, пр. Победителей 11
Совет Министерства культуры Республики Беларусь по приобретению музыкальных произведений белорусских композиторов (Положение утверждено приказом Министерства культуры от 22.03.2007 № 40 в рамках внесения изменений в название – взамен названия «Экспертный совет по музыкальному искусству»)	Министерство культуры Республики Беларусь 220004, Минск, пр. Победителей 11
Республиканский научно-методический совет по вопросам музейного дела (Положение утверждено постановлением Министерства культуры от 22.12.2004 № 29)	Национальный исторический музей истории и культуры Беларуси 220030, г. Минск, ул. К.Маркса, 12

<p>Экспертный совет по вопросам отнесения музейных предметов, включенных в Музейный фонд Республики Беларусь, к особо ценным музейным предметам (приказ Министерства культуры от 29.08.2012 № 141)</p>	<p>Национальный исторический музей истории и культуры Беларуси 220030, г. Минск, ул. К.Маркса, 12</p>
<p>Республиканский художественно-экспертный совет по монументальному и монументально-декоративному искусству (Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 19.09.2008 №1372 (редакция постановления Совета Министров Республики Беларусь от 08.06.2011 №732)</p>	<p>Министерство культуры Республики Беларусь 220004, Минск, пр. Победителей 11</p>

Экспертные сообщества в сфере этнорелигиозного разнообразия:

1	2
<p>Экспертный Совет при Уполномоченном по делам религий и национальностей (Положение от 2007 г.)</p>	<p>Аппарат Уполномоченного по делам религий и национальностей 220029, г. Минск, ул. Коммунистическая, 11</p>
<p>Общественные комиссии содействия контролю за исполнением законодательства о свободе совести, вероисповедания и религиозных организациях при районных исполнительных комитетах</p>	<p>См соответствующие интернет-ресурсы, например — http://www.staryedorogi.minsk-region.by/ru/socsfera/religion; http://www.shklov.mogilev-region.by/ru/news/region?id=2853 и др.</p>
<p>Информационно-консультативный Центр им. преп. Иосифа, игумена Волоцкого</p>	<p>http://sobor.by/center.php</p>

<p>Международное общественное объединение «Центр изучения современной религиозности». Экспертно-правовое товарищество «Инициатива Forb»</p>	<p>http://forb.by/</p>
<p>Региональный центр религиоведческих исследований при кафедре философии исторического факультета Могилевского государственного университета им. А.А. Кулешова</p>	<p>Кафедра философии Могилевского государственного университета имени А.А. Кулешова, 212022, г.Могилев, улица Космонавтов 1, к. 418а-419; http://msu.mogilev.by</p>
<p>Консультативный межэтнический совет</p>	<p>Аппарат Уполномоченного по делам религий и национальностей 220029, г. Минск, ул. Коммунистическая, 11</p>
<p>Консультативный межэтнический совет</p>	<p>Республиканский центр национальных культур, 220029, г. Минск, ул. Чичерина, 19</p>

Наукове видання

**Роль експертних товариств
у сфері політики, охорони довкілля, культури
та релігійного життя в Україні та Білорусі**

**Матеріали спільного проекту НАН України та Білорусі
«Експертні співтовариства України та Білорусі в системі
соціального менеджменту: теоретико-методологічний та
інституційний аспекти», підтриманого ДФФД**

Відповідальний редактор – Л. Филипович.

Обкладинка – Р. Гардашук.

Макет – П. Павленко.

Підписано до друку 01.03. 2014 р.

Формат 60x84 1/32. Папір офсетний.

Умовн. друк. арк. 6,43. Наклад 300 прим.

Віддруковано друкарнею
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України
з комп'ютерного оригінал-макету

01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України
тел.: 228-51-49